

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MEDARD KRŽIŠNIK

MENTOR: REDNI PROFESOR DOKTOR IGOR LUKŠIČ

GLOBALIZACIJA IN GIBANJE ZA GLOBALNO PRAVIČNOST

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2005

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MEDARD KRŽIŠNIK

GLOBALIZACIJA IN GIBANJE ZA GLOBALNO PRAVIČNOST

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2005

Mojemu prvemu mentorju, profesorju doktorju Stanetu Južniču

Kazalo

1 UVOD	5
2 SKLOP: OSREDNJI KONCEPTI	16
2.1 NEOLIBERALIZEM	17
2.1.1. NEOKONZERVATIVNO TEORETIZIRANJE O RAZVOJU	18
2.1.2 NEOLIBERALNI MODEL RAZVOJA	19
2.2 GLOBALIZACIJA	21
2.2.1 BRENČEČA BESEDA DEVETDESETIH	21
2.2.2 GLOBALIZACIJA KOT SUPRA-TERITORIALNOST	23
2.2.2.1 SCHOLTEJEVO RAZUMEVANJE GLOBALIZACIJE, KAPITALIZMA IN DRŽAVE	23
2.3 EMANCIPACIJSKA GIBANJA	28
2.3.1 HANNAH ARENDT O POLITIČNEM DELOVANJU	31
3 SKLOP: TEZA O PROTISLOVJU	35
3.1 TEZA O PROTISLOVJU MED EKONOMSKIM IN ANTROPOLOŠKIM DEJAVNIKOM RAZVOJA	36
3.1.1 ENODIMENZIONALNOST EKONOMISTIČNE PREDSTAVE O RAZVOJU	37
3.1.2 ZGODOVINSKI VZPON INSTITUCIJE SAMOREGULIRAJOČEGA SE TRGA	40
3.2 TEZA O DVOJNEM GIBANJU	44
3.2.1 AFIRMACIJA ČLOVEŠKEGA DEJAVNIKA SKOZI RAZVOJ KAPITALIZMA	45
4. SKLOP: NOVODOBNO DVOJNO GIBANJE IN ŠTUDIJA PRIMERA	47
4.1 GLOBALIZACIJSKO DVOJNO GIBANJE	48
4.2 TEZA O NEOLIBERALNEM DRUŽBENEM INŽENIRINGU	50
4.2.1 NEOLIBERALNI DRUŽBENI INŽENIRING V PRAKSI IN ODZIV LJUDI	52
4.3 ŠTUDIJ PRIMERA: EMANCIPACIJSKA GIBANJA V INDIJI	59
4.3.1 REGIONALNO GIBANJE »KMETOV FARMARJEV«	60
4.3.2 PRIVATIZACIJA, DEREGULACIJA IN STABILIZACIJA TER DELOVANJE KRRS	62
4.3.3 POLITIČNI PROGRAM	66
4.3.4 VIA CAMPESINA	71
4.3.5 URESNIČEVANJE DETERITORIALIZACIJE	75
4.3.6 METODE POLITIČNEGA BOJA	77
5 ZAKLJUČEK	79
5.1 PODREJENOST ČLOVEKA EKONOMSKI ORGANIZACIJI	83
5.2 PROTITEZA NEOLIBERALIZMU	84
5.3 NAZNANITEV REFLEKSIJE	86
6 LITERATURA	88

1 UVOD

Na tretji ministrski konferenci Svetovne trgovinske organizacije (WTO), ki je potekala med 29. novembrom in 3. decembrom 1999 v ameriškem mestu Seattle, so udeleženci razpravljali o prihodnosti svetovnega trgovinskega sistema. Takrat so se na sestanek odpravile tudi pisane množice ljudi iz najrazličnejših delov sveta. Z manifestacijami so opozorili na alternativno možnost razvoja medsebojnega odnosa med tako imenovanim razvitim in razvijajočim se svetom. Tako so »pozdravili« predstavnike vlad, ki so želeli še enkrat odločati v prid načelom svobodnega trga, na katerih slonijo sedanji procesi liberalizacije svetovne trgovine, kot so to mednarodno srečanje videli protestniki, predstavniki globalnih emancipacijskih gibanj. To je bilo do tedaj njihova najodmevnejša politična akcija, ki je pritegnila pozornost širših množičnih medijev.

Številni uradni delegati so bili sodeč po fotografijah, ki so bile objavljene na svetovnem spletu, nad dogajanjem neprijetno začudeni, ko se iz svojih hotelov zlepa niso mogli prebiti do središča mesta, kjer so zasedali. Soočiti so se morali z živimi verigami ljudi, s protestno stoječimi na ulicah in sedečimi na pločnikih, ki so zgolj s svojimi telesi fizično preprečevali, da bi lahko delegati prispeli na kraj sestanka¹. Procesije človeških verig² in posedanja ljudi na pločnikih ulic Seattla sta bili le dve najbolj vidni obliki izražanja državljanske nepokorščine, ki sta najbolj vidno izražali ustrezno formo političnega delovanja ljudi.

Poti v središče mesta so bile zaprte, policija je celo razglasila izredne razmere³. Ulice in trge, javne prostore, prostore političnega, so tako (ponovno) zavzeli ljudje, kljub dejstvu, da si jih je skušala prilastiti ekonomska sfera⁴.

1 Slike s Seattla si je mogoče ogledati na mnogih aktivističnih spletnih straneh kot:npr. <http://www.infoshop.org/octo/wto-pix3.html>, www.newdream.org/govtecon/wtophoto.html, www3.telus.net/.../capitalism_destroys.html.

2 Predstavniki gibanj tako obliko manifestacije označujejo z angleškim izrazom »human chains«, kar predstavlja posebno taktiko izražanja civilne nepokorščine. To se kaže tako, da se ljudje med seboj držijo za roke in preprečujejo dostop do zelenega cilja. Tom Hayden, sedanji senator države Kalifornija, sicer veteran protestnih gibanj konec šestdesetih let, še posebej omenjene akcije preprečevanja zasedanja demokratske stranke leta 1968, si je tudi ogledal proteste v Seattlu. Taktiko ustvarjanja človeških verig, s katero so protestniki »zaprlji« (shut down), oziroma preprečili zasedanje WTO je označil za odločno, učinkovito in izvirmo v svojem prispevku, The Battle in Seattle What Was That All About? za časnik Washington Post, ki je tudi na spletni strani <http://www.globalpolicy.org/globaliz/cultural/seattle.htm>.

3 Jim Smith L.A. Labor News, Labor eyewitness to the battle of Seattle, http://www.lalabor.org/Battle_of_Seattle.html

4 Tako je med drugim zapisala Naomi Klein, raziskovalna aktivistična novinarka, sicer tudi delujoča v Gibanju za globalno pravičnost, v svojem delu No Logo (prvič izdano leta 2000). V njem obsežneje razpravlja o različnih strategijah, ki jih ubira ekonomska sfera skozi projektno, korporacijsko »ustvarjanje« vsakdanjega človeškega življenja z različnim strategijami t.i. brandinga, ki ga lahko razumemo kot proces navezovanja ljudi na blagovne znamke. O pretenzijah ekonomskih korporacij,

Podobne akcije državljske nepokorščine se pojavljajo sicer že več kot trideset let in predstavljajo le enega v nizu bojev emancipacijskih gibanj, kot jih poimenujem, ki se vse bolj globalizirajo hkrati z vztrajnimi poskusi instalacije in implementacije neoliberalnega razvojnega modela, kjerkoli po svetu ga skušajo vzpostavljati, že več kot trideset let. Toda vsebina boja »ljudstva« iz Seattla⁵ sega še dlje. V perspektivi evropocentrično usmerjene zgodovine zadnjih petsto let je mogoče zaznati določeno sorodnost opozoril današnjih globalnih emancipacijskih gibanj z upori razseljenih kmetov ob prvih procesih ograjevanj⁶, z gibanji, ki so se nekaj stoletij kasneje odzivala na podobne procese; na vrhuncu industrijske revolucije - z upori, protesti, direktnimi akcijami, z boji za volilno pravico. Prve oblike privatizacije skupnosti⁷ so naznanile nastajanje »komercialne civilizacije«⁸, podrejanje človeka in naravnega okolja tržnim zakonitostim kapitalističnega gospodarstva. V zgodovinskem sosledju petstotih let v razvoju kapitalizma, ki je medtem uspel zajeti celotno zemeljsko oblo, so ti procesi spremenili zemljo v tržno blago (čemur bi lahko rekli proces ublagovljenja oziroma komodifikacije). Česar koli se je človek dotaknil, je hotel spremeniti v blago, ki naj bo namenjeno izmenjavi na instrumentalen način, prek denarja. Tudi vodo, ki je bila proizvod narave, si je prilastil. Danes naj bi bilo tako rekoč vse izpostavljeno temu procesu ublagovljenja.

da bi te vzpostavile popolno dominacijo nad vsakdanjim življenjem človeka, z odločanjem o človekovih, a tudi o skupnostnih preferencah, načinu življenja, ter z aspiriranjem h nenehni kolonializaciji javnega prostora, z različnimi privatizacijskimi prijemi, ravno od omenjenega domala inženirskega navezovanjem človeka na blagovne znamke, a tudi že denimo z vztrajnim postavljanjem velikih oglasnih desk oz t.i. billboardov, v bivalnih skupnostih ljudi, o vsem tem govori Kleinova. Njenim opozorilom se bomo posvetili tako v teoretskem, kot v praktičnem delu diplomske naloge, kjer bom govoril o uporih zoper ta korporacijski ekonomizem.

5 Aktivisti gibanj so sebe poimenovali kot jezno, uporno ljudstvo iz Seattla (oz. »People from Seattle«), ki se je v tem mestu, kot pravijo »uprlo tiraniji Svetovne trgovinske organizacije«. Več o akcijah upora tega ljudstva oz boja v Seattlu (»Battle of Seattle«) je mogoče prebrati s stališa osebnih doživljanj aktivistov tega protesta v publikaciji: Yuen Eddie, Katsiifcas George, Burton Rose Daniel : The New Challenge To Capitalist Globalization. The Battle Of Seattle, Soft Skull Press, inc., New York (2002)..

6 Če razumemo pojav ograjevanj (oz t.i. »enclousers«) kot prve oblike prilagajanja človeškega življenja ekonomskim zakonom, kot jih razumemo danes. Ograjevanja v 16. in 18.stoletju je zelo podrobno razčlenil tudi ruski ekonomski zgodovinar dr. Josif Kulišer v drugem zvezku svoje knjige Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka (1959).

7 Če si na tem mestu sposodim izraz, ki ga je filozof avtonomizma Antonio Negri razložil v radijskem intervjuju, objavljenem v oddaji Črna Luknja, na Radiu Študent, 25.10. 2004.

8 Izraz so izgovarjali avtorji iz 18. stoletja, misleč na Adama Smitha, pa tudi na Godwina, Painea, Pricea in Priestleya, ki so bili apologeti Smithovih navkov, kot nas podučí Rosanvallon (1998: 7).

Vse kar naj bi se skušalo zaščititi pred delovanjem sil trga se prikazuje kot omejitev trgovanju (oz. t.i. »a barrier to trade«), na kar opozarja Svetovna trgovinska organizacija⁹, ki je, lahko bi rekel, nekakšna strukturno utelešena paradigma »ekonomskega človeka«¹⁰. V svojem ustanovnem dokumentu je to jasno izrazila. Tako je izjavil tedanji generalni direktor WTO Renato Rugierro (v izjavi za tisk 8. oktobra 1996), ki je ta dokument poimenoval kot »ustava za globalno gospodarstvo«¹¹.

Akterji v globalnih ekonomskih integracijskih procesih, kot so organizacije WTO, Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad (IMF) in skupina držav, ki so znane pod nazivom G8, zagovarjajo ekonomistično predstavo o razvoju, kar je mogoče obravnavati kot osrednji problem razprave o razvoju¹². V današnjih časih jo je mogoče zaslediti tudi v kontekstu govora o globalizaciji. V zadnjem desetletju postaja v tem pogledu vse bolj dejavna predvsem Svetovna trgovinska organizacija kot institucionalna materializacija uresničevanja imperativov GATT, ki skuša vzpostavljati neoliberalni razvojni model s pomočjo

9 V Sporazumu o ustanovitvi Svetovne trgovinske organizacije, ki je bil sprejet na ministrski konferenci v maroškem mestu Marrakesh, kjer se je leta 1994 zaključila urugvajska pogajalska runda. Ustanovni dokument WTO je mogoče dobiti na njeni uradni spletni strani, na: http://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm.

10 Ta izraz začenjajo uporabljati socialni darvinist Herbert Spencer, kasnejši zagovornik ekonomskega liberalizma, član avstrijske konzervativne ekonomske šole Ludwig von Mises ter Walter Lipman, ki so bili apologeti nocije Adama Smitha, na kateri so razvili koncept ekonomskega človeka, kakor dokazuje Polanyi (2000:45). Od Misessa sta nauke črpala tudi Friederich von Hayeck in njegov učenec Milton Friedman, sicer eden od utemeljiteljev čikaške ekonomske šole oz. t.i. čikaških fantov, osrednji ideolog neoliberalizma, kakor bomo videli kasneje. Smith je, kakor je predstavil Polanyi, organizacijo dela v družbi videl v odvisnosti od ekonomske institucije, od trga, ki naj bi odsevala osrednjo lastnost človeka. Po Smithu naj bi bila ta lastnost človeka preprosto njegova nagnjenost k trgovanju, barantanju in izmenjavi ene stvari za drugo stvar. Polanyi problematizira to Smithovo mišljenje, na katerem je bil kasneje zasnovan in v sredini 18. stoletja tudi dejansko uresničen koncept ekonomskega človeka na račun socialne dislokacije, ekološke degradacije in na koncu vojne. Ekonomski človek je le poimenovanje za specifično fantazmagorično predstavo, ki gradi na projekciji predstave, da je bilo človeško življenje od vedno vkoreninjeno v ekonomski instituciji. Polanyi s pomočjo dokazov, ki so jih posredovali že drugi družboslovci, na primer Max Weber, dokazuje, da ni bilo tako. Vse do obdobja, ko so delovali omenjeni apologeti Smithovega pogleda, človekovo življenje, njegov način življenja v družbi, niso kar tako preprosto določale ekonomske zakonitosti. Vse do obdobja utemeljiteljev ekonomskega liberalizma, kot lahko razumemo Polanyi-a se je ta »nagnjenost« komaj opazila v življenju katerekoli človeške skupnosti in je »bila v najboljšem pomenu podrejena značilnost ekonomskega življenja« (Polanyi, 2000:46.) Gre torej za ustvarjanje zgodovinske mitologije, da naj bi bil izvor človekovega obstoja v družbi od vedno ekonomski.

11 Da je stvar še bolj problematična zaradi svojih razsežnosti »neoliberalnega konstitucionalizma«, ki s sprejemanjem ustave za »globalno gospodarstvo« hkrati skuša legalizirati sicer utopično vizijo vzpostavljanja svobodnega trga, na kar opozarja, da gre pri tem za politični projekt, ameriški politolog Stephen Gill v svoji razpravi, *The Constitution of global capitalism* iz leta 2000. Najti jo je mogoče na spletni strani www.theglobalsite.ac.uk.

12 O tem med drugim govori tudi družboslovec Peter Wallace Preston v delu *Development Theory* (1996), ki je sicer izšlo pri založbi Blackwell Publishers Ltd, Oxford UK, Cambridge, Massachusetts, USA.

internacionalnih sporazumov, kot sta GATS in TRIPS¹³. Ob njiju je potrebno upoštevati tudi regionalne sporazume o svobodni trgovini, kot sta NAFTA in FTAA¹⁴.

Vsa ta uvodna razprava je potrebna, da bi lahko razumeli akterje z »druge strani«. Tam so emancipacijska gibanja, ki postajajo nekakšna protiutež teh akterjev globalne ekonomije.

V diplomskem delu se bom torej ukvarjal s problematiko, ki se med drugim navezuje na evropocentrično pojmovanje razvoja¹⁵, na nocijo progressa in na ideologijo razvoja. Osredotočil se bom na neoliberalno ideologijo razvoja, kot se slednja prevaja v politiko, oziroma v tako imenovani razvojni model. Vsebina diplomskega dela bo vezana predvsem na posledice neoliberalnega razvojnega modela, ki so ga glede na interese ekonomske sfere začele najprej vzpostavljati mednarodne finančne institucije.

Tako politično-ekonomska elita favorizira določeno koncepcijo razvoja, ki se reproducira vse od evropskega prodora v svet in je že doživela svojo kritiko. Elaborirano jo je podal na primer

13 Generalni sporazum o trgovini in storitvah (General Agreement On Trade And Services, na kratko GATS) ter Sporazum o intelektualnih pravicah (Trade Related Intellectual Property rights, TRIPS) sta le dva od skupno šestdesetih trgovinskih sporazumov, ki znotraj liberaliziranega multilateralnega trgovinskega sistema predstavljajo instrumente za urejanje trgovinskih odnosov med državami članicami Svetovne trgovinske organizacije.

14 Severno ameriški trgovinski sporazum o svobodni trgovini (North American Free-Trade Agreement) naj bi ekonomsko povezal Združene države Amerike, Mehiko in Kanado v enotno območje svobodne trgovine. Ta sporazum so s Sporazumom za ozemlje celotne Amerike (Free-trade Agreement of Americas, FTAA) razširili na ozemlje celotne Amerike (to vključuje geografsko področje južne, srednje in severne Amerike brez Kube). Sporazuma sodita med plejado trgovinskih sporazumov o svobodni trgovini, ki tvorijo »osrčje Svetovne trgovinske organizacije, katere naloga je administriranje teh sporazumov«. O tem glej tudi na uradno spletno stran WTO, http://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm.

¹⁵ »Evropocentrizem je zavest, stališče, védenje o središčnosti Evrope v svetu, oziroma prepričanje, da je Evropa gibalno svetovnega razvoja. Evropocentrizem se je pojavil na valovih evropske ekspanzije in s kolonialnim podjetništvom. Je miselna in ideološka korelacija evropskega imperializma, modificirana z dekolonializacijo. Le-ta danes ni več prepričljiva« (Južnič; 1976:67). O evropocentrizmu je mogoče zvedeti še več v delu profesorja Staneta Južniča Novejša zgodovina: z zgodovino delavskega gibanja. Izbrana poglavja. Partizanska knjiga, Ljubljana (1976). Kljub temu, da ta zavest ni več prepričljiva, pa so še naprej živo prisotne številne miselne predstave na primer o manihejstvu, med nami in njimi, evropejci in ne-evropejci, med civiliziranimi in neciviliziranimi in barbari. Naj le navedem primer, delo Spopad civilizacij družboslovca Samuela Huntingtona, ki že z naslovom, kaj šele z vsebino opozarja na to živost manihejske predstave, sicer vkoreninjene v evropocentristične zavesti. Zslediti jo je mogoče tudi v popularnem govoru političnih elit, na primer ameriškega predsednika Georgea W. Busha mlajšega, ki legitimira vojno proti terorizmu in dejanja tako imenovane proti-teoristične koalicije, vojno v Afganistanu in v Iraku, z govorom o »obrambi civilizacij« o.p.. V kontekstu moje razprave se konture evropocentrističnega pogleda skrivajo tudi v eni od temeljnih potez ideologije neoliberalnega globalizma, v tako imenovanem »mitu o linearnosti«, ki ga razlaga sociolog Ulrich Beck (v Beck; 1997:160-161). Beck navede misel družboslovca Benjamina R. Barberja, za katero lahko rečem, da v sebi prav tako skriva manihejsko evropocentrično predstavo. Barber v knjigi Dschihad versus McWorld razloži svojo vizijo prihodnosti sveta, »ki bi ji pritrldil«, kot pravi Beck: »kateri izmed kulturnopesimistično uglašanih zahodnih intelektualcev« (Beck; 1997:161). Barber pesimistično trdi, da naj bi bila prihodnost človeštva pravzaprav vračanje v preteklost, v »balkanizacijo nacionalnih držav, v kateri se ena kultura postavlja nasproti drugi, ljudstvo zoper ljudstvo, pleme zoper pleme, torej neke vrste džihad zoper sleherno vrsto soodvisnosti, kooperacijo in vzajemnost: zoper tehnologijo, popkulturo, svetovne trge ...« (ibidem). Barber razmišlja torej podobno kot Huntington, ki namesto »spopada civilizacij«, vidi »spopad kultur, celo plemen«. Evropocentrični pogled na globalizacijo poudarja (ali pričakuje) enosmernost procesa, brez poenotenih učinkov na Evropo. Povratnih učinkov se noče zavedati. (Na to opozori tudi profesor doktor Miran Komac o.p.). To opozorilo Beck navezuje na enodimenzionalno dožemanje globalizacije, ki je sicer značilno za neoliberalni globalizem, o katerem bom spregovoril kasneje v diplomski nalogi.

že Rimski klub¹⁶, osvetlile so jo številne mednarodne konference in srečanja, kot so Zemeljski vrh Organizacije združenih narodov¹⁷. Lahko bi rekli, da gre za evropocentrično koncepcijo razvoja, ki na ravni mišljenja, kaj šele v konkretni praksi, manifestira do skrajnosti izpostavljen ekonomizem, mišljenje, ki poudarja vladavino ekonomskega zakona¹⁸, ne glede na socialne in ekološke posledice, ki jih povzroča, ko se ga uresničuje v praksi in se izkazujejo v obči dehumanizaciji človeškega življenja. Pojavi, ki jih označujejo termini, kot so socialna dislokacija, revščina, neenakost, depopulacija in degradacija, zadevajo človekovo eksistenco kot tudi naravno okolje oz. habitat. Obča dehumanizacija človeškega življenja ter destrukcija naravnega habitata ostajata dve konkretni manifestaciji popolne vladavine ekonomskega zakona v praksi.

Pričujočnost predstave o vladavini ekonomskega zakona nad življenjem človeka, kakor tudi paradigmo o ekonomskem človeku, je danes mogoče zaslediti v političnih govorih. Geslo »It's the economy you stupid«, ki je nastopalo v ameriški predsedniški volilni kampanji v začetku devetdesetih let¹⁹, je zelo jasno odsevalo hegemonijo te ekonomistične nocije. Ali pa vzemimo primer Francisa Fukuyame, ki je v uvodu odmevne knjige Konec zgodovine, izrazil, da smo stopili v obdobje, ko so se vse ideologije, razen ekonomskega liberalizma, izpele²⁰.

Tako sem na grobo nakazal širši okvir diplomskega dela, ki ga sestavljata, če se tako izrazim, neoliberalistična »teza« (kamor bi sodil omenjeni Fukuyama) in temu postavljena »antiteza«, ki jo predstavljajo omenjena gibanja. Na eni strani so torej akterji, ki z vizijo neoliberalistične prihodnosti oblikujejo konkretne politike, na drugi strani pa se je oblikovala »alternativa«, globalna emancipacijska gibanja, ki se zavzemajo za oblikovanje pravične in solidarne svetovne ureditve. Od tod tudi izraz globalna pravičnost, ki se ga lahko razume kot etično-

16 »Think tank«, ki so ga vzpostavili predstavniki kapitala, v Rimu leta 1972, kakor to razlaga Keith Suter, član tega združenja, v svojem članku Fair Warning? The Club of Rome Revisited. Dosegljiv na spletu:

<http://www.abc.net.au/science/slab/rome/default.htm>

17 Na vrhu o trajnostnem razvoju v Johannesburgu med 26. avgustom in 4. septembrom leta 2002. O njem več na: <http://www.johannesburgsummit.org/>

18 Termin »ekonomski zakon« je uporabil ekonomski antropolog Karl Polanyi, h kateremu se bom še vračal.

19 Moto je bil uporabljen v predvolilni kampanji predsedniškega kandidata Billa Clintona leta 1992, ki ga problematizira John K. Ellington v članku: "It's the system, stupid!" (<http://www.opendemocracy.net/>).

20 To delo Francisa Fukuyame je bilo sicer deležno številnih kritik. Za potrebe diplomske naloge naj še posebej omenim akademike iz kroga družboslovca Leslia Sklaira, urednika kritičnega dela Capitalism and Development, med njimi na primer avtorja Mahmouda Dhaouadija (Sklair, 1994: 141), kot tudi predstavnike omenjenih emancipacijskih gibanj, ki se jim bom posebej posvetil. Več o tem bo navedeno v nadaljevanju naloge, kjer se bom natančneje osredotočil na problematiziranje neoliberalne razvojne paradigme v poglavju o emancipacijskih gibanjih.

politični ideal, na katerem naj se utemelji globalni pravični red. Ta termin tako opredeljuje tudi Poročilo o človekovem razvoju OZN iz leta 2000²¹.

Ker je naloga tako časovno kot prostorsko omejena, se v njej osredotočim predvsem na gibanja, njihov *raison d'etre*, politične cilje, strategijo »grass-roots« delovanja, in njihova prizadevanja, in prek njihovih pogledov poskušam orisati neoliberalistično paradigmo, ki je predmet kritike alternativne misli. Prek številnih avtorjev bom opredelil ključne koncepte. Kot prvi se kaže neoliberalizem, ki ga tukaj razumem in obravnavam predvsem kot politično strategijo sil, ki se zavzemajo za ekonomizacijo življenja²². Natančneje bo potrebno opredeliti koncept globalizacije. Številni so avtorji, ki so se lotili te opredelitve, tako da bo v tem pogledu glavna naloga predvsem poiskati takšno, ki najbolj ustreza predmetu naloge. Največ prostora in največji pomen pa je v iskanju ustrezne obravnave in opredelitve omenjenih gibanj, ki jih v nalogi označujem kot emancipacijska.

Manifestacije globalne državljanske nepokorščine, ki so pridobile širšo mednarodno pozornost šele v Seattlu, so oznanile nasprotovanje ekonomistični paradigmi razvoja Svetove trgovinske organizacije. Zelo zgovorno o tem pričajo že sporočila z aktivističnih transparentov, kot so: »Svobodni trg = mrtve morske želve«, »Delavnice za bedno plačilo: svobodni trg ali korporativno suženjstvo« ali »Ljudje pred profitom«, »Korporativni diktatorji«, »WTO ne dela za delovne družine«, »Ne globalni ekonomiji«²³.

V nekem smislu je na to, kar se dogaja danes, že pred več kot pol stoletja opozoril ekonomski antropolog Karl Polanyi v svojem delu *The Great Transformation – The political and Economic Origins of Our Time*, kjer je omenil nekatere možne negativne posledice prevlade ekonomskega nad političnim, ali povedano drugače, prevlade ekonomije nad človekom. Karl Polanyi tako predstavlja izhodiščnega avtorja naloge, saj se je v svojem klasičnem delu ekonomske zgodovine in socialne teorije – napisanem že leta 1944 – ukvarjal z ekonomskimi

21 Glej v: Human Development Report 2000, str. 82-85. Pravičen red za vse, ki naj bi bil koncipiran tako, da bi upošteval potrebe revnih (pro-poor global order), naj bi bil, kakor pravijo izdelovalci Poročila o človekovem razvoju za leto 2000, namenjen državam in ne-državnim akterjem. Termin globalna pravičnost (global justice), ki so ga konceptualizirali aktivisti emancipacijskih gibanj ob akcijah državljanske nepokorščine v Seattlu ter nato še ob manifestacijah »Vstaja v Melbournu« in ob protestih v Pragi (oba dogodka sta se zgodila leta 2000) je bil eno leto kasneje tudi uradno uvrščen v omenjeno Poročilo o človekovem razvoju za leto 2000.

22 Na to je opozoril tudi sociolog Ulrich Beck v knjigi *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – Odgovori na globalizacijo* na straneh 159-160.

23 Za številne druge primere sporočil transparentov iz Seattla glej na: <http://www.infoshop.org/octo/wto-pix3.html>.

in družbenimi spremembami, ki jih je prinesla tako imenovana velika preobrazba industrijske revolucije. Njegova analiza namreč pojasni pomanjkljivosti samoregulirajočega se trga, v delu pa postavi tudi nekaj ključnih izhodišč, ki so lahko ustrezno »orodje« za razpravo o tematiki pričujoče naloge. V njej se močno naslanjam tudi na dela Staneta Južniča, med drugim na njegove razprave Ideologija razvoja²⁴ in knjige kot Zgodovina – Izbrana poglavja ter Kolonializem in dekolonizacija. Pomembna so tudi dela avtorjev, zlasti Josepha Stiglitz, Andrea Gunderja Franka, Ulricha Becka, Hannah Arendt (njena misel bo ena od osrednjih pri razpravljanju o gibanjih in o političnem), Antonia Negrija, Jana Arte Scholteja in drugih.

Naloga je torej v izhodišču interdisciplinarna. Predvsem pa poskuša biti kombinacija antropološkega in politološkega pristopa k temu predmetu, vendar pa je predmet precej širši in si tako pri obravnavi izposojam miselni aparat tudi pri drugih družboslovnih vedah.

Teoretični okvir je v nalogi predstavljen v prvem delu. V drugem delu pa se osredotočam na študije konkretnih primerov, ki jih bom med seboj tudi primerjal. Osrednja bo študija primera, h kateri bom dodal tudi druga gibanja, ki se relevantno povezujejo. Črpal bom iz dosegljivih knjižnih virov, znanstvenih člankov, novinarskih prispevkov in virov, ki so dosegljivi na svetovnem spletu. Pa tudi iz lastnih izkušenj, dognanj, do katerih sem prišel kot novinar Radia Študent, ko sem poročal z manifestacij v Ljubljani, bil poročevalec s srečanja Evropskega socialnega foruma v Parizu leta 2003 in kot soudeleženelec nekaterih manifestacij v Ljubljani in Genovi.

Osrednja teza diplomskega dela, ki ji bom skušal slediti, je, da sedanji neoliberalni model razvoja predstavlja le še eno obliko socialnega inženiringa²⁵, in tako je mogoče tudi razumeti,

24 Posamezni segmenti, ki poudarjajo razpravo o evropocentrični paradigmi razvoja kot strategiji nivelizacije nekdanjih koloniziranih delov sveta so zajeti v delu Zgodovina izbrana poglavja, 1976, str. 76-79. Nikakor ne gre pozabiti, da se je avtor ukvarjal z definicijo, percepcijo in poskusi razumevanja osrednje dileme »razvoja«, ki se pojavlja na relaciji razvitost-nerazvitost pri dekolonializiranih, zlasti v delu: Kolonializem in dekolonializacija, 1976. O razvoju kot »scenariju za prihodnost« v smislu uveljavljana različnih strategij v okviru t.i. modelov razvoja je spregovoril v razpravi Svet in Evropa, str. 50-55, 1990. Na temo razvoj, s stališča razumevanje njegove evropocentrične nocije, na katero bom kasneje opozoril, je doktor Južnič govoril tudi v revijah Teorija in praksa, let. 28, št. 8-9 ter 10-11, Ljubljana, leta 1991, str.1015-1017 in 1186-1199

25 Kakor je mogoče razumeti tendenco k načrtnemu spreminjanju družbe s pomočjo določene politike v obliki ustreznih reform, s katerimi se lahko radikalno spremenijo življenjski pogoji celih populacij ljudi, živečih na določenem teritoriju, kjer se skuša te reforme izvesti oziroma implementirati, pri čemer se ponavadi ti življenjski pogoji za človeka spremenijo na slabše. Termin »socialni inženiring« uporabi v pojmovanju - načrtni, intencionalni poskus spreminjanja življenja človeka, na ravni družbe, kulture, politike in ekonomije denimo britanski akademik John Gray (Gray, 1998), ki v uvodu svojega dela False Down - Delusions of Global Capitalism najprej pove, da je bila »Anglija sredi 19. stoletja predmet daljnosežnega eksperimenta v socialnem inženiringu«. (Gray; 1998:1). Cilj tega eksperimenta v Viktorjanski Angliji je bil razbiti socialne trge in jih zamenjati z dereguliranimi trgi, ki bi delovali neodvisno od družbenih potreb (Gray 1998:1). Sprememba značaja te

zakaj je njegova osrednja značilnost zapostavljanje človeškega dejavnika. Že v svojem izhodišču je zasnovan tako, da ne upošteva dovolj človeškega dejavnika, zato je razumljivo, da zapostavlja tudi vse druge dejavnike, med njimi zlasti okoljskega. V diplomskem delu se bom ukvarjal s tem, kako se ekonomizem odslikava v praksi, skozi globalizacijo neoliberalnega razvojnega modela.

S perspektive ekonomske antropologije, ki jo predstavljajo kot disciplinarno korekcijo čisto ekonomskih stališč (glej Južnič;1991:1197), bi bilo mogoče trditi, da delovanje Gibanja za globalno pravičnost opozarja ravno na ta dva elementa, ki ju evropocentrična koncepcija razvoja popolnoma zapostavlja.

Teza, ki sta jo postavila pisca Imperija, Michael Hardt in Antonio Negri, še pred tednom protestnih akcij ob zasedanju predstavnikov G-8 v Genovi med 14. in 22. julijem 2001²⁶, predstavlja izhodišče v dveh raziskovalnih vprašanjih: (a) kako se prenos moči iz nacionalnih na transnacionalne subjekte politične aktivnosti reflektira v politični aktivnosti gibanj in (b) kako se gibanja odzivajo na (paradoksalno) avtoritarno tendenco neoliberalizma?

S stališča politologije je tematika, ki jo bomo odprli, relevantna, predvsem zaradi razmerja neoliberalnega konsenza, vzpostavljenega v prid ekonomski sferi. Naša hipoteza je, da ima ravno to razmerje lahko significantne implikacije za demokracijo. Ali povedano drugače: hipoteza je, da se zaradi prenosa centrov moči na nadnacionalno raven in posledično ožanje demokratičnega prostora na nacionalni ravni spreminja politično delovanje emancipacijskih gibanj. Se pravi, da je to odgovor na neoliberalno ožanje demokratičnega političnega

ekonomske institucije, ki je bila prej del družbenih razmerij, sedaj pa je začela delovati avtonomno in privedla do »preloma v ekonomskem življenju Britanije s kreacijo svobodnega trga«, oziroma do »Velike Preobrazbe«, kakor reče bralec Polanyia John Gray (ibid.) (John Gray je sicer konzervativni politični mislec, ki je bil vdan britanski Novi desnici in je tudi vplival na Margaret Thatcher. Glej več o tem na: <http://www.thenewpress.com/books/falsdawn.htm> o.p.) »Prelom« vzpostavi tudi neoliberalni projekt Washingtonskega konsenza. Gray je kritičen do še ene artifične invencije, ki jo je pomagal tudi sam legitimirati, kakor bom spregovoril kasneje, v poglavju o o globalizacijskem dvojnem gibanju, glej strani 56-57.

²⁶ Antonio Negri in Michael Hardt sta to tezo razložila že v delu Imperij, širši bralni javnosti sta jo predstavila tudi v prispevku "What the Protesters in Genoa Want" za časopis New York Times, 20. julija 2001, ki ga je mogoče dobiti na spletni strani <http://www.commondreams.org/views01/0720-10.htm> Velja omeniti, da je ta esej obeh avtorjev objavljen tudi v knjigi On Fire, : The Battle of Genoa and the anticapitalist movement, izdano v neodvisni založbi One-Off Press ISBN 1 902593 54 5, AK Press and Active Distribution. Gre še za eno zbirko pričevanj in pogledov več aktivističnih skupin, ki so sodelovale v protestih v Genovi zoper vrh G-8 julja 2001 ter za razpravo med aktivisti o sami naravi gibanja, ki obravnava konfliktno razmerje med človekom in kapitalističnim sistemom.

prostora²⁷. Odgovor na to predstavlja tudi spreminjanje metod političnega boja in političnih ciljev.

V tem kontekstu se kaže relevantnost aktivizma za globalno pravičnost, saj afirmira pomembnost javne sfere v političnem smislu. Težnja ekonomske sfere po nenehni privatizaciji javnega, za potrebe lastnega ukvarjanja z ekonomsko dejavnostjo, predstavlja lahko določeno grožnjo demokraciji, česar se zavedajo aktivisti Gibanja gibanj²⁸, zato tudi delujejo politično. Na to nevarnost v svoji knjigi *Vita Activa* opozarja tudi Hannah Arendt, ko poudarja, da je javni prostor namenjen predvsem političnemu delovanju, ne pa zgolj pridobitni, ekonomski dejavnosti. Enako spoznanje, da se mora mišljenje uresničiti v javnem delovanju delijo tudi aktivistke in aktivisti Gibanja za globalno pravičnost. Zavezanost temu imperativu dodeljuje omenjenemu gibanju emancipatoren značaj.

Kot rečeno, gibanja razumem kot emancipacijska v političnem smislu, ker s svojimi akcijami opozarjajo, da je potrebno delovati politično, da je pomembno odpreti javni politični prostor za razpravo o tendenci neoliberalnega globalizma; se odločno soočiti z njegovim občim redukcionizmom življenjskih praks na ekonomizem, katerega temeljna značilnost je ravno zapiranje javnega političnega prostora kot prostora delovanja²⁹. O tej implicitni tendenci, ki jo vase paradigmatško vgrajuje neoliberalni projekt in jo nenehno spodbuja oziroma celo vodi k avtoritarizmu neslutnih razsežnosti³⁰, bom spregovoril v diplomski nalogi.

27 Ožanje demokratičnega prostora se kaže v reformiranju države v skladu z neoliberalnim imperativom gradnje trga. Državo se pojmuje kot ekonomsko in ne kot politično entiteto. V takšno jo je treba tudi reformirati, to je v skladu s paradigmi iz sredine 19. stoletja. Gre za avtoritaro – »minimalno državo«. Kot socialno darvinistično strukturo, katere osrednji imperativ je izgradnja dereguliranega trga, kar sproži tudi razgradnjo njenih družbenih funkcij. »Welfare state« z neoliberalnimi tehnologijami deregulacije. Rekli bi lahko, da je treba zato v današnjem kontekstu usmeriti emancipacijsko delovanje na državo, ker naj bi bila le-ta garant človekovih pravic. Toda današnja emancipacijska gibanja se osredotočajo na globalno raven, s katere je mogoče dosežati spremembe tudi na ravni države. Gibanja zaznavajo, da primanjkljaj demokracije, kakor se slednji kaže na državni ravni, sicer izhaja iz nad-držanih entitet. Le-te namreč diktirajo izvedbo reformnih politik, medtem ko države strukture po večini uresničujejo njihove zamisli pri vzpostavitvi globalnega trga.

28 Kakor poimenuje Gibanje za globalno pravičnost po eni od njegovih konceptualnih lastnosti, oblikovanja koalicij med seboj zelo diverzificiranih teženj v emancipacijskih gibanjih že omenjena Naomi Klein v spisu *Reclaiming the Commons*, v reviji *New Left Review*, izdana 9. maj do 6. junija 2001, na <http://www.newleftreview.net/NLR24305.shtml> K pojasnjevanju, kako se oblikujejo med seboj koalicije sicer vsebinsko zelo različnih gibanj, kako se ta gibanja med seboj povezujejo, na različnih delih sveta, bom skušal prikazati v študiji primera.

29 Avtoritarne konture neoliberalne demokracije, se lahko kažejo tudi v sistemu obstoječe formalne demokracije. V taki demokraciji je prebivalstvo depolitizirano. Značilna zanjo so: vsesplošna apatija; odvrčanje ljudi od virov informacij in informiranja; ljudje nimajo možnosti organiziranja javnih forumov, kar je pomembno za smiselno participacijo in za odločanje, kakor pravi sociolog Robert W. McChesney. Kot idealno tipski primer takšne »avtoritarne demokracije« Chesney navaja Čile zadnjih trideset let, po Pinochetovem strmoglavljanju demokratično izvoljene Allendejeve vlade leta 1973, v uvodu zbirke esejev Noama Chomskega (1999): »Neoliberalizem and global order, Power Over People«, str. 9.

30 Prizadevanja za osnovanje civilizacije, temelječe na svobodnem trgu, so se iztekla tudi v družbeni pojav fašizma, na kar je opozoril že omenjeni Polanyi (2000).

V kontekst analize avtoritarnih tendenc neoliberalnega globalizma, na katere opozarjajo sedanja globalna emancipacijska gibanja, kaže umestiti sedanje družboslovne razprave o demokraciji in globalizaciji. Pri poskusu obravnave izkustva sedanjih emancipacijskih gibanj vidim možnost za politologijo, a tudi za druge družboslovne znanosti, še zlasti za sociologijo, ki je začela popularizirati diskurz o globalizaciji znotraj akademske sfere. Pomembno je, da se nadaljujejo razprave o demokraciji in globalizaciji, da se tematizirajo izhodiščne družboslovne paradigme, iz katerih sicer črpa neoliberalizem kot sedanja varianta ideologije o razvoju, sloneča na evropocentričnih miselnih konstruktih. Opozoriti je treba na družboslovne koncepte, ki služijo politiki dominacije in nenehnemu utrjevanju starih hierarhij, zaradi njihovih dehumanizirajočih in obče destruktivnih posledic. Vsesplošna kriminalizacija emancipacijskih gibanj, ki smo jim priča v množičnih medijih³¹, lahko zbuja predvsem in zlasti skrb za akademsko družboslovno sfero, za katero je čas, da začenja v tretjem tisočletju temeljiteje preizpraševati in relativizirati avtoritarne koncepte, ki so tako v preteklosti kot v sedanjosti služili oblastem pri legitimiranju raznoterih oblik avtoritarizma, segregacije, rasizma. Družboslovne znanosti ne odpirajo diskusije o konceptih, ki so jih soustvarile. Zaznati je, da se premalo resno posvečajo izhodiščem, viktorjanskim, avtoritarnim idejam, na katerih sloni neoliberalna izpeljanka razsvetljenskega projekta³². Vedejo se tako, kot, da je bilo o tem že vse povedano, občuteno, doživeto. Videti je kot, da pritrjujejo Fukuyamovi predstavi o koncu zgodovine. Seveda so tudi izjeme, obstojijo pogledi in razprave, ki prihajajo iz antropologije, znanosti, ki se zaveda svoje vpletenosti v nekdanje projekte kolonialnega podjetništva, pa tudi tega, da je treba spremeniti tok zdajšnjega načina zavedanja zgodovine. Da se je potrebno vživljati v prakse, ki izhajajo iz drugačnih okolij in izkustev, da tudi v teh okoljih želijo zaživeti in bivati, vendar na svoj način. V nalogi bom spregovoril o

31 S samim izrazom »antiglobalistično gibanje«, ki se je uveljavilo ob protestih v Seattlu. Na področju tiskanih medijev pri nas je izraz »antiglobalistično« začela uporabljati novinarka Ljiljana Đerič v seriji člankov: V senci demonstracij (pod sliko), Delo 1.12. 1999, Seattle v solzilcu, konsenz še daleč, Delo 3.12.1999, Edina Seattelska »zgodovina« za zdaj pod demonstranti (pod sliko), Delo 4.12.1999. Novinarka Đeričeva je uporabila izraz »antiglobalizacijsko« tudi v povezavi z oznakami »razbijači, huligani, ljudje zakrinkanih obrazov«, ki hkrati merijo na označbo, da so aktivisti politično emancipacijskih gibanj, lahko razumljeni predvsem kot »kriminalci«. Kriminalci naj bi bili torej lahko tudi politično delujoči ljudje. Raba izraza »antiglobalizacijsko« oz. »antiglobalist« bi lahko navezal na »odrekanje političnega delovanja«, ki je ključno za legitimiranje dominantne ideologije, v našem primeru, neoliberalizma. Zagovorniki neoliberalne ideologije si prizadevajo za depolitizacijo človeka. Neoliberalno mišljenje poudarja, da človek naj ne bi bil več sposoben avtonomno razmišljati in delovati, ker naj bi bil samo še potrošniško bitje. To je največ kar lahko postane, nikakor ne more biti politično bitje, sposobno avtonomnega mišljenja in delovanja. Depolitizacija človeka nastopa v središču neoliberalne agende, o čemer bom govoril kasneje. Medijski diskurz, ki kriminalizira delovanje emancipacijskih gibanj v nekem smislu tudi implicitno pripomore k vzpostavljanju teze Samuela Huntingtona o »demokraciji kot bolezni«, ki jo je mogoče zaslediti v poročilu Carterjevi Trilateralni komisiji in jo tematiziral Douglas Kellner, pripadnik mlajše generacije kritične teorije, v eseju *Critical Theory, Democracy and Human Rights*.

32 Več o tem glej ponovno v Gray (1998)

opozorilih, ki jih je treba upoštevati pri razpravi o globalizaciji. Gre za opozorila, kot za tiste, ki jih izrekajo, to pa so emancipacijska gibanja.

Diplomsko delo je strukturirano na dva dela. Prvi del je teoretski. Namenjen je konceptualni osvetlitvi treh ključnih terminov: neoliberalizem, globalizacija ter emancipacijska gibanja. Slednji bodo predstavljeni z namenom, da bom z njimi lahko v drugem delu verificiral izhodiščno hipotezo naloge. Tako bom soočil teoretska izhodišča z izbrano empirično študijo primera, ki jo bodo dopolnjevali dodatni izkustveni elementi iz navedene tematike.

2 SKLOP: OSREDNJI KONCEPTI

»Neoliberalizem? Ne morem podati natančne razlage. Prebral sem nekaj, kar pravi, da je bil skuhan v laboratoriju nekje in nima nič opraviti z resničnim svetom. Mislim, da je to zelo dober opis, kaj neoliberalizem je. Skuhan je v laboratoriju in je lahko uporabljen kjerkoli po svetu, a nima nič opraviti z realnostjo. Mislim, da je to kar dobra opredelitev. Ni moja razlaga«.

Aktivist gibanja Globalizirajte upor, Genova 21. julija 2001

2.1 Neoliberalizem

Uvodna trditev aktivista gibanja Globalizirajte upor, ki je sodelovalo v Genovi skupaj s sto do tristo tisoč protestniki v akcijah državljanske nepokorščine ob vrhu G-8³³ in ki vpeljuje drugi del naloge izraža zavedanje, da je neoliberalizem dejansko artifičen³⁴ produkt človekove dejavnosti, njegovega umovanja in delovanja. Družboslovci, kot sta sociolog Pierre Bourdieu (1998) in za njem tudi lingvist Norman Fairclough (1999), zato raje govorita o neoliberalizmu kot o projektu. Fairclough³⁵, ki se sklicuje na Bourdieua, opredeljuje neoliberalizem kot »politični projekt za rekonstrukcijo družbe v skladu z zahtevami neomejenega globalnega kapitalizma«; njegov program pa so, kot kaže, sprejele vse socialdemokratske stranke kot tudi vse konzervativne stranke. Kot eden izmed učinkov sedanjega scenarija se kaže izguba resnično jasnih politik, slabljenje demokracije. Nas bo zanimalo predvsem, kje bi kazalo iskati razloge za ustvarjanja demokratičnega primanjkljaja, na katerega opozarjajo aktivisti današnjih globalnih emancipacijskih gibanj, ko se soočajo z neoliberalnim projektom. Demokratični primanjkljaj se kaže najbolj konkretno v dejstvu, da mednarodne finančne institucije oblikujejo odločitve, ki zadevajo življenja ljudi po vsem svetu brez jasnega smisla za odgovornost in demokratično participacijo, na kar je opozoril politični mislec, aktivist,

33 Sto do tristo tisoč ljudi se je udeležilo protestov v petek in soboto med 21. in 22. julijem 2001 navaja Neodvisni medijski center na spletni strani <http://www.indymedia.org/en/feature/archive7.shtml>. Z aktivistom gibanja, ki je sicer nastalo v Veliki Britaniji, sem se zapletel v kratek pogovor, ko sem se z njim slučajno srečal na drugem pohodu procesij gibanj proti »rdeči coni«. To se je zgodilo ob drugem dnevu manifestacij Mreže za globalne pravice (Network for global rights oz. N G8), v soboto 21. julija. Več o gibanju Globalizirajte upor (oz Globalize Resistance kot sem zapisal uvodoma), ki združuje v svojo priložnostno ad-hoc mrežo ekologe, socialiste, anarhiste, sindikaliste in druge v delu: Anticapitalism A guide to the movement, iz leta 2001, v direktoriju aktivističnih skupin, na strani 274. Omemba Mreže za globalne pravice, ki je v Genovi štela okrog 700 gibanjskih iniciativ iz različnih delov sveta, je mogoče najti na ad-hoc gibanjski mreži, oziroma prebrati na priložnostno pripravljenem mobilizacijskem letaku www.luxa.it »Rdeča cona« je bilo sicer poimenovanje zabarikadiranega območja v Genovi, kjer se je sestala osmerica voditeljev G-8, h katerem so manifestanti hoteli priti in ga tudi simbolično zavzeti. Ozračje, ki ga je na eni ustvarjala množica zelo raznovrstnih gibanj s petjem pesmi kot je bila Bella Ciao in Bandiera Rossa, je na drugi strani ustvarjala italijanska policija. V trenutku pogovora me je obletel policijski helikopter Bell Jet Ranger, ki nas je snemal iz zraka, kako uro preden sem opazil, da je bilo ozračje mondenega turističnega predela Genove že posejano tudi z oblaki solzilnega plina. V zabarikadirani »rdeči coni«, kjer naj bi se na osebni ladji gostitelja, sedanjega italijanskega premierja Berlusconi, sestala elitna osmerica, ni bilo samo veliko oklepnih policijskih terenskih vozil. Na svoje oči sem opazil tudi protiletalski top in se spraševal, komu naj bi bil namenjen, saj lahko strelja samo proti zraku. Mi smo bili preizkušeni njegovim topovskim cevem. Manifestacije, ki so se imenovale tudi kot »Proti-vrh sedanjim destruktivnim ekonomskim politikam zahodnih vlad« je italijanska policija zaznamovala tudi z ubojem 22 letnega aktivista Carla Guillianija, sina sindikalnega delavskega aktivista.

34 V antropologiji se termin artifičenost sicer uporablja tudi v kontekstu razprave o človekove ekscentričnosti. Glej več o tem v (Južnič, 1987:82). Artifičenost (iz lat. Artificialis,-e, umetelen iz artificium,-i,n,spretnost,umetnina) izvedeništvo, umetnost in izumetničenost. (Prevod po Južnič, 1987:82)

35 Ki je od Bourdieua sprejel izziv, da je potrebno izdelati strategije, ki na ravni jezika omogočajo konfrontacijo s sedanjo dominantno ideologijo v razpravi: Neo-liberalism as a focus for critical research on language, oktober 1999, ki se nahaja na spletni strani <http://bank.rug.ac.be/global/programme2.html>.

anarhist Noam Chomsky³⁶. Med družboslovci je zaznal ta problem denimo politolog Jan Aart Scholte (1999). Kot bom skušal prikazati, gre razloge za primanjkljaj demokracije iskati v sami zasnovi neoliberalizma kot »razvojnega« projekta, iz katere izvira njegova splošna težnja po ekonomizaciji, na kar napeljuje njegova »zahteva po neomejenem kapitalizmu«, ekonomsko, ki torej na tak način prodre v politično in ki se jo uresničuje v praksi.

V kontekstu razprave o neoliberalizmu predpona neo-³⁷ oznanja težnjo, da se "na novo" oziroma ponovno razlaga ekonomski liberalizem, ki središčno vlogo pripisuje svobodnemu trgu", pojasni razvojni sociolog Peter W. Preston (1996:253).

2.1.1. Neokonzervativno teoretiziranje o razvoju

Svoj prispevek k utemeljevanju evropocentrične teorije razvoja so oznanili tudi teoretiki Nove desnice³⁸, ki so se zavzemali za svobodni trg, rekoč, da povečuje človekovo blaginjo. V podporo tej trditvi navajajo: a) da v ekonomskem smislu svobodni trgi zagotavljajo bolj učinkovito (efficient) razdelitev znanja in virov po ekonomskem sistemu, kar bi nato povečalo materialno blaginjo, b) ker v socialnem smislu dejanje in odgovornost izhajata iz oseb, posameznikov, bodo liberalni individualistični socialni sistemi omogočili, da se bo povečala njihova moralna vrednost, c) politični argument je, da liberalizem ponuja uravnoteženje rešitev problemov razvrščanja, razdeljevanja in nadzora moči, zato liberalne oblike vladanja. d) epistemološko, ker je celoten paket zasnovan na pristnem pozitivnem znanstvenem znanju, potem bo v takšnih sistemih učinkovito razvrščanje pozitivnega znanja še povečano. (cit. po W. Preston, 1996:253)

36 V svojem prispevku za prvo srečanje Svetovnega socialnega foruma, ki se je zgodilo v brazilskem mestu Porto Alegre med 25. in 30. januarjem 2001. Prispevek je na spletni strani <http://www.ainfos.ca/>.

37 Beseda neo-, iz katere je tvorjena beseda neoliberalizem kot samostalniška skovanka, sicer izhaja iz grščine, nastopa kot predpona v tujkah in pomeni: novo-, npr. neoplatonik, novoplatonik, Leksikon Cankarjeve založbe, 1998, str. 696.

38 Za termin Nova desnica še predlagam opredelitev, ki bi se navezovala na vprašanje razmerja med redom in demokracijo. Šele v tem kontekstu bi kazalo osvetliti fenomen Nove desnice, ne zgolj »s prihodom Margaret Thatcher in Ronalda Reagana na oblast«, konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let. Bolje bi kazalo se posvetiti vsebini teh družbenih gibanj, ki zadobijo svojo institucionalno formo v političnih strankah, v vladah. Razviti bi bilo treba takšno definicijo za sile, ki v ospredje postavljajo tako imenovani status quo s stališča demokracije, odnosa do participacije državljanov v politiki, sploh razumevanja politične participacije, imaginacije teh sil do takšnih vprašanj. Gre predvsem za gibanja, ki se odzivajo represivno na težnje za razširjanje polja človekove svobode in demokracije, imajo svojo zaslonbo tudi v znanosti, v družboslovju, na primer v miselnem toku sociologije Talcotta Parsona, tudi v poudarjanju »družbenega« in »družbenosti« nasproti »političnega«, v politologiji gre omeniti kot le enega od predstavnikov, takšne paradigme, politologa Samuela Huntingtona. V tej odvisnosti vidim tudi ideje, ki jih razglašajo ekonomisti, diskurz o »učinkovitosti«, »produktivnosti«, »kompetitivnosti«, ki se izkazujejo v razmerju do človeškega dejavnika kot avtoritativne, ne-demokratske ideje. Novo desnico vidim torej predvsem kot družbeni, ne kot politični pojav, kot pojav, ki zavrača političnost, politično delovanje, politizacijo, ki je kot takšen sovražen predvsem do političnega delovanja ljudi, posameznikov, posameznic.

V ospredju doktrine Nove desnice zopet nastopa ideja svobodnega trga, ponovno se obuja tudi zamisel minimalne države, ki jo je strastno zagovarjal že socialni darvinist Herbert Spencer v viktorjanski Veliki Britaniji, v sedemdesetih letih 19. stoletja, ko so “triumfirale ideje neenakosti, konkurence (družbenega in gospodarskega tekmovanja), “zakon uspešnosti”, “najbolj usklajenih” in propada neusklajenih, uveljavljanje ideje ali koncepta individualnosti, triumf gesla “laissez faire, laissez passer”, pri čemer se misli na ekonomski liberalizem” (Južnič; 1991:1190). Osrednja osebnost, največji zagovornik teh idej je bil po drugi svetovni vojni ekonomist Milton Friedman, tako v tehnični kot v popularni formi, zadnja zamisel sploh odslilkava to neokonzervativno politično ideologijo (W. Preston 1996:253).

V diplomski nalogi bom s pregledom delovanja emancipacijskih gibanj poskušal posredno problematizirati Friedmanovo stališče, da je za laissez faire kapitalizem nujen pogoj politična svoboda. V tekmovalni kapitalistični družbi posamezniki svobodno vstopajo v izmenjave na trgu in v družbi. Vloga države je minimalna. Ekonomska moč je razpršena v tekmovalni kapitalistični družbi in politična moč mora biti tudi razpršena. Ločenost ekonomske moči od politične moči omogoča prvi, da lahko ta nadzoruje zgoščevanje druge: ustrezna moč slednje, države je v vzpostavljanju pravil družbene igre in v arbitriranju v prepirih (Friedman, 1992). Kakor se stvarno izkazuje, je ta Friedmanova teza problematična ravno v praksi, ko elite nacionalnih držav v imenu spodbujanja razvoja izvajajo ekonomske politike, s katerimi legitimirajo razmerje za dodeljevanje moči ekonomski sferi, ki naj bi bila glede na Friedmanovo izhodišče zagotovilo demokracije. S študijo primera delovanja emancipacijskih gibanj v Indiji bom problematiziral to tezo.

2.1.2 Neoliberalni model razvoja

Trdo stališče Nove desnice, ki afirmira vlogo svobodnega trga ter z njim vred doktrinarno obujanje ekonomskega liberalizma, je v osemdesetih letih dvajsetega stoletja afirmiralo politiko Mednarodnega denarnega sklada, Svetovne banke in držav G-7, ki izpostavlja tri načela: minimalno državo, vzpostavljanje pravil in potrjevanje sporazumov. Osrednji cilj predloga programa t.i. Metropolitanskega neoliberalizma je vzpostavitev globalnega tržnega sistema, ki naj bi skozi trgovino popeljal k razvoju “nezadostno razvite”. (W. Preston,

1996:254) Tarče neoliberalnih “razvojnih” predlogov so bile sprva Latinsko ameriške države, v devetdesetih tudi nekdanje socialistične države, in t.i. Azijski tigri.

Neoliberalni program, njegovo zavzemaje za isti cilj “vzpostavitev globalnega tržnega sistema” (v bistvu globalnega kapitalizma) označujeta tudi termina ‘Washingtonski konsenz’ in ‘strukturno prilagajanje’, ki se med seboj dopolnjujeta in sta prav tako nastala v nederju gibanja Nove desnice.

2.1.2.1 Washingtonski konsenz

Washingtonski konsenz je drugo ime za neoliberalizem kot politični program, ki je nastajal v času Reaganove in Busheve administracije (B. Bugarič v: Bugarič, Nahtigal, 1996:81). Najsplošnejši skupni imenovalec neoliberalnega programa je umik države iz ekonomije, program radikalne privatizacije, makroekonomske stabilizacije, delne liberalizacije in omejene kompenzatorne socialne politike. (Bugarič, Nahtigal, 1996:3) Avtor te iznajdbe je bil prav tako ekonomist - John Williamson, član inštituta za mednarodno ekonomijo, starejši (senior) ekonomist Svetovne banke, ki ga je prvi zapisal, že leta 1989³⁹. Williamson je samo še bolj natančno ekspliciral tri načela neoliberalnega programa, formuliral jih je v konkretne politične predloge, za že omenjeni instituciji Mednarodni denarni sklad in Svetovno banko, kot njune instrumente in vodila. Gre za tehnične nasvete, če malo poenostavim, za t.i. instrumente, ki jih je ekonomist definiral, da jih omenjene institucije »predlagajajo« v izvedbene namene latinsko ameriškim državam. Predvidevajo ukrepe, davčno disciplino, proračunsko spremembo v javnih izdatkih, ki naj bi zagotovila večje prihodke in boljšo distribucijo dohodkov za zdravstveno zavarovanje, izobraževanje, šolstvo ter infrastrukturo, liberalizacijo obrestne mere, kompetitivne borzne tečaje, trgovinsko liberalizacijo, deregulacijo in zavarovanje lastninskih pravic⁴⁰. O Williamsonovi tehnologiji na tem mestu ne bi več razpravljaj, saj gre le za predloge za usmeritev javne politike (policy recommendation), pač neoliberalne vrste. Čeprav gre sicer za “tehnične ukrepe”, nikakor ne gre zanemariti njihovih družbenih, političnih in kulturnih implikacij. Potrebno je navesti, da so omenjene neokonzervativne predloge in vodila poleg omenjenih finančnih globalnih organizacij podprle tudi druge finančno institucije in neoliberalno usmerjene vlade. (Bugarič, 1996:81).

39 Več informacij o Washingtonskem konsenzu, kakor tudi o ekonomistovih predlogih je mogoče dobiti na spletni strani <http://www.fabianglobalforum.net/knowledge/article023.html>.

40 Ibid.

2.1.2.2 Strukturno prilagajanje

V devetdesetih se je vpostavljanje neoliberalne agende Washingtonskega konsenza nadaljevalo z vzpostavitvijo legalnih mehanizmov, ki institucionalizirajo delovanje svobodnega trga. V tej vlogi kaže videti, da se je nadaljna institucionalizacija neoliberalnega razvojnega modela izvajala tudi s pomočjo implementacije trgovinskih sporazumov, ki izpostavljajo liberalizacijo trgov na ravni nacionalnih držav, da se lahko z njimi legalizirajo vzpostavljanja območij svobodne trgovine ter nazadnje tudi s kreacijo Svetovne trgovinske organizacije. Svetovna trgovinska organizacija je zdaj “končna” organizacijska materializacija trgovinskega sporazuma GATT. Pri teh procesih, ki se jih največkrat prikazuje kot “ekonomske” gre za udejanjanje nivelizacije razvojnih modelov. Williamsonov termin pa je bil zaradi praktičnih učinkov neoliberalnih politik deležen kritik tako s strani ekonomistov (Stiglitz 2002), kot celo predstavnikov Nove desnice (Gray 1998) in bolj vidnih predstavnikov Gibanja za globalno pravičnost. (denimo Chomsky 1997, Klein 2000, Negri 2003). V študiji primera, se bom posvetil kritikam neoliberalnega razvojnega projekta.

2.2 Globalizacija

2.2.1 Brenčeča beseda devetdesetih

V pričujočem poglavju bom osvetlil pojem globalizacija s stališča problematike, ki se navezuje na globalni kapitalizem, neoliberalizem, demokracijo pa tudi na evropocentrično dojemanje razvoja. Globalizaciji se posvečam, ko so to besedo že posvojili predstavniki različnih vej družboslovja, od sociologije do politologije in zgodovine, jo utemeljili in naredili za svojo ter nato celo povzdignili na raven superlativa, rekoč da je za razliko od postmodernizma, ki je bil koncept osemdesetih, globalizacija “koncept devetdesetih” ter “osrednja ideja za razumevanje prehoda človeške družbe v tretje tisočletje”. (Waters, 1996:1) Toda ali je globalizacija zares koncept? Še zlasti ob upoštevanju dejstva, da je družboslovje ob poplavi razprav o globalizaciji zelo malo pozornosti namenjalo vprašanju nadaljevanja hegemonije neoliberalizma. Ali je globalizacija v resnici le drugo poimenovanje za neoliberalizem? Avstralski politolog John Quiggin je dejal⁴¹, da je globalizacija “preprosto

41 V svojem prispevku *Globalisation, neoliberalism and inequality in Australia*, ki je bil objavljen v reviji *The Economic and Labour Relations Review* 10(2), 240—59, dostopen tudi na spletni strani <http://econ.jcu.edu.au/jcq:jq.html>

internacionalna manifestacija obrata k neoliberalnim politikam tržno usmerjenih reform, ki so se začele izvajati po svetu od leta 1970. Povečana neenakost je rezultat delovanja neoliberalnega reformnega programa kot celote. Vloga globalizacije kot takšne je bila preveč poudarjena". Nekateri družboslovci kot, denimo, zgodovinar Immanuel Wallerstein so bili še bolj pesimistični do nenehnega govora o globalizaciji. "Ta diskurz je v bistvu gigantsko napačno razumevanje trenutne realnosti, prevara, ki so nam jo vsilile mogočne skupine, in celo še slabše je, mi sami smo jo vsilili sebi, mnogokrat obupno. To je diskurz, ki nas vodi v ignoriranje pravih tem, ki so pred nami in do nerazumevanja zgodovinske krize, znotraj katere smo se znašli⁴²." V akademski sferi so se med predstavniki različnih družboslovnih ved vnele številne razprave⁴³, kaj vse naj pojmuje beseda globalizacija, medtem ko so se dejansko relevantna politična vprašanja in tematike, kot so razlogi za ustvarjanje globalne socio-ekonomske neenakosti, ekološka degradacija, vojne, genetski inženiring, biodiverzitet, omejevanje planetarnih migracij ljudi, univerzalna dostopnost izobrazbe..., teme ki so neposredno zadevale človekovo eksistenco, ostajale praktično netematizirane, neproblematizirane, čeprav so bile in še ostajajo povezane ravno z globalizacijo kot tudi z neoliberalizmom. Ob vseh akademskih diskusijah o globalizaciji, ki jih je bilo veliko, je le redko kdo od uveljavljenih družboslovcev spregovoril o neoliberalizmu, ter o njegovi povezanosti z globalizacijo. Če ostaja merilo za ukvarjanje z neoliberalizmom in globalizacijo Svetovni sociološki kongres, ki se je zgodil v Montrealu leta 1998, lahko rečem, da dominantni akademski družboslovni diskurz o tej povezavi večinoma vztrajno molči. Na omenjenem kongresu, ki je bil namenjen razglabljanju, kaj vse naj označuje beseda globalizacija, nihče iz zares impresivne množice znanstvenikov, ni spregovoril o povezanosti med neoliberalizmom in globalizacijo. Zakaj se lahko zazdi, da se dominantni tokovi znotraj družboslovja izogibajo tej razpravi? Zakaj se ne posvečajo preučevanju povezanosti med tema pojmomoma? Ali lahko predstavlja pojem globalizacija legitimacijsko sredstvo neoliberalizma? Kako si pač razlagati molk družboslovcev? Zakaj znanost pomaga utemeljiti nek pojem, ki je sam nejasen in vzbuja dvome? Zakaj ga sploh uporabljati? Najbolj priljubljene teme akademskega diskurza o globalizaciji so v devetdestih ostajale: za sociologe »globalna

42 Kakor spregovori Wallerstein o globalizaciji v svojem prispevku "Globalization or The Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System" <http://fbc.binghamton.edu/iwtrajws.htm>

43 V Montrealu se je julija 1998 zgodil svetovni sociološki kongres, ki je bil organiziran kot javna diskusija o globalizaciji, z namenom natančnejše razjasnitve besede globalizacija kot večrazsežnega pojma. Na razpravi so bile predstavljene številne definicije in konceptualizacije besede globalizacije, ki so jih podajali avtorji kot Tehranian, Modelski, Chase Dunn, Tardanico, Hart, McBride, Herrmann, Mlinar,... in že omenjeni Gunder Frank. Več o tem kongresu na spletni strani <http://webdata.soc.hawaii.edu/fredr/welcome.htm>

kompresija sveta« (Robertson 1992), »refleksivnost« (Giddens, 1991), »stiskanje prostora in časa« (Harvey, 1989), »tveganje« (Beck, 1992), za politologe »izguba nacionalne suverenosti in njena zamenjava s svetovno vlado« (Held 1991, omenjen v Waters, 1995:97), za zgodovinarje »kapitalizem« (Frank že 1971, Wallerstein že 1974). To sicer ni tema moje diplomske naloge, bi pa o njej kazalo, da se spregovori na fakulteti.

2.2.2 Globalizacija kot supra-teritorialnost

2.2.2.1 Scholtejevo razumevanje globalizacije, kapitalizma in države

Ker obstajajo v družboslovju zares številne opredelitve besede globalizacija, sem se odločil, da se za potrebe svoje razprave navežem na pojmovanje, ki ga je predlagal politolog Jan Aart Scholte⁴⁴. Scholte je po analizi zelo raznovrstnih besedil na temo globalizacija, med katerimi so bili novinarsko poročevalski članki in znanstveni prispevki, ugotovil, da vse razprave o tem pojmu navadno izpostavljajo vprašanje meja, oz. t.i. teritorialnih demarkacij državnih pristojnosti ter z njimi vred povezane teme kot so vladavina (governance), ekonomija, identiteta in skupnosti. Okrog teme o mejah je mogoče razločevati tri najbolj pogoste načine razumevanja globalizacije: 1. globalizacijo kot povečanje odnosov glede na prečkanje meja (globalizacija tukaj nastopa kot sinonim za internacionalizacijo), 2. globalizacijo kot povečanje odnosov med odprtimi mejami (sinonim za liberalizacijo) ter globalizacijo kot povečanje odnosov preko meja (Scholte 1997:4). Scholte se zavzema za tretji način razumevanja besede globalizacija, ker ta najbolj opisuje težnjo, da družbeni odnosi postajajo vse manj vezani na teritorialne okvire. V tej perspektivi se meje ne toliko prečka ali odpira, kot presega (oz. transcendirira⁴⁵). (Scholte 1997:4). Scholte definicijo globalizacije zato razume v smislu preseganje (transcendiranje) meja. (Scholte 1997:427). V tem smislu tudi opredeljujejo globalizacijo kot »vzpon nad ozemeljskega« (oziroma t.i. supra-teritorialnosti), manifestacije, ki jih je mogoče opazovati v nešteti okoliščinah v trenutnem družbenem življenju, na primer v sferi komunikacij, medijih, ob letalskih potovanjih, računalniških povezavah, na radiu in televiziji, ki dopuščajo, da ljudje lahko takoj stopijo v stik s komerkoli na Zemlji, ne glede na ozemeljske razdalje in meje med njimi. (Scholte 1997:428). Scholte

44 V razpravi *Global Capitalism and the state*, objavljeni v *International Affairs*, v73 n3, julija 1997 pp.427-52 ter na spletni strani <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/scholte.htm>

45 transcendirati – am dov. in nedov. [lat. transcendere prestopiti,presegati] presepati področje izkustvenega spoznanja FIL.REL., Veliki slovar tujk, Cankarjeva založba Ljubljana, 2002, str.1175.

zaznava vzpon nad ozemljskega tudi na ravni širjenja in ekspanzije poslovnih organizacij, civilnih združenj in regulatornih agencij, ki delujejo pozno v dvajsetem stoletju preko meja. Podobne trende vidi tudi v trgovini (trans-svetovni marketing), v financah (elektronska cirkulacija denarja povsod), ekologiji (odvajanje ozona in biodiverzitete ne omejujejo več razdalje in omejitve) ter zavesti (dojemanje sveta kot edinstvenega prostora, pridruževanje skupnostim ne glede na meje). (Scholte, 1997:4) Globalni pojavi so tisti, ki se raztezajo med področji, kjerkoli po Zemlji, skoraj hkrati, praktično takoj. Razdalje med ozemlji in ozemljskimi mejami niso zelo pomembne v teh okoliščinah: zemeljska obla postane edinstven prostor na svoj način (Scholte, 1997:4). Tudi Scholte razume besedo globalizacija v smislu nocije o deteritorializaciji, podobno kot že nekateri družboslovci (Giddens, 1990: 64, Held "in drugi", 1999:16, Negri in Hardt, 2000:45). Scholte v skladu s spoznanjem o transcendiranju (prehajanju) opredeljuje globalizacijo kot proces, katerega osrednja značilnost je preseganje teritorialnih omejitev, bodisi, da so le-te dejansko naravno utemeljene kot geografske meje, bodisi artificialno vzpostavljene s posegi človeka, ko jih je le-ta opredelil kot politične (državne meje oz. t.i. demarkacije), oziroma kot ekonomske meje. Scholtejeva definicija globalizacije se navezuje na zgodovinsko obdobje zadnjih petdesetih let. Velika okrepitev globalnih odnosov (razumljena na način prehajanja meja) se razgrinja od petdesetih let in večinoma pospešeno. Globalizacija je bistvena predrugačitev človekove geografije. (Scholte, 1997:5). Ta proces zaznamujeta torej dve značilnosti: kontinuiteta in spreminjanje. »Živimo v globalizirajočem, če ne že v popolnoma globaliziranem svetu« (Scholte, 1997:5).

2.2.2.2 Globalizacija, kapitalizem in država

Globalizacijo kot proces transcendiranja meja⁴⁶ spodbuja ekspanzija akumulacije presežne vrednosti, ki je osrednji konstitutivni element kapitalizma⁴⁷ (Scholte, 1997:2). Vzroke in

46 V realnosti se globalizacija uresničuje le skozi dejstvo nenehnega širjenja (oziroma kot globaliziranje) po Zemljini obli, na kar opozarja že semantika pridevniške besede globalen, iz katera je beseda globalizacija izvedena v samostalniško skovanko.

47 Kapitalizem (lat. Caput = glava; capitalis=glavni), naziv za gospodarski in družbeni red, v katerem je profit glavni usmerjevalec gospodarskega življenja in ne zadovoljevanje obćih potreb. Kapitalizem je kot ekonomsko-politični sistem utemeljen na privatni lastnini nad sredstvi za proizvodnjo. Prve začetke kapitalizma srečamo v XVI stoletju, toda že v 18. in 19. stoletju se ta sistem začenja razvijati še močnejše, najprej v Angliji, Holandiji, Franciji in nato v drugih državah. Kapitalizem je razbil obstoječe fevdalne odnose, ukinil kmetijsvo, cehe in razne fevdalne omejitve, ki so omejevala razvoj proizvodnih sil. Znatno je izpopolnil tehniko in organizacijo proizvodnje, tako da je blagovna proizvodnja dosegla v kapitalizmu svoj vrhunec in postaja vladajoča oblika proizvodnje. Proizvodnja se v kapitalizmu izvaja brez plana, dokler je glavni motiv za proizvodnjo profit, ki ga kapitalisti v medsebojni konkurenci ustvarjajo na trgu. Kapitalistični sistem se ni razvijal enakomerno, od vsega začetka so ga spremljale ekonomske krize, ki so se dogajale v stalnih časovnih presledkih in so iz desetletja v desetletje postajale vse večje. Svetovna ekonomska kriza do katere je prišlo leta 1929, najprej v Združenih

posledice globalizacije bistveno določa kapitalistična politična ekonomija⁴⁸. V osrčju kapitalizma nastopa dinamika presežne vrednosti, (oziroma težnja po nenehnem ustvarjanju profita), ki predstavlja osrednjo silo sedanje globalizacije⁴⁹. Hkrati pa tudi globalizacija znatno preoblikuje dela kapitalizma, znotraj njega še zlasti aktivnosti države⁵⁰ (Scholte 1997:2). Med kapitalizmom in globalizacijo obstaja torej dvosmerna, med seboj dopolnjujoča se zveza, v katero Scholte umešča tudi državo. Kot politolog mednarodnih odnosov skuša pojasniti vzroke, ki so pripeljali do spremembe eksternega ter internega značaja (nacionalne) države v njenem razmerju do globalizacije. Ključni indikator tega specifičnega razmerja se kaže v podpornem odnosu države do globalnega kapitala, v spremembi značaja koncepta državne suverenosti ter v krčenju njenih socialnih provizij oziroma t.i. socialne države. Vzroke za vse te pojave Scholte išče v ekonomski sferi, v kapitalizmu, njegovi zgodovinski evoluciji zadnjih nekaj desetletij⁵¹. Sam opozarja, da je povezavo med globalizacijo in kapitalizmom, še zlasti med kapitalizmom in državo treba boljše upoštevati v družboslovnih obravnavah globalizacije, da se boljše razume dejansko vlogo današnje države v globalizaciji.

državah Amerike, in se je nato razširila na skoraj vse države sveta, omajala je temelje kapitalizma in pripeljala do niza reformnih poskusov, še posebno do okrepljene državne intervencije v ekonomske odnose (državni kapitalizem), definicija po: Enciklopedijski rječnik marksističnih pojmov, Veselin Masleša – Sarajevo, 1974, str. 177-178.

48 Scholteja kot politologa mednarodne usmeritve zanima odnos med državo, globalizacijo in kapitalizmom. Sam se spušča v razpravo, ki je pomembna za politologijo mednarodnih odnosov, zlasti v tisti njen del, ki se navezuje v realistično teorijo mednarodnih odnosov, po kateri je država eden izmed konstitutivnih elementov mednarodne skupnosti, hkrati tudi kot osrednja paradigma te politološke smeri »ogrožena« s strani globalizacije, z njo vred pa v nekem smislu tudi disciplina mednarodnih odnosov. Scholte pomirja svoje kolege, češ, da je vloga globalizacije preveč izpostavljena, pretirana, da ima država še vedno svoje mesto tudi v epohi globalizacije, je pa res, da se spreminja narava njene suverenosti. Scholte je za nas zanimiv, ker je eden redkih družboslovcev, ki navezuje se na razpravo o državi, izpostavlja povezavo med kapitalizmom in globalizacijo, ugotavlja namreč kakšno vlogo ima kapitalizem pri usmerjanju globalizacije in obratno kako globalizacija vpliva na kapitalizem. Tudi sam pravi, da so družboslovci premalo pozorni na to povezavo, ki je, po njegovem, bistvena za razumevanje pojava; zakaj prihaja do spremembinjanja suverenosti države, kar je pomembno za disciplino mednarodnih odnosov. Za nas je pomembna Scholtejeva teza, da vzroke in posledice globalizacije določa kapitalizem. Scholte v svojem članku *Global Capitalism and the state* razloži tudi, da se spreminja vsebina nacionalne države, kar pa je relevantno tudi za našo razpravo. Scholte razlaga, da prihaja do omejevanja socialne države, razloge za to vidi v neoliberalizmu.

49 Oziroma, kakor še kasneje večkrat razloži politolog, da so procesi ustvarjanja presežne vrednosti tisti, ki spodbudujajo vzpon supra-teritorialnosti (kar je sinonimen izraz za globalizacijo) (Scholte, 1997:2).

50 Vselej, ko Scholte govori o državi, misli na nacionalno državo.

51 Pri tem naj le še navedem Andre Gunder Franka in Barrya Willsa, ki v skladu z njuno Teorijo svetovnega sistema gresta še dlje v dokazovanju, da je glede na dinamiko presežne vrednosti, ki po tej paradigmi zaznamuje človeško zgodovino že pet tisoč let, mogoče sicer časovno opredeliti globalizacijo, pa tudi globalizem, kot procesa, ki sta sicer stara 5000 in ne 500 ali 50, 10 let. Njuno izhodišče v diplomski nalogi prav tako upoštevam. Več o izhodiščih marksistov: Frank, Andre Gunder, Wills Barry (1996): *The World System : Five Hundred Years or Five Thousand?.* (1996) Routledge, London, New York.

2.2.2.3 Odnos države do globalnega kapitala

Scholte odgovarja komentatorjem, ki so skupaj s svetovalci managementa v sredini devetdesetih let trdili, da je država odpisana v luči sedanje globalizacije. (Scholte, 1997:1) Za svoje trditve, ki govorijo nasprotno z omenjenimi komentarji, navaja politolog več argumentov empirične narave. »Države so igrale nujno potrebno vlogo v globalizaciji kapitala, vlade so olajšale globalnim firmam delovanje in profite z ustrezno sestavljeno zakonodajo za lastniška jamstva, investicijske kode, valutne predpise, davčne režime, delavsko zakonodajo in policijsko zaščito« (Scholte, 1997:12). Globalizacijo kapitala so države torej spodbujale same, kar govori v prid Scholtejevi tezi, da so države to počele v komplementarnem odnosu glede na ekonomsko sfero (Scholte, 1997:12). Država v tem smislu igra določeno aktivno vlogo v globalizaciji, in nikakor ne more biti odpisana. Scholte se dotakne tudi teme o naravi državne suverenosti ob sedanji globalizaciji kapitala. Ugotavlja, da izginja tradicionalen koncept državne suverenosti, ki zagotavlja vsaki državi najvišjo, obširno in izključno oblast nad svojo teritorialno pristojnostjo, takšno stanje pa je ponovno povzročila rast globalnega (transborder) kapitala v poznem dvajsetem stoletju. (Scholte, 1997:12). Globalne družbe, ki se ukvarjajo s proizvodnjo in trgovino, nenehno onemogočajo zbiratelje davkov s transfernim določanjem cen ter z »off-shore« korporacijsko registracijo. Te firme lahko tudi z lahkoto premestijo svoje pripomočke za proizvodnjo in prodajne kapacitete na druga področja, če odkrijejo, da so državni predpisi za njih omejujoči. (Scholte, 1997:13). Suverenost držav izginja pod globalizirajočem kapitalizmom še na druge načine. »Suverenost je izginila zoper globalizirajoč kapitalizem, odkar so sedanje države izgubile zmožnost za unilateralno izvajanje obsežnih makroekonomski politik.« (Scholte, 1997:13) Dogaja se, da nacionalna država skuša deliti naloge na tem področju tudi z drugimi državami, vendar skozi združenje skupine sedmih. (G7 oziroma kasneje G8). Ob drugih priložnostih to vključuje tudi prenos določenih odgovornosti na regionalne in svetovne supra-državne agencije; posamezne ustave pravzaprav eksplicitno predpisujejo prepustitev suverneosti v interesu regionalnega sodelovanja (Scholte, 1997:14). Ustave članic Evropske unije vsebujejo takšne odločbe, glede na Evropsko unijo, vlade Latinske Amerike, ki sodelujejo v Mercosorjevem trgovinskem dogovoru se zatekajo k podobnim formulacijam. (Scholte, 1997:14) Toda gradacija v prepuščanju tradicionalne državne suverenosti gre še dlje, vse bolj se prenaša na akterje, ki predstavljajo že nad-državno vlado (suprastate governance).

Mednarodni denarni sklad od leta 1978 poseduje določilo v 4. členu statuta, ki opredeljuje njegovo delovanje v obliki »posvetovanj« (consultations). Ta člen omenjeni instituciji omogoča, da lahko opravlja odločilne preglede makroekonomskih politik svojih vlad članic. (Scholte, 1997:14). Svetovna banka ima vedno večji vpliv na vladne fiskalne in monetarne politike. Obe instituciji oblikujeta in nadzirata programe strukturnega prilagajanja. Od konca sedemdesetih let sta to storili že več kot stotim državam. Novo obliko naddržavne vladavine predstavlja tudi Svetovna trgovinska organizacija. Njena ustanovna listina obvezuje države članice, da spremenijo in prilagodijo svoje statute in procedure z nad-svetovnim trgovinskim zakonom, je obvezujoč tudi pri reševanju trgovinskih sporov. (Scholte, 1997:14) Odločitve, ki zadevajo urejanje okolja, kapitalizma prihajajo torej s strani ne-državnih struktur, s strani t.i. nadržavne vlade. Scholte zaključuje svoje videnje o suverenosti še z ugotovitvijo, da konec državne suverenosti, še ne pomeni tudi konca države. (Scholte, 1997:14).

Filozof, nekdanji avtonomist Antonio Negri, ki bi kot pravi marksist rad videl, da bi država odmrla, Scholteju ne bi pritrnil, vsaj kar zadeva nadaljevanja življenja nacionalne države. Negri in Hardt se sicer v uvodu svojega dela Imperij strinjata s Scholtejem rekoč, da je zaradi globalizacije kapitala, ki se je osvobodila političnih kontrol, omogočila oslabitev politične suverenosti. Toda: »Padec suverenosti nacionalnih držav, kljub temu še ne pomeni, da je suverenost kot takšna propadla« (Negri, Hardt 2000, xi). Negrijeva hipoteza je, da je suverenost prevzela novo obliko, sestavljeno iz niza nacionalnih in nadsacionalnih organizmov, ki so združeni pod eno samo logiko vladanja. Ta novo globalno obliko suverenosti Negri in Hardt poimenujeta Imperij. (Negri, Hardt 2000, xii).

»Imperij je konkretno poimenovanje za politično obliko »nad-državne vlade«, o kateri je govoril Scholte, a ne samo to, Imperij je še veliko več, najpreprosteje, bi ga za skromne potrebe diplomatske naloge, lahko označil kot formo vladanja, ki predstavlja tudi ustrezujočo formo sedanji globalizaciji.

»Imperij ne vzpostavlja nobenega ozemeljskega središča moči in se ne zanaša na trdne omejitve. Je decentraliziran in deteritorializirajoči stroj vladanja, ki postopoma vključuje celotno globalno kraljestvo znotraj svojih odprtih, raztegnjenih meja. Imperij upravlja z mešanimi identitetami, fleksibilnimi hierarhijami in pluralnimi izmenjavami prek uravnavajočih mrež poveljevanja«. (Negri, Hardt 2000: xii, xiii)

V globalnem okolju, ki ga označuje Negrijev in Hardtov koncept delujejo današnja globalna emancipacijska gibanja, o katerih bom začel govoriti v naslednjem poglavju.

2.3 Emancipacijska gibanja

Poglavje o emancipacijskih gibanjih začnjam z najbolj splošno in zato tudi najširšo politološko definicijo družbenih gibanj, ki izhaja iz njihove delitve na emancipacijska in ne-emancipacijska gibanja⁵². Emancipacijska⁵³ gibanja so tista, ki razširjajo polje človekove svobode in demokracije, neemancipacijska so tista, ki ožajo prostore svobode« (v ur.: Prpič, Puhovski, Uzelac; 1990:118). V skladu s to definicijo politologija prepoznava emancipacijska gibanja kot družbena gibanja, čeprav so prizadevanja teh gibanj za 'razširjanje polja človekove svobode in demokracije', po vsebini in smislu delovanja teh gibanj, bolj povezana s politiko in političnim kot z družbenim. Politologija odmerja določeno vlogo emancipacijskim gibanjem v politiki. Njihovo mesto prepoznava v kontekstu legitimiranja političnih procesov (ibid.)⁵⁴. Če znanost o politiki⁵⁵ prepoznava vlogo emancipacijskih gibanj kot relevantnih političnih subjektov⁵⁶ v legitimiranju političnih procesov, zakaj jih potem še vseeno raje dojema kot družbena in ne kot politična gibanja? Osnovna dilema, ki se mi zastavlja, bi se glasila: »Ali naj se znanstveno, potemtakem torej tudi družboslovno oziroma politološko razume emancipacijska gibanja kot družbena ali kot politična gibanja?«.

52 Podaja jo politološki Leksikon temeljnih pojmov politike, abeceda demokracije, Školska knjiga Zagreb, 1990, str. 118.

53 Izhajajoč iz glagola emancipirati se – am se dov. in nedov. [gl.emancipacija], ki pomeni osvoboditi (se) kake odvisnosti, izbojevati (si) svobodo ali enakopravnost, osamosvojiti (se), Slovar tujk, Cankarjeva založba Ljubljana, str.281.

54 Politični procesi so tipi delovanja subjektov, ki so izoblikovani po načelih nekega reda in delujejo na osnovi ene od doktrin, bodisi, da jim zavestno sledijo, ali je njihovo delovanje povsem neodvisno od poznavanja doktrin, razlagano samo na osnovi ene od teh doktrin. Procesi tega tipa ohranjajo vzpostavljeno skupnost, jo preurejujejo ali ukinjajo. (v ur.: Prpič, Puhovski, Uzelac; 1990:xv). Politične procesi so: legitimiranje reda, volitve, parlamentarizem, zakonodaja, pravosodje, družbena gibanja, skupine pritiska, participacijo, teror, vojna in politična revolucija. (v ur.: Prpič, Puhovski, Uzelac; 1990:VIII)

55 Kar je tudi vprašanje, če lahko to sama trdi zase, da to tudi zares počne, proučuje politiko, ker se zdaj politologijo opredeljuje kot družbeno in ne kot politično vedo. Ali se lahko reče, oz. bolje, ali politologija lahko reče, zase, da je dejansko znanost o politiki, če se jo opredeljuje kot družbeno vedo, to lahko predstavlja določen problem. Ali politologija proučuje kot družbena veda pravzaprav politiko zopet kot nekaj, kar je posest družbenega, ali celo je družbeno. Že Fakulteta, na kateri sem študiral politologijo med »družbenimi« vedami (kot je sociologija, antropologija, komunikologija ipd.) se imenuje denimo Fakulteta za družbene vede in ne več Fakulteta za družbene in politične vede, kjer je v poimenovanju že obstajalo neko razlikovanje med družbenimi in političnimi vedami. Danes je to razlikovanje, zdi se že, popolnoma zabrisano, kar le kaže na ukoreninjenost »družbenega« v nasprotju političnega in politike, tudi pri nas.

56 Subjekti političnega delovanja (oz. politični subjekti) se vzpostavljajo s samim delovanjem, a to pomeni, da tudi na osnovi nekaterih doktrin delovanja, znotraj nekega mogočega reda (oz. tudi proti njemu). Politični subjekti so lahko različno konstituirani, njihovi odnosi se zato lahko različno določajo, toda bistveno je, da šele razumevanje vloge subjektov omogoča poimenovanje političnega delovanja ali procesov. (v ur.: Prpič, Puhovski, Uzelac; 1990:xv).

Politologija se ukvarja s proučevanjem politike⁵⁷ in političnega v najširšem smislu besede. Kot sodobna znanost politologija opredeljuje politiko, kakor se ta v različnih razdobjih in teorijah veže na: a) smiselno (racionalno) delovanje, ki teži k urejevanju skupnosti, oziroma na nekatere od njenih elementov, b) na delovanje in moč z možnostjo, da se volja političnih subjektov vsili nasproti odporu, ki ga sprožajo volje drugih; c) na ustanove (institucije) ki predpostavljajo pravilnost političnega (a tudi socialnega) delovanja ... (Ur.: Prpič, Puhovski, Uzelac; 1990:XIII) Že zaradi zelo širokega področja, ki ga zajema znanstveno ukvarjanje s politiko, kaže problematizirati zgoraj navedeno politološko dojemanje emancipacijskih gibanj kot družbenih in ne kot političnih gibanj. Gibanjem se politologija posveča, v kolikor ta znanost glede na svoje koordinate zaznavanja, dojemanja in razumevanja prepozna, da ta gibanja začenjajo vplivati in tako tudi določati politiko v ožjem smislu, ko delujejo tako, da legitimirajo politične procese, ko se subjektivizirajo, in da postanejo tudi znanstveno prepoznani kot relevantni politični subjekti.

Študentsko gibanje, ki je svoj vzpon doživelo konec šestdesetih let, sploh leta 1968, velja za eno od politično najburnejših let na mnogih univerzah zahodne Evrope in Severne Amerike, je bilo prepoznano kot relevanten politični subjekt.

Filozof Herbert Marcuse je zaznal, da študentsko gibanje postaja relevanten politični subjekt. »Kritični potencial« »nova senzibilnost«, kot je tudi razglasil, da le-ta »postaja politični dejavnik« (glej v: Marcuse, 1978:151) Gibanje, ki se je začelo z uporom študentov in z njihovimi zahtevami po demokratizaciji univerzitetnega izobraževanja, v mnogih državah (v Zahodni Nemčiji, v Združenih državah Amerike, v Franciji), je zahtevalo tudi radikalno demokratizacijo družbe in politike. (Razlaga Vukašin Pavlović, v ur.: Prpič, Puhovski, Uzelac; 1990:119).

Kot subjekt političnega delovanja se opredeljuje tudi neofeministično gibanje, ki je izšlo iz kritike klasičnega feminističnega gibanja in izpostavlja mnoge značilne, toda prej zapostavljene dimenzije enakopravnosti med spoloma (radikalna kritika patriarhalne družbe,

⁵⁷ Politika je beseda, ki ima gotovo isto obliko v vseh evropskih jezikih, prihaja pa iz Grčije. Tukaj je beseda politika označevala zadeve vezane na polis V številnih raziskovanjih zgodovine političnega mišljenja, tudi v sodobnem pojmovanju politike se poudarja prizadevanje za urejanje skupnostnega življenja ljudi. S politiko se razume vsako možnost vzpostavljanja skupnosti (od lokalne do svetovne), pa tudi sprejemanje odgovarjajočih obrazcev v intimni sferi (na primer v družinskih odnosih).

kritika pro moške civilizacije, v književnosti, jeziku in zgodovini, znanosti in politiki) (Vukašin Pavlović, v ur.: Prpič, Puhovski, Uzelac; 1990:120).

Množični pohod za življenje žensk, ki so ga organizirale aktivistične ženske grass-roots *pro choice* skupine v Washingtonu 25. aprila 2004, na katerem se je zbralo kar milijon sto petdeset tisoč ljudi⁵⁸ ilustrira, kako se subjektivizira politično neo-feministično gibanje, a tudi kako naj se odpira javni politični prostor za relevantno politično temo. Več kot milijon sto tisoč ljudi je demonstriralo z organiziranim shodom zoper ravnanje neokonzervativnega predsednika Busha mlajšega, ki je s svojim podpisom pod zakonodajo za legaliziranje statusa, da naj se vsak medicinski poseg v zasnovo otroka obravnava kot zločin zoper novorojeno živo bitje, skušal ponovno legitimirati politiko poseganja v pravico do svobodne odločitve parov o načinu načrtovanja rojstev svojih otrok.

Tudi ekološko, mirovno ali antinuklearno gibanje se je vsako zase artikuliralo kot politični subjekt z relevantnimi političnimi vsebinami in poudarki. Toda, zakaj se vsa ta emancipacijska gibanja, ki delujejo politično, ki se artikulirajo politično, ki so spoznana za relevantna v smislu legitimiranja političnih procesov tudi s stališča politologije še vedno raje dojema kot »družbena« oziroma kot »novo družbena«, ali morda celo kot »anti sistemska« gibanja, torej, oziroma je *raison d'être* njihovega delovanja dojet zgolj v sociološki maniri a la M. Fuentes in A. G. Frank (1988) in I. Wallerstein (2002). Zakaj se emancipacijska gibanja tudi v politologiji raje dojema kot družbena in ne kot politična gibanja? Zakaj se torej v nekem smislu na znanstven način odreka njihovo politično relevantnost, kakršno se dodeljuje denimo političnim strankam? Ali sta dejansko politika in politično v politologiji razumljena zgolj »ožje« in to v navezanosti na strukture liberalno reprezentativnega tipa politike? Ali to kaže na redukcionistično dojetje politike in političnega s strani politologije, ki se v perspektivi razumevanja emancipacijskih gibanj kaže danes bolj kot družbena in ne kot politična veda? Že politolog Gramsci je dejal, da politologijo določa tudi njena inherentna težnja k statizmu.

Toda zavedanje, da je nekaj stvar politike in političnega še vedno obstaja. Izjava anarho punk aktivistke sedanjega neo-feminističnega gibanja Wendy-O Matik iz ZDA, ki trdi, da je

58 Po trditvah organizatorjev na spletni strani <http://www.marchforwomen.org/>. Podatek je bil naveden v vesti, ki je bila objavljena v oddaji Črna Luknja na Radiu Študent, 13.4. 2004.

»ljubezen revolucionarno politično dejanje«⁵⁹ priča o zavedanju, da se politike in političnega preprosto ne da kar tako zabrisati. Kot stvar politike in političnega se lahko dojema tudi tisto, kar naj bi bilo sicer, najbolj osebno, ali zgolj zasebno, ki naj bi bilo a-priori povsem nepolitično. Trditev anarho-punk aktivistke kaže, kako globoko sta zasidrana v zavesti ljudi pojma politika in politično, kaže tudi na to, da naj se ju dojema mnogo širše in globlje, kakor se ju opredeljuje v dominantni politološki perspektivi.

2.3.1 Hannah Arendt o političnem delovanju

Hannah Arendt, ki je odklanjala, da bi jo naslavljali kot filozofinjo, ko je že napisala razpravi *Origins of Totalitarianism* (1951) ter *Eichmann in Jerusalem* (1963), (obe posvečeni raziskovanju vzrokov za nastop totalitarizma v 20. stoletju), je morda najboljše razkrila, zakaj bi se morali zavedati pomembnosti politike in političnega, zakaj ta dva pojma ne bi smeli odrivati stran od ljudi. Arendtova je v eseju *Svoboda in politika* razložila, kako je novoveško filozofsko mišljenje (za njim tudi moderno družboslovje) utemeljilo depolitizacijo človeka, kar je bilo podlaga za kasnejši totalitarizem.

»Teorije novega veka skušajo prepričati, da gre v politiki zgolj za varnost in življenjske interese, takšno teoretsko mišljenje pa implicira, da ne bi bilo nobenega razloga za načelno odklanjanje tiranije; kajti ta nam lahko zagotovi ravno varnost in izkazalo se je, da je glede varovanja golega življenja dostikrat boljša od vseh drugih oblik države. Politični misleci 17.

⁵⁹ To trditev gre razumeti kot soočanje nekoga s političnimi razmerji, ki so pomembna zato, ker hočejo določati kaj naj bi bilo »normalno«, kaj »odklonsko«. Kakšne so moje možnosti, da lahko zaživim zasebno in javno tako kot hočem, čeprav mi določene sile, nekonzervativne ali liberalne, kar je čisto vseeno, to zdaj preprečujejo. Ne morem polno zaživeti svojega življenja, čeprav imam za to vse pravice. To je boj aktivistke Wendy-O Matik, ki pravi, da imajo ljudje pravico utemeljiti kvalitetne medsebojne odnose. Upreti in preseči je treba uveljavljen »družbeni konsenz«, ki je sicer navaden vsiljen oblastni konstrukt. Če je treba, naj se preseže vsiljene odnose patriarhije in ostale družbeno (=oblastno M.K.) utemeljene konstrukte. Wendy-O Matik slušateljke svojih »work shop-ov« na svetovnih univerzah informira, poučuje, spodbuja, da naj zaživijo ustvarjalno v »nehierarhičnem pristopu k ljubezni«, da naj ga aktivno prakticirajo v svojem življenju. Wendy-O Matik se zavzema za kultiviranje medsebojnih odnosov, ki temeljijo na zaupanju, na odkritosrčnosti, na medsebojni komunikaciji ter na skupno določenih vodilih med partnerji za dalj časa trajajočo in bolj zdravo skupno življenje, če se odločijo živeti v mono- ali v poli-gamni zvezi. Več o konceptu »odprtih odnosov« v intervjuju z aktivistko anarho-punk orientiranega političnega feminističnega gibanja Wandy-O Matik, v: *Redefining our relationships*, v časopisu *Profane Existence, Anarcho-Punk Resource Magazine*, jesen-zima 2003, str. 8. Še več o aktivistki, neodvisni pisateljici, pesnici in umetnici radikalnih performansov Wandy-O Matik skupaj s pesmimi in zvočimi posnetki njene govorne besede (oz t.i. spoken word-a) je mogoče zvedeti tudi na spletni strani <http://www.wendyomatik.com/>

in 18. stoletja so politično svobodo enačili z varnostjo, smisel politike so videli v zagotavljanju varnosti, da bi bila svoboda možna kot nekaj nepolitičnega. Montesquieu je sem ter tja pripomnil, da je politična svoboda isto kot varnost« (Arendt v ur. Bibič, 1997:296-297).

Medtem ko je »novi vek«, poskušal uveljaviti ločevanje med svobodo in politiko, rekoč, da naj bi imeli ljudje več svobode, čim manj bi bilo politike, oziroma čim manjši bi bil politični prostor, je Arendtova zagovarjala nasprotno stališče. Posamezniki in posameznice so resnično svobodni le na področju politike in političnega. »Svobodni so ljudje lahko le glede drug na drugega, torej na področju političnega in svojega ravnanja; samo tam lahko izkusijo, kaj svoboda pozitivno je in da je več kot svoboda od prisile«. (Arendt v ur. Bibič, 1997:295). Ljudje so lahko svobodni le na področju političnega, glede na razmerja, ki jih vzpostavljajo med seboj in glede na svoja ravnanja. Ljudje niso svobodni samo zato, ker imajo možnost, da se lahko umaknejo v osamo, v svoj zasebni svet, v hišo, kjer jih nihče ne moti, da se lahko počutijo varno.

Vsekakor se ni mogel počutiti svobodno filozof Martin Heidegger, »mislec biti«, ki je zaradi lastne varnosti sprejel svoje soglasno imenovanje za dekana univerze v Freiburgu, ob Hitlerjevem prihodu na oblast v Nemčiji. Heidegger ni le molčal, ko bi moral zoper to protestirati. Tako je ravnal predhodnji kandidat za dekana, ki je dal takojšnjo odpoved. Kot dekan je Heidegger fakulteto reorganiziral po vzoru Platonove avtoritarne izobraževalne politike. Študentske naloge je razdelil na: delovne, vojaške in znanstvene storitve.

Heidegger torej fakultete ni spremenil, kakor bi mu naročili nacisti, zgledoval se je po filozofskem konceptu. Razumljivo je, da je Arendtova zato odklanjala, če že ne sovražila, da so jo hoteli označevati kot »politično filozofinjo«⁶⁰.

⁶⁰ Kakor na primer v televizijskem intervjuju »The Portable Hannah Arendt What Remains? A Conversation with Günter Gaus, ki ga je za tedanja zahodno nemško televizijo z Arendtovo naredil novinar, sicer tudi kasnejši visoki funkcionar v Brandtovi vladi Günter Gaus. Intervju lahko preberemo na spletni strani [print.google.com/print?id=Zm_f8NCE9UC&lpg=PA443&dq=hannah+arendt+freedom+and+politics&prev=http://www.google.com/search%3Fclient%3Dfirefox-a%26rls%3Dorg.mozilla%253AenUS%253Aofficial_s%26hl%3Den%26q%3Dhannah%2Barendt%2Bfreedom%2Band%2Bpolitics%26b](http://www.google.com/print?id=Zm_f8NCE9UC&lpg=PA443&dq=hannah+arendt+freedom+and+politics&prev=http://www.google.com/search%3Fclient%3Dfirefox-a%26rls%3Dorg.mozilla%253AenUS%253Aofficial_s%26hl%3Den%26q%3Dhannah%2Barendt%2Bfreedom%2Band%2Bpolitics%26b). Kot »politično filozofinjo« jo sicer predstavi tudi enciklopedija Britannica, iz katere sem sicer črpal navedena dejstva o Heideggru Copyright 1994-1999 Encyclopædia Britannica V intervjuju Arendtova pove, da je enkrat za vselej že rekla »adijo filozofiji«. Razlog za to svojo odločitev tiči v spoznanju Arendtove, da je večina filozofov »sovražila politikos«, zato se tudi filozofi ne angažirajo politično. Izjema po Arendtovi je bil Kant, ki se je s politiko tudi ukvarjal. Zato politike ni mogel sovražiti. Lahko bi imenoval tudi filozofa Herberta Marcuse-ja, ki je deloval politično konec šestdesetih. Za proteste proti stroju enodimenzionalne družbe, katere del je bila tudi agresivna zunanja politika ZDA do Vietnamu, je angažiral tudi študente na kampusih. Zanimivo je, da je Marcuse o svojih prizadevanjih raje kot o političnem angažmaju, govoril bolj s prizme družbenega. Kot o »družbenem« je pisal tudi v delu Konec osvoboditve Esej o osvoboditvi (oziroma Kraj utopije Esej o oslobodenju, ki je izšlo pri založbi Stvarnost Zagreb leta 1978.). Kako, da se tudi slavni filozof Kritične teorije družbe, ki je sam sicer deloval politično, ni zavedal smiselnosti razlikovanja med družbenim in političnim delovanjem. Morda ravno zato, ker je menil, da se ukvarja prvenstveno z družbo in ne s politiko, čeprav se je ukvarjal tudi s politiko. Arendtova je v

Filozofsko mišljenje, ki se je hotelo znebiti politike, je zavračalo tudi politično delovanje, za katero je sicer potreben pogum, ne strah. Strahu se je treba upreti, česar Heidegger ni zmožel. »Pogum« in »politično delovanje« sta za Hannah Arendt dva zelo pomembna pojma.

Pogum je osrednji element političnega, oziroma kakor pravi Arendtova: »Pogum je glavna krepost političnega, neobhoden je za politično delovanje, ne izvira pa iz življenjskega občutja posameznika, temveč iz narave javnega«. (Arendt v ur. Bibič, 1997:300). Hannah Arendt postavi tudi jasno delitev med nepolitičnim in političnim prostorom. Zelo natančno razmejuje privatni prostor, od javnega, političnega prostora, ki je prostor delovanja. »Javni svet je nam vsem skupni svet, zato ker je ta obstajal že pred nami«⁶¹ (ibid).

Misli Hannah Arendt so aktualne tudi za današnji čas.

Zavedati se je treba, da je javni prostor vsem ljudem »skupni svet«. To dobro čutijo in vedo vsi, ki se odločijo delovati politično, tudi aktivisti in aktivistke Gibanja za globalno pravičnost. Toda kaj je »politično delovanje«?

»Delovanje skupaj z mišljenjem in izdelovanjem predstavljata aktivno življenje. (oz. *vita activa*). Toda delovanje je za razliko od obeh omenjenih elementov mogoče le s pomočjo drugih in sveta«. (Arendt v ur. Bibič, 1997:304). V nadaljevanju se Arendtova sklicuje na Burke-a, ki je rekel, da se v »skupnem delovanju uresničuje svoboda zmožnosti in za začetek kot svobodnost« (Arendt v ur. Bibič, 1997:305). Arentova pa pravi: »Rezultat delovanja ima značaj zgodbe, ki se nadaljuje, vse dokler kdo deluje, katerega konca in končnega rezultata ne more predvideti in koncipirati nihče, tudi tisti ne, ki je zgodbo začel. Začenjanje in dokončevanje se med seboj zlivata. Tisti, ki ima iniciativo in jo začne izvajati, med tistimi, ki se mu pridružijo, da bi mu pomagali, se mora vedno gibati kot med sebi enakimi, ne kot vladar med svojimi služabniki in tudi ne kot mojster med svojimi učenci in pomočniki« (ibid).

Delovanje emancipacijskih gibanj ima tudi značaj neskončne zgodbe. Nemogoče je napovedati njegov rezultat. Nepredvidljivost je torej značilnost politike in političnega. Tega ne morejo razumeti mnogi družboslovci in politiki, ki bi radi politiko naredili čim bolj predvidljivo. V skladu s tem nazorom je politika bolj podobna družbenemu inženiringu, njeni

intervjuju tudi poudarila, da njeno mišljenje ni filozofsko. Hannah Arendt je hotela zgolj misliti politiko in politično, kakor je sama čutila, iz sebe, ne filozofsko.

61 Nasprotno je privatni svet sfera varnega družinskega življenja, ki mora tudi sicer služiti varnosti življenja posameznika (Prav tako Arendt v ur. Bibič, 1997:300) .

tvorci inženirji, pa se zdi, da vse manj delujejo in zato vse bolj sprejemajo odločitve po vnaprej sprejetem in določenem »designu«. Gibanje za globalno pravičnost deluje po drugačni logiki. Zato bi o njem lahko govoril predvsem s stališča Hannah Arendt. Menim, da ima aktivizem tega gibanja več skupnega z delovanjem kot z nekakšnim avtomatizmom. Čeprav se zdi, da bi družbene vede, predvsem pa množični mediji in politiki raje videli, da bi bilo to gibanje podvrženo avtomatizmu; da bi bilo predvidljivo. To se ne more zgoditi že zaradi narave samih gibanj. Emancipacijska gibanja utemeljujejo ljudje, ki spontano delujejo, brez, denimo neke določljive organizacije v klasičnem pravnem, družboslovnem smislu besede. Zato se raznovrstne dominantne strukture oblasti trudijo po svoje, da bi upredmetile to gibanje, zato ga tudi vztrajno imenujejo kot »antiglobalistično gibanje«. Zaradi takšne medijske, znanstvene in politične instrumentalizacije sedanjih emancipacijskih gibanj, v uradnih virih⁶² skoraj nikjer ni mogoče zaslediti njihovega izvirnega poimenovanja - kot Gibanja gibanj, ali kot Gibanja za globalno pravičnost. »Pogum«, »politično delovanje«, »javno« so pojmi, ki so bili relevantni za Hannah Arendt in so ustrezni tudi za opis narave teh gibanj. Še danes ostajajo ti pojmi edino zdravilo za soočenje s kakršnim koli totalitarizmom. Vsekakor je treba vedno nadgraditi mišljenje z delovanjem, če ne nas čaka Heideggerjeva usoda, ali usoda vseh tistih, ki morajo zdaj moriti ali biti umorjeni »v imenu civilizacije, demokracije, človekovih pravic« na primer v Iraku, v Afganistanu. Te pojme sem bežno predstavil, ker menim, da bi bilo z njimi mogoče misliti »zgodbo« Gibanja, ki se ni začela v Seattlu leta 1999, v Melbournu in Pragi leta 2000, ali v Genovi 2001. Za nekatere se je začela že prej, na primer v mehiškem Chiapasu 1. januarja leta 1994, za druge v indijski zvezni pokrajini Karnataka po letu 1991,

⁶² Razen izjem kot je denimo Poročilo o človekovem razvoju Organizacije združenih narodov za leto 2000, ki sem ga že navedel v uvodu.

3 SKLOP: TEZA O PROTISLOVJU

»Dopustiti tržnemu mehanizmu, da postane zares izključni dirigent usode človeških bitij in njihovega naravnega okolja, ne glede na količino in uporabo pridobljene moči, bi imelo za posledico uničenje človeške družbe.«

Karl Polanyi, ekonomski antropolog

3.1 Teza o protislovju med ekonomskim in antropološkim dejavnikom razvoja

V nadaljevanju se bom osredotočil na vsebino protislovja med tako imenovanim antropološkim in ekonomskim dejavnikom, kot ga predstavljata sedanji neoliberalni model razvoja in globalizacija. Iz tega protislovja, (kakor bom skušal pojasniti), izhaja politično delovanje današnjih globalnih emancipacijskih gibanj, ki se zadnjih petnajst let legitimira tudi kot 'boj za človekove pravice in demokracijo'.⁶³ V tem kontekstu velja izpostaviti boj številnih satyagraha gibanj iz »koalicije oropanih«, kot jo definirajo v medijskem diskurzu. V tej koaliciji so mali kmetje, ribiči, Daliti, mezdni delavci in delavke⁶⁴ v obdobju po začetku izvajanj neoliberalnih reform strukturnega prilagajanja v Indiji - po 1. juniju leta 1991. Kot podoben primer velja navesti tudi upor staroselskih kmetov v mehiški pokrajini Chiapas ob prvem dnevu uradne veljave Severno ameriškega sporazuma o svobodni trgovini - NAFTA 1. januarja leta 1994, s katerim se je začel njihov »boj za delo, zemljo, zdravstveno varstvo, izobrazbo, neodvisnost, svobodo, demokracijo, pravičnost in mir«⁶⁵. V ospredju bojev za temeljne pravice⁶⁶ in za demokracijo, ta gibanja poudarjajo zahtevo za ohranitev človeka, ki ga na ravni držav zapostavlja nad-državno dirigiranje izvajanja neoliberalnega programa ekonomskih reformnih politik. Vsebinsko uporov in bojev teh gibanj je treba najprej osvetliti v luči dileme, ki se sicer navezuje na širšo problematiko evropocentričnega dojemanja razvoja.

63 Ravno poudarjanje 'boja za človekove pravice in demokracijo' opisuje siceršnja težnja, ki je značilna za emancipacijska gibanja, da je njihovo delovanje, kakor jih prepozna tudi politologija, usmerjeno k razširjanju polja človekove svobode in demokracije. Takšno razumevanje koncepta človekovih pravic in demokracije je bilo v družboslovju nekoč že podano tudi v stališču Kritične teorije družbe do emancipacijskih gibanj. Herbert Marcuse je že v svojih spisih v tridesetih letih dvajsetega stoletja, nenehno poudarjal, da naj Kritična teorija družbe igra aktivno vlogo v ohranjanju emancipacijskih elementov v meščanski družbi, ker je koncepte razuma, individualnosti in človekovih pravic takrat dušil fašizem. Relativno so jih neupoštevali tudi socialna demokracija in komunistična gibanja. Marcuse verjame, da ostajajo prvine liberalne dediščine: demokracija ter človekove pravice in svoboda še naprej pomembni za svobodno družbo: posledično morata kritična teorija in radikalna politična praksa ohranjati in braniti te elemente zoper njihova kršenja in omejevanja s strani vladajočih razredov, katerih privilegiji in moč ogrožajo te pridobitve tradicionalnih liberalističnih svoboščin. Douglas Kellner navaja vsebino Trilateralnega poročila iz leta 1975, ki opredeljuje usmeritve ameriške zunanje politike kot primer, kako je mogoče »v imenu nacionalnih« političnih in ekonomskih interesov »legitimno« kršiti človekove pravice kogarkoli in kjerkoli po svetu. Kellner se zavzema, da se marksizmu zato prizna emancipacijsko vlogo, ker je »adekvatno poudarjal civilne svoboščine in človekove pravice«. Marcuse je dejal: »Tisti, ki trdijo, da obstaja antiteza med socializmom in demokracijo, niso razumeli Marxa«. Še več o Marcusejevem videnju relevantnosti koncepta človekovih pravic in demokracije s perspektive Kritične teorije in ohranjanju emancipacijskih potencialov v sodobni družbi, glej v: Douglas Kellner Critical theory, Democracy and Human Rights, New Political Science, 1979, str.12-29.

64 Kakor ugotovimo iz vsebine novinarskega prispevka Katharine Inez Ainger, In India, peasants are burning crops, mocking their leaders - and dying. Here's why... v internetni izdaji časopisa The guardian, objavljeni 27.januarja leta 1999, na spletni strani <http://www.guardian.co.uk/guardiansociety/story/0,3605,322601,00.html>

65 Zapatisti so ta boj napovedali v svojem komunikeju: »EZLN-ova vojna napoved leta 1993«. Ta program je mogoče dobiti na spletni strani <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ezlnwa.html>

66 Navaja jih sicer Splošna deklaracija človekovih pravic Organizacije združenih narodov.

Šele tako bi se morda dalo lažje pojasnjevati tudi izvorno naravo delovanja današnjih globalnih emancipacijskih gibanj.

3.1.1 Enodimenzionalnost ekonomistične predstave o razvoju

V razpravi o ideologiji razvoja se profesor Stane Južnič osredotoča na številne zmotne, iluzorne predstave o razvoju, o katerih bi prav lahko rekli, da so ideološke. Predvsem v knjigi *Kolonializem in dekolonizacija* se je profesor Južnič akademsko posvečal tudi vprašanju, kako naj se države, nastale z antikolonialno revolucijo, rešijo začaranega kroga nerazvitosti. Razvoja preprosto ni mogoče dojemati enodimenzionalno, predvsem pa ne zgolj ekonomistično⁶⁷, kakor bi lahko razumeli naslednje Južničevo pojasnilo:

»Razvoj ni zgolj gospodarska kategorija, ker bi to pomenilo, da je le premočrtno večanje produkcijskih zmogljivosti⁶⁸. K razvoju sodi tudi zapleteno spreminjanje, ki ne zadeva le produkcijske sile, kar so potrdila tudi najnatančnejše preračunana vlaganja, ki niso dajala rezultatov, ker niso bile upoštevane potrebe bolj zapletenega spreminjanja – in to naj bi imelo uravnotežen razvojni izhod zlasti na socialnem in tudi na političnem področju. Razvojni procesi ne vodijo v isto smer, vedno, ko se zgodi sprememba na enem področju človekove dejavnosti in načina življenja lahko olajša spremembo na drugem področju, lahko pa jo tudi zavre. Gospodarska rast nujno zahteva tudi spremembe v družbenem tkivu« (Južnič, 1991:1196).

Da je razvoj kompleksna kategorija, zlasti ko je šlo za iskanje poti iz nerazvitosti, so se začele zavedati tudi nekatere politične elite. Nekateri predstavniki vlad, kot na primer ministrski predsednik Mulumba Lukoi, so šele ob vstopu v zadnje desetletje 20. stoletja končno spoznali, da to, kar velja za Zaire po doseženi formalni neodvisnosti skoraj pol stoletja kasneje, hkrati velja tudi za skoraj vse države »v razvoju«, še posebno v Afriki, da se v razvojnem smislu »ni nič spremenilo«, kakor še razlaga Južnič.(ibid). Pokazalo se je, da vladno, (lahko bi rekel tudi politično o.p.) - planiranje razvoja, integralno in predvsem centralizirano, ki je bilo rezultat domneve, da je moč nerazvito družbo gnesti, usmerjati in ji tako rekoč veleovati s pozicij državne oblasti, doživelo polom. Izkazalo se je, da ni možno

67 Ekonomizem; preveliko poudarjanje, precenjevanje ekonomskega dejavnika v interpretaciji družbenih in zgodovinskih procesov; podrejanje celotnega družbenega življenja neposrednim potrebam ekonomike. Leksikon Cankarjeve založbe, Dopolnjena tretja izdaja, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, str.237.

68 Neoliberalni globalizem prav tako določa enodimenzionalni ekonomizem, ugotavlja sociolog Ulrich Beck«. (glej v Beck;1997:153).

planirati družbene preobrazbe. Utopično obarvani projekti te vrste so žalostno propadli in med njimi tudi tisti, ki so izhajali iz racionalizma in razsvetljenstva. Sploh pa so se zameglili tudi dejavniki, ki so privedli do razvojne asimetrije v zadnjih 250 letih. Kolaps realnega socializma je potrdil neuspešnost integralnega planiranja in škodljivost monolitne, vsiljene ideologije. (ibid.) Še zlasti velja poudariti, da je v osnovi pri vsem tem vedno šlo, kakor pravi Južnič - za »neupoštevanje antropološkega dejavnika«: »Skoraj se lahko čudimo, kako to, da ga »poboljševalci« in »razvijalci« človeštva skoraj nikoli niso upoštevali. Opustitev tega dejavnika seveda lahko razumemo »pri tistih, ki so človeštvo ljubili, za človeka pa jim ni bilo mar« (Južnič; 1991:1197). Toda tudi »vzpostavitev globalnega tržnega sistema«, ki ga razglša kot svoj osrednji cilj neoliberalni program Washintonskega konsenza in strukturnega prilagajanja, je prav tako tudi ena od različic razsvetljenskega projekta, kakor razlaga, že prav tako omenjeni John Gray:

»Čeprav se globalni svobodni trg ne more pomiriti s kakršnim koli planskim gospodarstvom, je tisto, kar je skupno vsem tem utopijam bolj pomembno kot njihova različnost - to, da v zasledovanju svojega kulta v razumskosti in učinkovitosti, v njihovi težnji, da ignorirajo zgodovino ter v njihovem podcenjevanju izročanja življenja revščini in iztrebljanju, utelešajo enako racionalistični hubris in kulturni imperializem, ki je zaznamoval kulturne tradicije razsvetljenskega mišljenja skozi njegovo zgodovino« (Gray, 1998:3).

Polanyievo videnje uresničevanja zamisli ekonomskega liberalizma v 19. stoletju

Proti koncu dvajsetega stoletja in v tretjem tisočletju, je mogoče zaslediti, da družboslovci ponovno navajajo ime Karl Polanyi⁶⁹. (Južnič; 1991:1197, še enkrat Gray:1998, Block in Stiglitz v Polanyi 2001, Udayagiri in Walton 2002, Palacios 2002).

Polanyi je morda najbolj eksplicitno spregovoril o posledicah še ene variante razsvetljenske utopije, ki je hotela izpeljati zamisel ekonomskega liberalizma v praksi. V svojem delu Velika preobrazba, ki je izšlo leto dni pred koncem druge svetovne vojne⁷⁰, Polanyi razpravlja o vzrokih in razlogih razpada »civilizacije 19. stoletja«. To je bila nekakšna nova vrsta

69 Profesor Južnič trdi, da velja Polanyi med družboslovci za interpretatorja idej zgodovinarja Ferdinanda Braudella. Polanyieva razprava o povezanosti »ekonomske sfere« s »človeškim dejavnikom« in »ustanovami družbe« predstavlja tudi pristop, ki utemeljuje ekonomsko antropologijo, »disciplinarno korekcijo« čisto ekonomskih stališč. (Južnič, 1991:1197).

70 Polanyieva knjiga Velika preobrazba (oz. The Great Transformation) je izšla leta 1944, le nekaj mesecev kasneje, oziroma lahko bi rekel, da skoraj istočasno kot Hayeckovo delo Pot hlapčevstva (oz. The Road To Serfdom, ki je izšlo decembra leta 1943).

civilizacije, ki se je vzpostavila sredi 19. stoletja, bila pa je radikalno drugačna od vseh poprejšnjih. Zamišljala si je, ko se je konstituirala, da bo lahko delovala na podlagi izključno ekonomskih zakonitosti. Toda zgodilo se je, da je ta vrsta "nove", ekonomske civilizacije, sicer zasnovana na sistemu štirih skupno med seboj dopolnjujočih se delujočih institucij; na finančnem sistemu, imenovanem zlati standard, na konsenzu, utemeljenem v sistemu uravnoveženega razmerja moči, na samoregulirajočem se trgu ter na liberalni državi, razpadla v sto petdesetih letih. Ključ za razumevanje, zakaj se je zgodil razpad institucionalnega sistema 19. stoletja leži v ekonomiji, v njenih specifičnih zakonitostih. (Polanyi, 2001:3-4).

Polanyi se nato loti elaboriranja teze, ki jo je mogoče razumeti, kot da se pravzaprav navezuje prav na osrednjo zamisel ekonomskega liberalizma. Ta zamisel je bila tudi preokupacija francoskega družboslovca Pierra Rosanvallon, ki se je osredotočil na razlago ekonomskega liberalizma skozi »koncept trga«, kakor se izoblikuje v 18. stoletju. Rosanvallon pojasnjuje, da se v tej perspektivi razume trg kot sociološki in politični koncept, ki stoji nasproti konceptu družbene pogodbe, ne pa kot tehnični koncept. (način reguliranja ekonomske dejavnosti s sistemom prosto oblikovanih cen.) Na tej podlagi naj se razume tudi ekonomski liberalizem, še predlaga Rosanvallon. (vse to v: Rosanvallon;1998: 5-6). »Uveljavitev ekonomskega liberalizma izraža upanje, da bo nastopila civilna družba, ki bo imela vpogled v svoje delovanje, ki bo avtoregulirana. Ta perspektiva, ki je apolitična v krepkem pomenu izraza, je iz tržne družbe naredila arhetip nove predstave o družbenem: trg (ekonomski), ne pa pogodba (politična), je pravi regulator družbe (in ne zgolj ekonomije)«. (ibid)⁷¹. Posledično naj bi trg

71 Oblikovanje predstave o družbi kot trgu se je polno razmahnilo v Škotski šoli. Poglavitna posledica take koncepcije je, da se odreka političnemu. Družbi ne morejo več vladati politika, pravo in spopad, ampak trg. Trg se v tej perspektivi ne dojema zgolj kot tehnično orodje za organiziranje ekonomske dejavnosti, saj ima veliko globlji sociološki in političen pomen. Adam Smith iz tega zornega kota ni toliko oče-utemeljitelj politične ekonomije, pač pa predvsem teoretik hiranja politike (Rosanvallon; 1998:7). Hvalnico komercialni družbi »commercial society«, ki jo najdemo pri številnih avtorjih iz XVIII stoletja, moramo razumeti na tej podlagi (ibid). Kakor razlaga Rosanvallon, »nastanek ekonomskega liberalizma ni bil le teorija – ali ideologija, ki je spremljala razvoj produktivnih sil in vzpon buržoazije kot vladajočega razreda; zgolj zahteval ali izražal je emancipacijo ekonomske dejavnosti v razmerju do morale«. (Rosanvallon; 1998: 6). Rosanvallon se vseskozi trudi, da bi se ekonomski liberalizem skušalo razumeti kot koncept, ne le kot razredno ideologijo. V tej luči se kaže lotiti tematizacije problemov, ko se ekonomski liberalizem kot koncept, ki se ga razume skozi idejo o trgu, aplicira v stvarnosti. Rosanvallon razlaga, da se je predstava o družbi kot trgu, ki je značilna za ekonomski liberalizem, oblikovala zato, ker se je trg začelo dojemati kot odgovor na probleme, ki jih niso uspeli rešiti teoretiki družbene pogodbe. V tej perspektivi je treba razumeti koncept trga, kakršen se izoblikuje v XVIII. stoletju, še razlaga Rosanvallon (ibid). Trg, naj bi bil rezultat reševanja problemov vojne, zagotovil naj bi mir. Rosanvallon pove, da so že teoretiki družbene pogodbe kot Montesque oznanili potrebo, da se nekoč udejani takšna možnost. »Montesque je bil v Duhu zakonov (1748) med prvimi, ki so razvili ta veliki liberalni topos: trgovina blaži šege in pripravlja na mir« (Rosanvallon, 1998:8). Rosanvallon zato že Montesquieua na nek način razglasi za ekonomskega liberalca. Predvidel naj bi možnost za resnično spremembo človeškega sveta v priходу tržne družbe. (ibid.) Rosanvallon se nato loti pojasnjevanja zgodovine ideje o trgu, ter na tej ideji sloneče predstave o družbenem, ki je pravzaprav vsebinsko bistvo in jedro koncepcije ekonomskega liberalizma. Med temami, ki se jim Rosanvallon posveča so tudi vprašanje razmerja med ekonomskim in političnim liberalizmom ter vprašanje, kaj družbi obe varianti liberalizma, oziroma ali ni morda bolje govoriti zgolj o liberalizmu. Več o vsem tem v: Rosanvallon, Ekonomski liberalizem, Zgodovina ideje o trgu, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1998.

zamenjal tudi politiko, oziroma kakor še pravi Rosanvallon: »Poglavitna posledica takšne koncepcije je, da se odreka političnemu. Družbi ne morejo več vladati politika, pravo in spopad, ampak trg«. (Rosanvallon; 1998: 7) Ravno ta teza, ki jo je mogoče razumeti tudi kot osrednjo zamisel ekonomskega liberalizma, zajeto v težnji, da naj bi trg, ki je sicer ekonomska institucija, začel regulirati družbo, a tudi človeško življenje, oziroma, da naj bi trg celo nadomestil politiko in politično, je bila v ospredju Polanyieeve razprave⁷². Kakor pravi Polanyi je skrajno utopično, če si kaj takega samo zamislimo, kaj šele da bi to poskušali tudi uresničiti. »Že sama ideja o trgu, ki regulira samega sebe, je skrajno utopična⁷³. Takšna institucija sploh ne more obstajati niti za trenutek, da ne bi uničila človeške in naravne substance družbe. Ta institucija bi fizično uničila človeka in spremenila njegovo okolico v divjino« (Polanyi, 2001:3). Toda, ravno, to se je zgodilo v praksi, ker se je zaradi lastnih protislovij v delovanju samoregulirajočega se trga, dejansko uničil celoten socio-ekonomski in politični sistem 19. stoletja. Ta »projekt« oziroma »velika probrazba«, ki je v naslednjem stoletju zahtevala ogromno število človeških življenj, je bila na koncu najbolj tragično potrjena z dvema svetovnima vojnama.

3.1.2 Zgodovinski vzpon institucije samoregulirajočega se trga

Polanyi se je natančno lotil iskanja razlogov za razpad »civilizacije 19. stoletja«. Preučil je ekonomsko zgodovino in antropologijo in pokazal, kako se je postopoma oblikoval v znanosti pogled, ki so ga zagovorniki ekonomskega liberalizma le najbolj izrazito izpostavili. »Nikjer ni liberalna filozofija tako jasno spodletela, kot pri svojem razumevanju problema spremembe. Čustveno navdahnjena z vero v spontanost, je zavrgla zdravo razumsko stališče do spremembe v prid mistični pripravljenosti, da se sprejmejo družbene posledice ekonomskega izboljšanja, kakršnekoli že so« (Polanyi, 2001:35). »Zgodovinarji 19. stoletja« so zgolj legitimirali pogled v dojemanju razvoja, ki je bil skladen tudi z epoho v razvojnem stadiju kapitalizma in ga je najbolj eksplicitno izrazil ekonomski liberalizem. »Ekonomske liberalizem je napačno razumel zgodovino industrijske revolucije, ker je vztrajal na sodbah

⁷² Implicitno jo razglasa in v praksi udejanja tudi sedanjí neoliberalni program, zato je ta teza pomembna tudi za našo razpravo, kakor bom prikazal kasneje, v poglavju o novodobnem dvojnem gibanju. Ponovno jo skušajo uresničiti v današnjem času, v epohi neoliberalnega globalizma.

⁷³ To tezo je Polanyi izoblikoval med letoma 1939 in 1940, torej tik ob začetku druge svetovne vojne. Polanyi je takrat iskal razlog za zmago fašizma, ki je evropsko civilizacijo popeljal v drugo svetovno vojno. Zato je mogoče v Polanyievi perspektivi razumeti proteste v Seattlu, Washintonu, v Pragi, Genovi, ... kot povsem razumljivo reakcijo ljudi, na delovanje sil, ki skušajo umerjati človeška življenja po ekonomističnih imperativih svobodnega trga.

družbenih dogodkov s stališča ekonomskega naziranja«. (Polanyi, 2001:36). Nastavki za ekonomistično dojetje napredka se sicer oblikujejo že v obdobju prvih ograjevanj⁷⁴. Prva ograjevanja so že izpostavila logiko delovanja ekonomskega razvoja, ki je značilna samo za tržno gospodarstvo, da se ob siceršnjem ekonomskem izboljšanju kot njegovi stranski učinki vedno pojavijo tudi tisti, ki ogrozijo človekovo življenjsko okolje, kakor razlaga Polanyi: »V odsotnosti takšnega sistema, bi visoko donosen posel vzgoje ovac in prodaje njihove volne lahko uničil deželo. Ovca, ki je »spremenila pesek v zlato«, bi lahko spremenila zlato v pesek, kar se je zgodilo v popolnosti z bogastvom Španije, ko njena erodirana zemlja nikoli več ni mogla ozdraveti« (ibid). Polanyi opozori na dokument Zgornjega doma angleškega parlamenta iz leta 1607, ki je podal razumevanje problema spremembe v enem samem stavku: »revni človek naj bo zadovoljen, da doseže svoj cilj: bivališče; gospoda pa naj ne bi ovirali, da zadovolji svojo željo: napredovanje.« (ibid) Polanyi trdi, da je takšno dojetje napredka poenostavljeno. Gre za »formulo, ki jemlje kot nekaj povsem samoumevnega, kot bistvo čistega ekonomskega napredka, da se doseže razvoj za ceno družbenega zloma« (ibid). Za ceno gospodarskega napredka naj se žrtvujejo življenja ljudi.

Ograjevanja so bila »revolucija bogatih zoper revne. Lordi in plemeniti so rušili družbeni red, uničili so starodavni zakon in običaj, včasih z nasilnimi sredstvi, pogosto s pritiski in zastraševanjem. Dobesedno so ropali revne v njihovem deležu pri skupnem; rušili so hiše, ki so jih revni z doslej nezlomljivo močjo navade, dolgo časa imeli za svoje, in bili prepričani, da so tudi dediči teh hiš. Zgradba družbe je bila uničena; opustošene vasi in ruševine človeških bivališč so pričale o okrutnosti, s katero je revolucija besnela, ogrožala obrambo dežele, pustošila mesta, zdesetkala njeno prebivalstvo in spremenila njeno preobremenjeno zemljo v prah; mučila je njene ljudi in jih iz spodobnih kmetov-gospodarjev spremenila v drhal beračev in tatov« (Polanyi,2001:37).

74 Z ograjevanji se je ukvarjal tudi ameriški znanstvenik Jeremy Rifkin, ki se sicer zanima za implikacije tehnologij genskega inženiringa na človeško življenje, predvsem pa se osredotoča na vprašanje etičnih dilem, ki jih te tehnologije sprožajo ob sedanjem in prihodnjem razvoju. Rifkin pojasnjuje, da je pojav ograjevanj treba razumeti kot sinonim za privatizacijo in tržno prilaščanje. Zgodovinsko gledano sta sicer obstajala dva valova ograjevanj, kakor pojasnjuje ruski gospodarski zgodovinar Josif Kulišer. Prvi val ograjevanj se začne v Angliji že v 15. in v 16. stoletju in traja vse do 18. stoletja. Drugi val ograjevanj se začne okrog leta 1800. Za agrarni razvoj Anglije v 15. in 16. stoletju je značilno dvoje dejstev: razširitev ovčarstva in razdelitev skupne zemlje. Posledica teh dveh momentov je bila nastanek veleposestev. (Kulišer; 1959:82) Kakor pojasnjuje Jeremy Rifkin, je bilo to »razdeljevanje« nasilno, ker v njem ni šlo za pogodbeno razdeljevanje zemlje med tistimi, na kateri so na njej prebivali in jo obdelovali ter med novimi razredi, ki so si jo prisvajali. Šlo je za preprosto prilaščanje in privatiziranje zemlje, ki je bila v srednjem veku še v skupni lasti, za nasilno privatizacijo zemlje. Šlo je torej tudi za človekovo prilaščanje narave.

Logika racionalnosti, ki trdi, da je za spodbujenje ekonomskega napredka potrebno žrtvovati človeška življenja, izvajati vsesplošno rupturo družbenih institucij, kakor se je to zgodilo s prvimi ograjevanji, se je dokončno uveljavila in utrdila v sredini 19. stoletja. V viktorijanski Angliji se uresniči - kot »projekt ekonomskega liberalizma«. Takrat se zgodi dokončna osvoboditev trga od družbenih razmerij in s tem tudi ekonomije od družbe. Viktorijanska družba oznani osamosvojitve gospodarstva od človeka. Angleški parlament sprejme pomemben dokument - Reformirani zakon za revne leta 1834, ki ga Polanyi označuje kot osrednji insitucionalni mejnik pri vzpostavljanju tržno regulirane, oziroma povsem ekonomsko vodene družbe. (Glej v Polanyi; 2001:86) Z njim se dokončno vzpostavi razmerje v prid ekonomiji; ekonomski dejavnik začneja popolnoma odločati o življenju človeka. »Predelani« zakon za revne je bil sprejet le kot amandma k zakonu Speenhamland, ki je legaliziral in politično legitimiral izvajanje ukrepov z daljnosežnimi posledicami za ljudi. Sprejetje Reformiranega zakona za revne je po Polanyiju ključno dejanje, ki vzpostavi kompetitivni tržni sistem za delo v Angliji. Z njim vred se dokončno izoblikuje tudi sam industrijski kapitalizem kot socialni sistem⁷⁵ (Polanyi, 2001:87). Tržni sistem modernega kapitalizma uveljavi tudi svojo logiko do človeka, ki določa družbeno zgodovino 19. stoletja (ibid).

Z vpeljavo reformnega zakona za revne se je dokončno ukinila minimalna zaščita za poulične reveže in klateže⁷⁶, ki je bila kot »pravica do življenja« uvedena z zakonodajo Speenhamland za revne leta 1795, z nekakšno prototipsko predhodnico socialne zakonodaje. Polanyi je razložil, da je Reformirani zakon za revne iz leta 1834 odpravil »pravico do življenja«. Uzakonil je dehumanizacijo: »Znanstvena krutost te listine je bila tako šokantna za javno mnenje med leti 1830 in 1840, da so siloviti sočasni protesti zameglili sliko v očeh potomstva. Mnogo od revnih, ki so najbolj potrebovali pomoč, je bilo zares prepuščeno svoji usodi, ko je bila zunanja pomoč ukinjena, in tisti, ki so trpeli najbolj bridko, so bili preveč ponosni, da bi vstopili v ubožnice, ki so postale utelešenje sramote« (Polanyi, 2001:86). Za razliko od

75 Človekovo delo je bilo po zemlji in denarju zadnje mobilizirano in organizirano v tržni sistem, njegova vključitev v ta ekonomski sistem pomeni tudi dokončanje samega tržnega sistema. To je bilo leta 1834, ko je bil sprejet reformiran Zakon za revne. Sredi 19. stoletja je postal antropološki dejavnik nepomemben. Ko je dokončno upredmeteno človekovo delo, začne ta sistem v praksi forsirati logiko, ki je od človeka povsem oddaljena in odtujena (»disem-bedded«), kar pa je proizvod daljše zgodovinske geneze kapitalizma, z instrumentaliziranjem narave in dela, s to logiko naj bi se človek povsem internaliziral in socializiral.

76 Pri tem naj navedem, da uvajanje te zakonodaje ni motivirala nikakšna človekoljubnost, progresivnost, humanizem, ampak strah tedanjih vladajočih političnih elit pred revolucijo, da se slednja, ki je medtem že razsajala v Franciji ne bi slučajno vnela tudi na kontinentu krasne izolacije. Reveži so naganjali elitam strah v kosti, ker so tem elitam predstavljali možen politični subjekt, ki se lahko artikulira politično, zato se ga je skušalo s socialno zakonodajo umiriti. V naslednjem stoletju so vladajoči razredi vzpostavili cel sistem ohranjanja ravnotežja reda, ki so ga imenovali tudi kot 'sistem stoletnega miru' (1814-1915).

zakona Speenhamland, sprejetega leta 1795, ki je bil oblikovan tako, da je spodbudil pauperizacijo, je njegova spremenjena verzija iz leta 1834, ljudi postavila pred odločitev: ali pauperizacija ali proletarizacija (Polanyi, 2001:87). Zakonodaja, ki se je nanašala na delovanje ubožnic, kamor so se zatekali pomoči potrebni brezdomci, je legitimirala tako neznosne bivalne razmere v teh institucijah, da so se bili ljudje prisiljeni odločati: ali se podrediti strogi disciplini in sprejeti mizerne razmere za bivanje, ali pa se odpovedati »takšni pomoči« in oditi v mesta, ter se tam spremeniti v delovno silo⁷⁷.

Polanyi razlaga, da je med elementi, ki naj bi bili v tržnem ekonomskem sistemu zadobili značaj tržnega blaga, ravno človekovo delo tista dejavnost, ki sicer po svojem izvoru ni blago, namenjeno za prodajo na trgu. »Delo je samo drugo ime za človeško aktivnost, povezano z življenjem; samo po sebi ni ustvarjeno za prodajo, marveč za povsem druge namene. Ta aktivnost ne more biti niti ločena od ostalega življenja, niti ne more biti skladiščena ali mobilizirana« (Polanyi;2001:75). Enako velja tudi za zemljo, ki je bila z ograjevanji upredmetena, ublagovljena, o čemer govori Polanyi: »zemlja je le drugo ime za naravo, ki je ni ustvaril človek. Opis dela, zemlje in denarja kot tržnih dobrin je popolna fikcija». (ibid).

O dehumanizaciji procesa tržnega ublagovljenja človeka pravi Polanyi: »Kot pravilno se je izkazalo dognanje, da so množice oznojili in izgladovali neusmiljeni izkoriščevalci; da so ograjevanja oropala podeželske ljudi njihovih domov in njihovih zemljišč ter jih nato vrgla na trg dela, ki ga je ustvarila reforma Zakona za revne. Dokazane tragedije majhnih otrok, ki so včasih morali delati do smrti v rudnikih in tovarnah, so ponudile pošasten dokaz bede

⁷⁷ Akt je prepovedal dodeljevanje pomoči izven ubožnice, ukinil je tudi denarno podporo k nizkim mezdám, ki jo je uvedel Speenhamland. Toda »znanstvena krutost«, o kateri je govoril Polanyi, se je nanašala, na načelo 'manjše primernosti'. Kakor razlaga zgodovinarica Marjie Bloy, je bil namen izvajanja načela 'manjše primernosti', reformirane zakonodaje za revne iz 1832, s katero naj bi se 'reševalo problem ruralne revščine' - sicer disciplinske narave. Marjie Bloy, v članku The Principle of Eligibility, ki je na spletni strani <http://www.victorianweb.org/history/poorlaw/eligible.html>. Bloyeva razlaga, da se je prosilcem pomoči, bodisi, da so bili to stari ljudje, begunci, brezdomci v skladu s tem načelom začelo vsiljevati monotono rutino, striktno disciplino in zahteve, da izvajajo nekoristna dela. Ustvarjen je bil tudi svojevrsten sistem racionalizacije bivanja, ki je temeljil na separaciji in kategorizaciji sostanovalcev, vključeval je celo »šolo za otroke«. Hrana je bila enostavna, skromna, toda 'zadostna'. Vsiljevalo se je delo za tiste, ki se jih je opredelilo kot »telesno zmožne«, da naj delajo. Namerno se je vsiljevalo tudi čistočo, red in ventilacijo, nošnje uniforme za delo, sostanovalcem se ni dopuščalo zapustiti ubožnice. Izvajanje tega sistema je povzročilo, da so se institucije za 'dodeljevanje' pomoči ljudem v hrani in v prenočišču začele spremenjati in postajati vse bolj podobne zaporom, še doda zgodovinarica Marjie Bloy (ibid). Lahko bi celo rekel, da so viktorijanske tehnologije za discipliniranje ljudi uveljavile načela, ki so jih kasneje le še bolj izpopolnile in najbolj izpostavile prakse dehumanizacije v Stalinovih Gulagih in Hitlerjevem Auscwitzu. Čeprav Viktorijanska Anglija ni izumila plinskih komor, pa kaže, da je zanje izumila nastavke tako v teoretskem kot v praktičnem smislu, kar se morda premalo poudarja. V Veliki Britaniji se je konec koncev rodila tudi evgenika.

množic«.(Polanyi; 2001:164). Zanimiva je misel sicer izrednega profesorja angleščine s Hartwick Collega, dr. Davida Codyja, ki je precej svojega časa namenil tudi preučevanju zgodovine viktorijanske Anglije: »Da je sramotna praksa otroškega dela odigrala pomembno vlogo v Industrijski revoluciji od njenih začetkov, se ni treba čuditi. Pregnanim delovnim razredom je bilo od sedemnajstega stoletja dalje jasno, da se družina ne bo mogla preživljati, če ne bodo zaposleni otroci⁷⁸. Mnogi otroci so delali 16 ur pod ostudnimi pogoji, kot starejši delavci. Neučinkoviti parlamentarni akti, s katerimi naj bi regulirali delo otrok v delavnicah, tovarnah in v predilnicah bombaža do 12 ur na dan, so bili sprejeti že 1802 in 1819.

3.2 Teza o dvojnem gibanju

Zgornji ekskurz je bil nujen za razumevanje nečesa še pomembnejšega. Polanyi skuša vseskozi pojasnjevati, da je vzpostavljanje razmerja v prid izključnemu delovanju samoregulirajočega se trga - kakor se je to zgodilo v sredini 19. stoletja - v protislovju s človeškim dejavnikom. V svoji tezi o dvojnem gibanju Polanyi zato razlaga, da se je kot odgovor na proces avtonomizacije trga, ki so ga spodbujale tudi določene sile v družbi, oblikovalo tudi gibanje, ki je delovalo za varstvo družbe pred skrajno negativnimi učinki svobodnega trga. »Stoletje je dinamiko moderne družbe določalo dvojno gibanje; trg se je širil nepretrgano, toda to gibanje se je soočilo s proti-gibanjem, ki je preverjalo širjenje v določene smeri. To proti-gibanje je bilo izredno pomembno za varstvo družbe, na koncu je bilo nezdržljivo s samoregulacijo trga, in tako s samim tržnim sistemom«. (Polanyi, 2001:136).

Po Polanyi-ju, "proti gibanje" »ni oznanjalo zgolj obrambnega vedenja družbe, soočene s spremembami. To gibanje je bilo tudi reakcija zoper nered, ki je prizadel material družbe in bi lahko uničil tudi samo organizacijo produkcije, ki jo je hotel vzpostaviti trg«. (Polanyi, 2001:136)

78 V svojem prispevku Child Labour, na spletni strani <http://www.victorianweb.org/history/hist8.html>

S tezo o dvojnem gibanju Polanyi morda najboljše pojasnjuje, da obstaja protislovje med tipom gospodarstva, ki se vzpostavi v sredini 19. stoletja, človekom in družbo. Obstoj proti-gibanja ob vzpostavljanju se gospodarstvu samo-regulirajočega se trga potrjuje, da je ta vrsta gospodarstva, v resnici umetna tvorba, odtujena od človeka.

Polanyi je vpeljal analitsko kategorijo, oziroma boljše rečeno, koncept dvojnega gibanja, s katerim je skušal orisati, kakor se je izrazil, "način delovanja dveh organizirajočih se principov v družbi, ki vsak zase določata sebi specifične institucionalne cilje, oba imata tudi podporo določenih družbenih skupin in uporabljata v svojem delovanju vsak svoje metode". (Polanyi, 2001:138).

Medtem ko prvo gibanje zastopa načelo ekonomskega liberalizma, katerega cilj je vzpostavitev samo-regulirajočega se trga in se zanaša na podporo trgovskih razredov ter uporablja "laissez faire" in svobodni trg (oziroma "free-trade") kot svoji metodi delovanja, deluje drugo gibanje po načelu varovanja družbe, s ciljem ohranjanja človeka in družbe kot tudi produktivne organizacije. V tem smislu bi lahko govoril, da drugo gibanje deluje za afirmacijo antropološkega dejavnika, ravno zato, ker si za cilj postavlja ohranjanje človeka. Drugo gibanje se zanaša na spremenljivo podporo tistih ki jih najbolj in takoj prizadene škodljivo dejanje trga. Polanyi poudarja, da so bili podporni subjekti tega gibanja, tisti, ki jih je trg najbolj prizadel; to so bili "delavski in zemljiški razredi" (torej delavci in kmetje), ki pa sicer niso bili edini prizadeti zaradi delovanja trga. (Polanyi, 2001:138)

Drugo gibanje je uporabljalo zaščitno zakonodajo, restriktivna združenja in druge instrumente intervencije kot svojo metodo delovanja. (Polanyi, 2001:139).

3.2.1 Afirmacija človeškega dejavnika skozi razvoj kapitalizma

Ker deluje ekonomistična logika napredka, ki jo generira skozi svoj zgodovinski razvoj kapitalizem, kot svojevrstna antiteza antropološkemu dejavniku - kakor vseskozi dokazuje Polanyi - je zaradi te logike prišlo že ob prvih ograjevanjih tudi do hkratnih uporov ljudi. Zadostitev komercialnemu imperativu, ki je stal za ograjevanji skupne zemlje v Tudorski Angliji, je zahtevala, da so ljudi na silo razseljevali z vaških zemljišč, na katerih so živeli in jih obdelovali že več stoletij. Spoznanja o opustošenju vasi, o pregnanjanju kmetov, o njihovi degradaciji in dehumanizaciji so seveda porodila upore ljudi, ki so se prelila tudi v 'ljudska

gibanja'. Polanyi v tem kontekstu predstavi nekatere mejnike v zgodovini uporov proti ograjevanju: »Kralj in njegov svet, kanclerji in škofje, so branili blaginjo skupnosti in, zares človekovo in naravno materijo družbe. Skorajda brez prekinitve, več kot stoletje in pol – od leta 1490 do najkasneje leta 1640 so se borili zoper depopulacijo. Lord protektor Sommerset je izgubil svoje življenje na rokah kontra-revolucije, ki je izbrisala ograjevalne zakone z zbirke zakonikov in vzpostavilo vladavino živinorejskih lordov, po zadušitvi Kettovega upora z več tisoč poklani kmeti. Sommerset je bil obdolžen, in ne brez resnice, da je spodbudil uporne kmete z zanikanjem ograjevanj« (Polanyi;2001:37) .

Ti upori ljudi so bili logičen odziv na dehumanizacijo. So tudi dialektika v razvoju kapitalizma. Kot takšni so se nadaljevali v 19. stoletju, v epohi viktorjanskega laissez faire kapitalizma. Ko z reformo Zakona leta 1834 oživi kompetitivi trg dela, z njim vred pa industrijski kapitalizem, se skoraj istočasno vzpostavi tudi gibanje za zaščito družbe. V tem obdobju je bila sprejeta zakonodaja, ki ureja delo v tovarnah, družbena zakonodaja in politično ter industrijsko gibanje delavskega razreda. (Polanyi; 2001:87). Različne izraze v zgodovinski genezi delavskega gibanja - med njimi so bili tudi ludizem in čartizem, revolucionarna gibanja 1789, 1830, 1848, zahteve za vpeljevanje zakonodaje s področja socialne protekcije tako na evropskem kontinentu (tudi t.i. Bismarkov protekcionizem) kot na britanskem otočju, socialistično gibanje – vse to obravnava Polanyi kot serijo zelo raznovrstnih antagonističnih teženj, ki so se postopno oblikovale kot spontan, a tudi vse bolj organiziran odgovor človeka ob hkrati rastočem dehumanizacijskem kapitalističnem trgu⁷⁹.

79 Polanyi razlaga, da je bila epoha svobodnega trga uveljavljena z Žitnimi zakoni leta 1846. Toda ta ekonomski sistem je osemdeset let kasneje zašel v krizo, ki je potrdila, da sam ne more avtonomno delovati, oznanil pa jo je nastop avtarkičnega gibanja v dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Zagovorniki ekonomskega liberalizma so medtem še vseeno verjeli v nezmotljivost tržnega gospodarstva. Toda kot še pravi Polanyi je avtarkično gibanje »dokazovalo potrebo po uravnavanju de-facto izginjajočega reda«. Prva svetovna vojna je potrdila, da so ljudje ravnali prav, toda deset let prepozno, ko so se spraševali zakaj so se morali obvarovati, toda še vseeno niso hoteli razumeti, da je bil izvor druge svetovne vojne, kot tudi nastopa samega fašizma, v tržnem gospodarstvu. (Polanyi; 2001:198-199)

4. SKLOP: NOVODOBNO DVOJNO GIBANJE IN ŠTUDIJA PRIMERA

*»Jasno je, da svobodni trg ni celoten odgovor.
Upam, da se bo človeštvo razvilo v bolj kooperativno in
manj v tekmovalno zver,
sicer se bo lahko sedanje tisočletje za vse nas zelo
tragično končalo«.*
Roger Waters, glasbenik

4.1 Globalizacijsko dvojno gibanje

Pričujoče poglavje bi lahko naslovil: Protislovje med ekonomskim ter antropološko-političnim dejavnikom v epohi neoliberalnega globalizma. Neoliberalni program in model razvoja, ki se največkrat pojavlja tudi z imeni »Metropolitanski neoliberalizem«, »Strukturno prilagajanje« in »Washingtonski konsenz«, namreč oznanja težnjo po »vzpostavitvi globalnega tržnega sistema«. Za usmeritev neoliberalne agende bi bilo zato mogoče trditi, da poskuša na nek način obnoviti pretenzijo utopičnega projekta - »civilizacije 19. stoletja«, ki je delovala izključno na podlagi tržnih ekonomskih zakonitosti. Politolog John Gray navaja vsebino te agende, ki pravi, da naj bi »v skladu z Washingtonskim konsenzom sprejeli demokratični kapitalizem povsod po svetu in, da naj bi postal globalni svobodni trg resničnost. Raznolike ekonomske kulture in sistemi, ki jih je svet zadrževal, bodo postale odvečne. Tudi one se bodo spojile v enotni univerzalni svobodni trg«⁸⁰ (Gray; 1998:2). John Gray nato še razlaga, kar bi lahko razumeli tudi kot način, kako se ta konsenz utemeljuje: »Transnacionalne korporacije, navdihnjene s to filozofijo so hotele doseči, da bi se vsililo svobodne trge v ekonomsko življenje družb vsepovsod po svetu. Izpolnile so programe politik, katerih dokončen cilj je, da bi se vsa raznolika svetovna gospodarstva zlila v en sam globalni svobodni trg« (ibid).

Paradigma neoliberalnega konsenza, ki motivira globalne korporacije, torej osrednje akterje globalnega kapitalizma (ekonomsko sfero), izraža vsebino tega, kar tudi sociolog Ulrich Beck poimenuje kot neoliberalni globalizem (glej v Beck:2000: 159). Ulrich Beck je konceptualiziral pojem globalizem, ki označuje, kakor pravi: »naziranje, po katerem je politično delovanje izpodrinil oziroma nadomestil svetovni trg, tj. ideologijo gospodarstva svetovnega trga, ideologijo neoliberalizma«. (Beck; 2000:23). Beck trdi, da je takšen pogled skrajno poenostavljen in omejen. Zanj je značilno, da »postopa enovzročno, zgolj ekonomistično in mnogodimenzionalnost globalizacije skrči le na eno, gospodarsko dimenzijo, ki je zapovrh še vedno mišljena linearno, vsem drugim dimenzijam – ekološki,

80 Gray tukaj povzema eno od izjav zagovornikov neoliberalnega globalizma. Med izstopajočimi je zlasti trditev Alana Greenspana, predsednika Ameriških zveznih rezerv, ki je dejal, da je »zahodna forma kapitalizma zdaj model konsenza, po katerem naj bi vsaka individualna država urejevala svoje gospodarstvo.« Glej v: What is the Globalism Project? Original Research Proposal, <http://www.ualberta.ca/GLOBALISM/about.html> (May 2000). Ta izjava najbolje prikazuje vsebino Washingtonskega konsenza, oziroma, kakor bom v nadaljevanju govoril - neoliberalnega konsenza, a tudi na neoliberalni ideologiji slonečega globalizma.

kulturni, politični, civilnodružbeni – pa da spregovoriti, če že, le znotraj podmene o dominantnosti sistema svobodnega trga« (ibid). Toda problem je, da obstaja institucionalizirana težnja, da bi se skušalo ta enodimenzionalen pogled, dejansko uresničiti. Neoliberalni globalizem je sicer pogled, naziranje, ideologija vladavine svobodnega trga, kakor je dejal Ulrich Beck, ki jo hočejo preliti v prakso, kar se sicer že dogaja. Z neoliberalnim globalizmom se je zato treba soočiti, ker uresničevanje njegove vsebine že povzroča nove človeške žrtve.

Naj se zato povrnem h politologu Johnu Grayu. Gray pravi, da je zahtevo globalnih korporacij po implementaciji politik za vstavljanje različnih svetovnih gospodarstev v enoten globalni svobodni trg nemogoče uresničiti, če bo kdo to poskušal uveljaviti, bo to ustvarilo družben nered. »To je utopija, ki ne more biti nikoli uresničena; zasledovanje slednje je že ustvarilo družben nered ter ekonomsko in politično nestabilnost na visoki ravni«. (ibid). Gray nato dokazuje, kaj se dogaja s človeškim dejavnikom pri udejanjanju te utopije. Podobno kot Polanyi, ki je dokazoval, da je umerjanje življenja ljudi v skladu z imperativi svobodnega trga od sredine 19. stoletja, vodilo v razkroj družbe viktorjanske Anglije ter v dehumanizacijo, skuša prikazati tudi Gray. Gray opozarja, da so »svobodni trgi v Združenih državah Amerike prispevali k družbenem zlomu, česar ne poznajo v katerikoli razviti državi. Družine so v Ameriki slabotnejše kot v drugih državah. Hkrati se ta družbeni red vzdržuje z množično inkarceracijo. Post-komunistična Rusija uporablja zapore kot sredstvo družbene kontrole na ravni Združenih držav. Svobodni trgi, opustošenje družin in skupnosti ter uporaba sankcij kriminalnega zakona kot zadnje zatočišče zoper družbeno zrušitev, gredo skupaj. Svobodni trgi so oslabili tudi druge institucije, na katerih temelji družbena kohezivnost v ZDA. Proizvedli so gospodarsko rast, od katere je večina Američanov imela komaj kaj koristi. Stopnja neenakosti v ZDA je bolj podobna neenakosti v latinsko ameriških državah, kot tisti v katerikoli evropski družbi« (ibid). Gray razloži, da bi enoten globalni trg pravzaprav lahko razumeli tudi kot dovršitev razsvetljenskega projekta univerzalne civilizacije. Za neoliberalno utopijo pravi: »Utopija globalnega svobodnega trga ni pretrpela človeške cene tako kot komunizem. Toda čez čas lahko postane njena tekunica zaradi trpljenj, ki jih povzroča. Že zdaj je povzročila, da je več kot sto milijonov kmetov postalo migrantsko delavstvo na Kitajskem, in da je brez dela in participacije v družbi deset milijonov v razvitih družbah,...« (Gray, 1998:3) V skladu z ugotovitvami politologa Johna Graya bi bilo mogoče spregovoriti o neoliberalizmu tudi kot o obliki družbenega inženiringa, ki ima tako ekonomistične kot antropološke in politološke razsežnosti.

4.2 Teza o neoliberalnem družbenem inženiringu

Politolog Andreas Pickel, ki se sicer navezuje na misel Karla Popperja pravi, da je po razpadu realsocialističnih režimov v vzhodni Evropi in Sovjetski Zvezi postalo to geografsko področje prepoznano tudi kot območje »laboratorijev za družboslovno znanost«⁸¹ (Pickel; 2001:1). Takrat je ta del sveta zelo zanimal mnoge znanstvenike; med njimi ekonomiste, politologe, sociologe, geografe, demografe, psihologe, zgodovinarje, kulturologe in filozofe. Številnim znanstvenim disciplinam se je tako ponudila redka priložnost, da ga lahko empirično preučujejo, »pod laboratorijskimi pogoji«. V dobi globalizacije učinki pospešenih družbenih sprememb prizanesejo le redkim področjem, toda nikjer drugod ni bilo vloženi toliko zavestnih in usmerjenih prizadevanj, da bi se te makro procese vzpostavljanja družbenih sprememb skušalo nadzorovati za dosego opredeljenih ciljev. (ibid). Prizadevanja »izvesti prehod k trgu in demokraciji«, kakor pravi Pickel, so zaznamovale »tranzicijske doktrine«, »načrti« in »politike«, kar poimenuje tudi kot »element načrtovanja« družbenih sprememb. Kot ugotavlja »kar poudarja kvazi-laboratorijske pogoje post-komunističnih regij, je dejstvo, da 'poskusov v družbenem inženiringu'⁸² ne izvajajo pod neposrednim vodstvom znanstvenikov, marveč jih izvajajo politiki s pomočjo ekspertov, ki svoje zamisli domnevno črpajo iz znanosti«. (Pickel; 2001:11) Družbeni inženirji so torej politiki in strokovnjaki. Ekonomski samo-oklicani »znanstveniki« trdijo, da delujejo znanstveno, toda, kakor ugotavlja Pickel - znanstvena podlaga za neoliberalno 'družbeno tehnologijo'⁸³ »neoklasična

81 Avtor izraza »laboratorij za družboslovno znanost« je prav tako politolog, Clause Offe, kakor še navede Pickel (ibid).

82 Inženiring [angl], 1) izvedba celotnega projekta, npr. tovarne (prevzemnik tovarno projektira, postavi, opremlja, izuri strokovnjake in začne proizvodnjo). i. organizacije, o., ki izpeljujejo in izvajajo i., 2. genski inženiring; Leksikon Cankarjeve založbe, st.404. »Poskus v družbenem inženiringu« je termin, za katerega se mnogokrat trdi, da ga je sicer iznašel in zato tudi prvi uporabil Karl Popper. Toda Popper ga je le uporabil v delu *The Open Society And Its Enemies* iz leta 1966. Sposodil si ga je namreč od Pound Roscoe-a, pisca dela *Introduction To The Philosophy Of Law* iz leta 1922, ki je bil siceršen avtor tega pojma, kakor zapiše Pickel v svoji razlagi opomb (v Pickel, 2001:22).

83 Družbena tehnologija je na znanstveni osnovi zasnovana reformna politika. (Pickel; 2001:7). Kot bolj natančno pojasnjuje Pickel vključuje ta koncept: znanstveno osnovo, a tudi t.i. smiselno-moralno politično osnovo (slednje bi lahko razumeli kot ideologijo, psevdopropagandno). Na tej osnovi bi družbeno tehnologijo pojmovali kot paradigmo, na kateri je zasnovan celoten inštrumentarij za utemeljevanje razvoja neke družbe (predvsem njenega spreminjanja) s pomočjo reformne politike. Pickel razlaga, da konstituira na neoliberalni ideologiji sloneč inštrumentarij sedanje, trenutno dominantne »razvojne« družbene tehnologije (o njej bom v nadaljevanju govoril zgolj kot o neoliberalni tehnologiji, katere elemente sem sicer že predstavil v poglavju o neoliberalizmu): makro-ekonomske politike stabilizacije in liberalizacije, institucionalne reforme kot sta privatizacija in restrukturiranje družbenega sektorja, celo ustavne reforme države kot sta demokratizacija in regionalizacija, nova pravila in regulacije za vzpostavitev tržnega gospodarstva, ... (Pickel, 2001:10). Pickel vidi ukepe neoliberalnih ekonomskih politik kot mehanizem za izgradnjo tržnega gospodarstva, kot družbeno tehnologijo za spreminjanje družbe iz planske v tržno gospodarstvo in družbo. Študije primerov, ki se osredotočajo predvsem na analizo

ekonomska teorija k postkomunistični transformaciji prispeva presenetljivo malo. Prehod k tržnemu gospodarstvu že postavlja številne ekonomske probleme,- tudi takšne, ki so hkrati institucionalni, politični in kulturni-, katerih ta doktrina sploh ne upošteva. »Main stream« ekonomisti tudi niso posebej znanstveno usposobljeni za ta področja⁸⁴. Njihove trditve, da so znanstvene, so odvisne od visoke stopne teoretske formalizacije, ki temeljijo na omejenem sektorskem pojmovanju gospodarstva. Njihova znanstvena podlaga temelji na zelo problematičnih predpostavkah o človeškem vedenju in družbi« (ibid).

Pickel se sicer za »načrtovanje družbe« tudi zanima, a ne na neoliberalni tehnološki zasnovi. »Neoliberalna ekonomika nima teorije družbe, temveč samo idealiziran in teoretično prekeren ekonomski model. Neoliberalna ekonomika ne poseduje »teorije družbene spremembe«, ampak samo implicitne normativne aplikacije videnja ceteris paribus, skladne z ekonomskim sistemom, stilizacijo tržnega gospodarstva, da bi vse potekalo čim bolj učinkovito. V skladu s tem izhaja tudi nasvet za javno politiko, ki temelji bolj na ideološki kot na znanstveni predpostavki, »izhajajoči« iz neoklasične ekonomske teorije. Neoliberalna ideologija poudarja posameznika, ki je nad družbo⁸⁵ in je zgolj homo economicus, sprejema ter varuje visoko stopnjo neenakosti, prav zato, ker ima zelo malo razumevanja za družbeno; nasprotuje karšnikoli formi politične akcije, razen tisti, ki nastopa v obrambo tržnemu redu«. (ibid). Picklova kritika neoliberalne tehnologije poudarja, da za posledice ni potrebno obsojati akademske ekonomske discipline. Problematizirati je treba njeno paradigmatsko zasnovo. Pickel trdi, da se je »main stream ekonomika v zadnjih letih premaknila k vedno večji formalizaciji in matematizaciji in ne kaže posebno velikega zanimanja za tako imenovane svetovne probleme« (ibid).

neoliberalnih reform strukturnega prilagajanja, katerih nekatere izsledke bom v nadaljevanju prikazal, bom skušal videti predvsem v luči Picklovih observacij, kot študije, ki se osredotočajo predvsem na družbene učinke neoliberalne tehnologije.

84 Zanimivo razpravo o znanstvenosti ekonomije je odprl Hazel Henderson, avtor dela *Building a Win-Win World*, ki je v časniku *Le Monde Diplomatique* (No. 611, Février 2005, page 28) objavil prispevek *L'imposture*, v katerem govori o Nobelovi nagradi za ekonomijo, ki je po njegovem mnenju ne bi smeli obravnavati enakovredno, kot nagrade za kemijo, fiziko in druge znanosti, saj ekonomija, kot pravi, ni prava znanost.

85 Britanska neokonzervativna ministrska predsednica Margaret Thatcher je dejala po izvajanju obsežne družbeno-gospodarske transformacije Velike Britanije s svojimi neoliberalnimi reformami privatizacije, da »kaj takega kot družba sploh ne obstaja. Obstajajo samo posamezni moški in ženske, in družine«. To izjavo je bilo mogoče zaslediti skupaj še z mnogimi drugimi bolj znanimi trditvami Thatcherjeve v članku: »A lifetime of public speaking« spletnega časopisa BBC. http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk_politics/1888444.stm (22.3.2002) »Neobstoj družbe« in »obstoj posameznikov« predstavlja tipični neokonzervativni politični argument za načrtno razgradnjo različnih elementov tako imenovane socialne države (oziroma različnih oblik socialne pomoči in skrbstva, ki naj bi bile kot socialne pravice zagotovljene državljanom), ki sicer delujejo kot korektiv delovanja svobodnega trga. o.p.

4.2.1 Neoliberalni družbeni inženiring v praksi in odziv ljudi

Picklovo tezo, da je šlo pri transformaciji nekdanjih socialističnih družb v kapitalistične družbe hkrati tudi za izvajanje poskusov družbenega inženiringa, bi bilo mogoče videti tudi v kontekstu globalnih družbenih razsežnosti. Združene države Amerike, Zahodna Evropa, nekdanje socialistične države, Latinska Amerika, Afrika in Azija so regije, ki so danes izpostavljene vsiljevanju različnih elementov neoliberalne tehnologije, kot so, če ponovno uporabim medijski diskurz, ki je v tem pogledu dovolj zgovoren – gre za neštetokrat uporabljene pojme kot so »deregulacija«, »privatizacija«, »reforma socialnega sistema, javnega zdravstva, izobraževanja, davčna reforma« ... Zaradi težnje, da se vzpostavijo svobodni trgi na globalni ravni, kakor jo implicira vsiljena raba teh tehnologij kot »reformnih ukrepov ekonomske politike« kjerkoli po svetu, postaja svetovno prebivalstvo od zgodnjih sedemdesetih let vedno bolj ogroženo⁸⁶. Mogoče je trditi, da postaja globalizacija laboratorij za izvajanje poskusov v neoliberalnem družbenem inženiringu. Bistvo teh poskusov je, da se ne le ljudi, ampak vsa živa bitja in celoten planet, podredi delovanju svobodnega trga⁸⁷. Hkrati je mogoče zaslediti, da se začenja v sredini sedemdesetih let izražati tudi proti-teza institucionalizaciji tega poskusa. Oznani jo »mednarodni val protestov, ki se začne leta 1976, doseže vrhunec v sredini osemdesetih let in traja vse do danes«. (Udayagiri in Walton; 2002:7). Poročilo Global Exchange to podkrepi s podatkom, da se je »od leta 1976 zgodilo vsaj sto protestov zoper politike Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne banke v dvanajstih državah sveta«⁸⁸.

86 Najbolj nazorno v svoji prepričljivosti to prikazuje primer Čila.

87 Čile bi lahko navedel kot državo v latinsko ameriški regiji sveta, v kateri so bili ljudje, najprej soočeni z vojaško brutalnostjo in represijo militarističnega režima Avgusta Pinocheta, nato so jim bile vsiljene še najbolj radikalne neoliberalne reforme.

Legitimiteto znanstvenosti Pinochetovi 'tihan revoluciji' je dodelila t.i. Čikaška šola. Pinochetov vojaški režim, ki je bil sicer že izvorno naklonjen tehnokratskim zamislim, je sprejel in začel uresničevati njene nasvete kot dominantno usmeritev za čilsko ekonomsko politiko.

Kakor je ugotovil ekonomist Andre Gunder Frank, je delovalo vojaško izvrševanje Friedmanovih monetarističnih nasvetov za ljudi skrajno uničevalno. V prvih letih je vojaška hunta izvajala nad čilskim prebivalstvom ne le politični, ampak tudi ekonomski genocid. Politična represija in mučenja, monopolizacija in razprodaja tujemu kapitalu, brezposelnost in stradanje, poslabšanje zdravstva, povečanje kriminala; to so splošne konture skupne politike Čikaga in hunte. (Frank; 1976:2).

88Na katerega se sicer sklicuje aktivist Anup Shah, v svojih zapiskih: Public Protests Around The World, na spletni strani <http://www.globalissues.org/TradeRelated/FreeTrade/Protests.asp> Poročilo Global Exchange prikazuje, da se protesti zoper

Množični protesti ob srečanjih IMF in SB, ki se danes dogajajo tudi ob zasedanjih WTO, G-8 in Svetovnega ekonomskega foruma, preskušajo legitimnost politik, s tem pa tudi delovanje teh institucij. Tako poudarjajo, da neoliberalno paradigmo, po kateri delujejo te institucije, določa 'demokratični primanjkljaj'. To lahko postane razumljivo, če si le bežno ogledamo eno od temeljnih izhodišč zagovornikov neoliberalne ideologije razvoja. Zagovorniki neoliberalizma trdijo, da svobodni trg prinaša ekonomsko rast, polno zaposlenost in človeški razvoj v industrijskih in ruralnih predelih sveta; da je država vedno sovražnik gospodarske rasti, ter da so zato mednarodne finančne institucije tiste, ki so bolj pripravljene voditi strukturno prilagajanje kot domače finančne ustanove (Rojas; 1997: 2). V tej tezi je mogoče zaznati podporo zamisli, da naj se vzpostavi »posebne« institucije, ki naj bi delovale same zase, zgolj v skladu s svojo agendo, neodvisno od kogarkoli, zakaj torej ne tudi od države, od participativnih struktur liberalne demokracije, ne nazadnje od državljanov. To je le eden izmed vidikov, ki se izkazuje kot problematičen za demokracijo, kakor dokazujejo množični protesti.

Naddržavne strukture regulacije globalne ekonomije naj bi posedovale posebno avtoriteto, celo avtonomijo, ki naj bi bila nesporna, zato naj bi tudi same odločale o tako imenovanem razvoju. Toda zakaj vse to? Zaradi doseganja cilja, ki posvečuje njihovo posebno poslanstvo? Ponovno velja poudariti, da je osredni cilj neoliberalne agende vzpostaviti globalni svobodni trg. To je lahko problematično, posebno težnja, ki poudarja, da je ta cilj edini in vse zveličaven. Zaradi tega je problematična tudi legitimnost tistih institucij, ki ta cilj zasledujejo. To pa so Svetovna Banka, Mednarodni denarni sklad ali Svetovna trgovinska organizacija.

Utemeljevanje delovanja mednarodnih finančnih teles zgolj na slepem sledenju imperativu "učinkovitosti"⁸⁹, se lahko v stvarnosti hitro izkaže kot podlaga za erodiranje demokracije.

politike IMF niso zgodili le v državah Latinske Amerike, Afrike in Azije, kjer so še danes najbolj intenzivni. Več o slednjih govori poročila States of unrest 1, 2 in 3, Human development Movement, ki se nahajajo na spletni strani: <http://www.wdm.org.uk/resources/briefings/chrono.htm>. V obdobju t.i. dolžniške krize v osemdesetih letih je do njih prišlo tudi v nekdanjih državah realnega socializma. Če se le spomnimo, zgodili so se tudi v Jugoslaviji leta 1986 (!), na Poljskem in v Romuniji leta 1987, kar prav tako prikazuje poročilo združenja Global Exchange - ibid.

89 Bolj se je treba osredotočiti na izraz »učinkovitost«, ki ga mnogokrat zasledimo v vsakdanjem govoru. Le-ta spada tudi med sestavne elemente neoliberalne ideologije, oziroma "diskurza neoliberalne vulgate" (Bourdieu v: Kramberger, Šaver, Golob, Jug 2003:57). Ta diskurz, ki ga po Bourdieuju »neoliberalni novorek« konsituirajo še izrazi kot so "fleksibilnost", ... Lahko rekel, da ravno ta »vsakdanji govor« odseva sedanjo, trenutno dominantno »main stream« ideologijo neoliberalizma. Zdi se, da so predvsem izraz aspiracije k "doseganju cilja", zlasti ekonomistov, tehokratov - zagovornikov neoliberalnega globalizma, celo zavezanost k uresničitvi končnega cilja.

Številne odločitve IMF ali SB, se zdi, da bolj ali manj temeljijo na nasvetih ekonomskih strokovnjakov, ki so značilni za tehnokratsko mentaliteto. Njihovi "nasveti" imajo signifikantne reperkusije za življenje ljudi⁹⁰. Razumljivo je, da neoliberalni projekt zbuja pri ljudeh odpore in proteste.

Neoliberalno inženirstvo z različnimi tehnologijami vzpostavlja razmere za delovanje načela laissez-faire⁹¹, ki lahko takoj prizadene kogarkoli in vsakogar, kjerkoli po svetu. Na tem mestu se torej zastavlja osnovno vprašanje demokracije in demokratičnosti, saj so ljudje izpostavljeni delovanju svobodnega trga, ne da bi sami imeli možnost vplivanja na institucije, ki jim jih ta trg v njihovem okolju vsiljuje. Zastavlja se provokativno vprašanje, zakaj prav nikjer v državah nekdanjega socialistična bloka, državljani niso bili vprašani in niso odločali o tem, ali si želijo povratka v kapitalizem ali ne. Na to temo v Sloveniji ni bilo nobenega referenduma.

Pogosti protesti ob »varčevalnih« (oziroma stabilizacijskih) ukrepih (t.i. austerity protests) v državah, ki so se po formalni dekolonializaciji⁹² znašle v t.i. »dolžniški krizi« to najbolj prikazujejo.

»Poulični protesti zaradi povečanja cen kruha, ki so se iz majhnih mest razširili v jordansko glavno mesto Aman, so danes, tretji dan nemirov pustili za seboj več kot štirideset ranjenih. Protestniki so v glavnem mestu metali kamenje in v južnih mestih so zahtevali odstop ministrskega predsednika Abdula-Karim al Kabariti, ki je ukazal zvišati cene kruha kot del ekonomskih reform, ki jih je predlagal IMF (The New York Times, 19. Avgust 1996, cit. v Udayagiri, Walton:2002:7).

»Nemiri« in »metanje kamenja« bi lahko interpretirali kot obupan odziv ljudi nad nemogočimi razmerami, ki jih ustvari ukrep IMF-a, kot je podražitev živil za osnovno

90 Zanimive izkušnje v tej smeri pokaže avtor Joseph Stiglitz v svoji knjigi *Globalization And Its Discontents*. Na nekem mestu je med drugim zapisal, da se IMF vse prevečkrat zanaša na tako imenovani »one-size-fits-all« pristop. Pripoveduje o primeru Etiopije, kjer se tako pomembna institucija, kot je IMF, ni posvetovala z zunanjimi strokovniki in so program »reševanja« pripravili za zaprtimi vrati. Kot se je izkazalo kasneje, so bili ti predlogi napačni (Stiglitz, 2002:33-34). Stiglitz je bil eden najpomembnejših ekonomistov Svetovne banke in je dobrodušno spoznal delo mednarodnih institucij.

91 Načelo laissez faire zopet najbolj razloži Polanyi z analizo njegovih implikacij v *Veliki Preobrazbi*, ki jo sugerira že Polanyieva misel o posledicah dopuščanja, da začenja zgolj trg odločati o človeškem življenju. Nevedena je kot prvi citat v uvodu v diplomsko nalogo. Ključen poudarek, ki ga izpostavi Polanyi je, da načelo laissez faire določa to, kar bi se v diskurzu socialne in politične antropologije, razumelo kot »človekovo težnjo k artificalnosti«.

92 Formalna dekolonializacija še ne pomeni tudi dejanske dekolonializacije, ostale so številne sponke na gospodarskem področju. V državah Latinske Amerike, Afrike in Azije. Politična suverenost še ne pomeni dejanske suverenosti, ki jo opredeljuje zlasti odločitev za tip ekonomskega sistema. Več o tem problemu, s katerim so se morale soočiti države, ki so nastale z antikolonialno revolucijo (v Južnič, 1978:325-332).

preživetje človeka, na primer kruha, živila, katerega simbolna vrednost naj bi vedno ostajala enaka in se zatorej ne bi spreminjala, kar je sicer jasno tudi političnim elitam, predstavlja 'odziv družbe'. Ravno tak »stabilizacijski« ukrep spodbudi odpor ljudi, tudi zoper domače politične elite, ki morda ne vedo, da kaj takega ni ravno pametno uvesti, ker lahko ogrozi legitimnost njihovega vladanja, oziroma jih lahko spodnese z oblasti. Vendar ti »protesti za kruh« (bread riots) sicer niso neposredno usmerjeni proti strukturam liberalne vlade. So zgolj reakcija ljudi, ki začutijo, da je ogroženo njihovo življenje, njihova osnovna eksistenca z neoliberalnimi tehnologijami IMF in SB kot je predlog »ukrepa stabilizacije« konkretno, podražitev kruha.

V Jakarti so ljudje razbijali semaforje, prevračali avtomobile, v zabojih so odnašali iz trgovin, kar jim je prišlo pod roke, metali so kamene na policijo, med seboj so se pobijali, zažigali so mošeje, hiše so gorele, v glavnem mestu Indonezije je zavladal kaos. V Indoneziji je »razpadla zgradba družbe«, je izjavil Lee Kuan Yew, višji minister Singapura. Prišlo je do »izrednih razmer«, vpoklicana je bila vojska in na koncu je padla vlada. Nato se je zgodila še »ekonomska kriza, ki je IMF ni predvidel«.⁹³

Toda »globalna kuga« je prispela tudi v države Latinske Amerike, ki jih je že prizadela »dolžniška kriza«; napadla je tudi Mehiko (1994), Brazilijo (1998) in Argentino (1998-2002). Argentina se je leta 1998 soočila »z recesijo, z dolgom in z davčnim primanjkljajem«. Zaradi davčnega primanjkljaja, ki naj bi leta 2001 dosegel višino 10 milijard dolarjev, je IMF predlagal, da naj vlade izpeljejo reforme omejevanja javne porabe, davčne discipline in trga dela⁹⁴. V Argentini se je v trenutku, ko se je razvedelo, da bo vlada na predlog IMF poskušala

93 Vse to lahko vidimo in zvemo v tretjem delu dokumentarnega filma Yergina Stanislaw, *Commanding Heights The Battle For The World Economy, The New Rules of the Game*, 2003 Heights Productions. Dokumentarec govori tudi o t.i. »globalni okužbi«, kakor poimenuje ustvarjalec te oddaje Yergin Stanislaw, boj za globalni kapitalizem. Ta boj se v oddaji osredotoča predvsem na vprašanje o načinu urejanja gospodarstva, na dokaj poenostavljeno dilemo, ali naj se nadzor človeka nad gospodarstvom izvaja z vlado, ali zgolj z neosebim mehanizmom svobodnega trga. V tretjem delu lahko vidimo, da je globalni kapitalizem, ki ga urejuje zgolj trg (ekonomska institucija) in ne politika ter politično v sredini devetdesetih let zabredel v hude težave, kar je potrdila veriga »ekonomskih kriz«, oziroma »šokov«, v azijski regiji, začevši v sicer cvetočih azijski gospodarstvih, ki se jih je zaradi eksplozivne gospodarske rasti prijel naziv Azijski tigr; kriza se je najprej zgodila na Tajski, nato v Maleziji (1997), v Indoneziji. Kazala se je predvsem v takojšnjem begu kapitala iz te regije ter v družbenem kaosu, ki so ga dopolnjevale še politične krize. To sta pokazala tudi primera Jordanije ter Indonezije. IMF se je lotil »reševat« krizo z dodeljevanjem posojil ob pogoju, da vlada omeji javno porabo in korupcijo. Največje breme so ob reševanju kapitalističnega gospodarstva s krediti IMF nosili ravno ljudje, ki so tudi najbolj trpeli. Dokumentarec še pove, da so v sredini devetdesetih let iz teh držav najprej pobegnili investitorji, medtem ko je IMF ob tem ostal samo presenečen. Vsi ti primeri prikazujejo na protislovnost delovanja svobodnega trga, na to kaj vse se lahko zgodi, če ljudje nimajo političnega vpliva na delovanje tega neosebne mehanizma. Tudi investitorji pobegnejo takrat iz držav, navadni ljudje pa morajo še desetletja živeti v bedi in v pomanjkanju.

94 Članek Argentina After The Menem Decade, Canadian Foundation For Americas, <http://www.focal.ca/pdf/argentina.pdf>

»reformirati trg dela« v smeri njegove »fleksibilizacije«, oziroma, da bo začela vzpostavljati zakonsko legalizirane razmere, ki bi delodajalcem omogočale »lažje odpuščanje in najemanje delavcev«, začelo novo obdobje, splošen protestni val, ki je intenzivno trajal pet let (od decembra 1999 do 2002).

»Decembra leta 1999 se začne val delavskih stavk, na katerega naleti novo izvoljena levo sredinska vlada Fernandesa de la Rue, ko skuša uvesti reforme svojih delavskih zakonov v odgovor na razprave z IMF-om. Z reformami bi bilo oslajljeno gibanje delavskih sindikatov in zmanjšane bi bile delavske pravice«⁹⁵. IMF je bila institucija, ki je želela, da bi se s pomočjo te predlagane reforme, naslednje leto tudi s predlogi »varčevalnih oz. stabilizacijskih ukrepov«, z zmanjševanjem javnih sredstev za socialne izdatke, ter z zmanjševanjem plač še bolj podredilo ljudi neposrednemu delovanju trga.

31. maja 2000 so protesti zoper te predlagane ukrepe dosegli vrh⁹⁶, ko so trije največji delavski sindikati, ob podpori katoliške cerkve (ki sicer velja za najbolj konzervativno institucijo⁹⁷, kar zadeva podporo takšnim akcijam) ter celo s prisotnostjo vladajoče politične elite na ulicah zbrali 80.000 ljudi. Protesti so prikazali, da obstoji dejansko zelo trnel konsenz za izvedbo IMF-ovih strukturnih reform na ravni države. Dejansko ta konsenz ne obstaja.

Na tem mestu bi morda veljalo polemizirati s politologom Johnom Grayem, ki pravi, da za neoliberalni konsenz obstaja podpora (Gray; 1998:3) vendar bi lahko trdili tudi nasprotno, kar kažejo množični protesti, ki jih omenjam tukaj. ????

Zlasti se je izkazalo, da so tako IMF kot njegovi reformni predlogi nekaj vsiljenega, celo skrajno nezaželenega v Argentini. Protestniki so zelo jasno obsodili IMF, rekoč, da izvaja 'finančno diktaturo'. IMF-u so obljubili tudi 'finančno nepokorščino' z zavračevanjem

95 Poročilo World Development Movement - States of Unrest I, ki ga je sicer mogoče dobiti na spletni strani <http://www.wdm.org.uk/resources/briefings/chrono.htm>.

96 Delavci so se maja leta 2000 v regiji Salta odzvali na IMF-ov predlog zmanjševanja sredstev za socialno varnost z mirnimi protesti, ki so se sprevrgli v nasilne. Zahtevali, so, da se ohranijo dodatki za brezposelnost in odpravnine, ki naj bi jih zagotavljali lokalni uradniki iz sredstev lokalnih proračunov. Ti protesti so se v trenutku po naslavljanju teh zahtev sprevrgli v nasilne, ko se uradniki niso odzvali. Protestniki so zažgali javne urade, preden jih je zaustavila »proti-izgredna« policija. V protestih je bilo ducat ljudi ranjenih, mnogo aretiranih. V ruralnih okoljih je prišlo do blokad cest, do organiziranih protestov, ki so onemogočali, da bi vladni uradniki skušali nasloviti svoje premisleke o naraščajočem poslabšanju izdatkov za socialno varnost.

97 Katoliška cerkev v zgodovini Latinske Amerike nastopa poleg vojske kot stabilizator političnega sistema zato je logično, da je konzervativna institucija. (Južnič; 1968:98-103).

plačevanja njihovih davkov, ki so se dvignili iz osmih na dvaindvajset odstotkov»⁹⁸. Guillermo Garcia Canedo, sekretar družbene Pastoralne Argentine Episkopata katoliške cerkve, je izjavil, da podpira pohod tudi po sklepu priporočil papeža Janeza Pavla II, ki želi, da se IMF in SB reformirata⁹⁹. Canedo je rekel: »Pomembno je, da se ustvari enotnost med družbenimi razredi, da se odločno pove IMF-u, da imamo dovolj njegove politike strukturnega prilagajanja«. Mesec dni kasneje je kar 7,2 milijona argentinskih delavcev sodelovalo v 24-urni splošni stavki zoper že vpeljane fleksibilizacijske zakone za delavce, ki jih je predpisal IMF. Konec avgusta so začeli stavkati zoper IMF-ove stabilizacijske reforme tudi znanstveniki in učitelji. Stavka je trajala en dan v protest zoper 12 odstotno znižanje plač, New York Times, je ugotovil, da nezadovoljstvo ljudi spodkopava politični kapital vlade¹⁰⁰. »Tukaj smo, da povemo tej državi in naši vladi, da nočemo nadaljevati v takem gospodarstvu. Politika je v zadnjih treh letih ustvarila takšno krizo, da polovica ljudi živi v revščini, tretjina je brezposelnih«.¹⁰¹

Poročilo Social Watch: Argentina, In The Hands of the Oligopoly of Foreign Capital¹⁰² navaja, da je »izvajanje ekonomskih politik v zadnjih letih samo povečalo revščino in ekstremne indekse revščine do ravni, ki so nezdružljive z demokratičnim sistemom«. Maja leta 2002 je živelo v Argentini 18.5 milijonov ljudi (53 odstotkov celotnega prebivalstva te države) pod pragom revščine, medtem ko je 8.7 milijonov ljudi (24.8 odstotkov celotnega prebivalstva) živelo v ekstremni revščini. Med vsemi revnimi ljudmi je 8.32. milijonov otrok in mladih ljudi pod starostjo 18-ih let, ki živijo v zelo slabih bivalnih razmerah, kakor se izkaže jih 4.4. milijone živi v ekstremni revščini (ibid).

98 IMF je javna institucija, vzpostavljena z denarjem davkoplačevalcev celega sveta. Tega se je potrebno zavedati, ker ne odgovarja neposredno državljanom, ki ga financirajo, ne tistim, na katera življenja vpliva. (Stiglitz; 2002: 12.) Vsekakor so se tega zavedali protestniki v Argentini, da je IMF njim odgovoren kot davkoplačevalec, zato so mu zaradi politik, ki posegajo direktno v njihova življenja tudi želeli odreči svojo odgovornost s tem, da prenehajo zanj kot državljani Argentine plačevati davke. Ironično so s tem rekli, da je oblast v Argentini dejansko IMF, torej ne državna, ampak nad-državna ekonomska oblast, ki tudi dejansko vlada in je vir vseh njihovih težav.

99 V nacionalni javnomenjski raziskavi je 70 odstotkov vprašanih izjavilo, da je IMF odgovoren za prilagajanje proračuna, 65 ljudi je verjelo, da njegove politike niso uspešne, 88 odstotkov pa je menilo, da naj vlada postavi omejitve zahtevam IMF (ibid).

100 Kakor še navaja že omenjeno Poročilo World Development Movement - States of Unrest I.

101 Izjava udeleženca protestov zoper politike IMF v Argentini, julija 2002, v video prispevku novinarke BBC Juliete Legname, »Day of Rage« protests, ki se sicer nahaja na BBC-jevi spletni strani http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/country_profiles/1196005.

102 To poročilo je na spletni stran http://www.socwatch.org.uy/en/informeImpreso/pdfs/argentina2003_eng.pdf

Toda sedanji globalni neoliberalni laissez-faire, ne prizadeva le ljudi, ki so revni; »ne le kmete farmarje, staroselska ljudstva in nezaposlene, ampak tudi novo nastajajoče srednje razrede, učitelje, javne uslužbence, duhovnike, delavce v javnem sektorju, sindikalne aktiviste, lastnike majhnih podjetij«¹⁰³.

Naj na tem mestu še enkrat opozorim na pridevnik *globalen*. To je potrebno zaradi hipoteze, s katero med drugim preverjam, povedano poenostavljeno, globalnost-lokalnost policy ukrepov in političnega odzivanja državljanov na te ukrepe. Odzivanje kaže na zavest o tem, kje so centri moči, ki določajo/odločajo o sprejetih političnih odločitvah v državnih institucijah.

To prikazuje zadnji mednarodni protestni val, ki s svojo vsebino, vse bolj kristalizira tudi nastajanje novega internacionalnega gibanja 'za ohranjanje človeka in družbe', vidnega v Polanyievi perspektivi. Gibanja za globalno pravičnost, kakor je slednje prepoznano, deluje »šele« v epohi t.i. globalizacije¹⁰⁴, šele na prehodu drugega, v tretje tisočletje, vse do danes.

V Argentini, kakor smo lahko videli, zavedanje lastne prekerizacije, nadgrajuje težnja, da ljudje začenjajo delovati za izhod iz obupnosti tega eksistenčnega položaja, z bojem za delavske (človekove) pravice. »Boj za človekove pravice« v Argentini, in drugod v kontekstu globalizacije izhaja iz potrebe po osnovnem preživetju človeka; v tem boju gre, za ohranitev »pravice do življenja«, ki jo negira ekonomistična logika delovanja tehnologij neoliberalnega svobodnega trga. Vse to opozarja tudi na afirmirano političnega, za kar se zavemajo ljudje, ki poskušajo delovati politično, da bi lahko vplivali na delovanje svobodnega trga, ki destruktivno najeda njihova življenja.

Zato tudi delujejo v odgovor globalnim institucijam. Te institucije IMF, SB, WTO skušajo z ljudmi predvsem upravljati, kakor bi dejali s H. Arendt; s tehnologijami laissez faire-a, neoliberalnega družbenega inženiringa, kot so »deregulacija«, »privatizacija«, jih (nas) želijo podrediti delovanju svobodnega trga. Kot smo lahko videli, so vsa njihova ravnanja

103 Kakor ugotavlja Mark Ellis v svoji analizi skupin ljudi, ki so bile udeležene ob protestih zoper politiko IMF in Svetovno banko, ter konstituirajo 'novo globalno gibanje', v tretjem poročilu World Development Movement, States of Unrest III, aprila 2003, str. 5, ki ga najdemo na spletni strani <http://www.wdm.org.uk/resources/briefings/chrono.htm>.

104 S stališča tistih, ki opredeljujejo interpretacijo, kaj je »globalizacija« in kaj »antiglobalizacija«. Kot globalizacijsko pojmujejo gibanje za svobodni trg, kot antiglobalizacijsko pa gibanje, ki deuje kot odgovor ljudi na sile trga. V naši prizmi mišljenja sta tako eno kot drugo gibanje lahko kvečjemu dve gibanji, ki delujeta kot odziv na globalizacijo. Gibanje za svobodni trg samo po sebi še ni tisto, ki meni, da lahko samo opredeljuje glede na svojo predstavo, kaj termin globalizacija je, ki je veliko več kot zgolj odvisnost od svobodnega trga, na kar je opozoril že omenjeni sociolog Ulrich Beck (glej na začetek poglavja o.p.) Medtem ko prvo gibanje oznanja boj za ekonomijo, drugo oznanja boj za človeka. Ne obstaja politična stran, ki bi zagovarjala boj za človeka, za pravice delavcev.

usmerjena v vzpostavljanje tržne predstave o družbenem, ki jo je razglašal ekonomski liberalizem, da naj bi trg postal regulator družbenega, sam naj bi postal celo nadomestek za politiko, v praksi. Kako to gre v praksi, so pokazali dogodki v Indoneziji ter v Argentini z delegitimiranjem struktur (funkcionalne demokracije - Chomsky) liberalnih vladavin, ki so odločanje o razmerju med človekom in trgom prepustile globalnim ekonomskim institucijam. Te institucije so namesto ljudi odločale o tem razmerju, ne glede na posledice za slednje, ne vede, da so o tem tudi zares odločale. Tehnične napake ekonomistov so le konkretne manifestacije delovanja te logike. Minimalna država je le kreacija delovanja takšne logike.

4.3 Študij primera: emancipacijska gibanja v Indiji

V Indiji obstajajo množica regionalnih 'ljudskih gibanj', ki neposredno »izzivajo« osrednje akterje neoliberalnega konsenza, ne le institucije kot so GATT, IMF ali WTO105. S svojim delovanjem preskušajo logiko delovanja še enega od tvorcev tega konsenza, osrednjih akterjev globalnega kapitalizma, globalnih korporacij.

V nadaljevanju bom predstavil eno od sicer številnih Gandhijevih satyagraha gibanj, ki preizprašuje legitimnost ter možen izvor njegovega demokratičnega primanjkljaja. Osredotočil se bom na opis gibanja KRRS - Karnataka Rajya Raitha Sangha, Združenja farmerjev zvezne pokrajine Karnataka, za katerega obstoji teza, da je v Indiji »prevzelo osrednjo pobudo v nasprotovanju neoliberalizmu« (Udayagiri in Walton; 2002:2).

Gibanje KRRS je postalo znano znotraj mednarodnih aktivističnih krogov zaradi odločenosti in poguma njegovih akterjev, malih indijskih kmetov, ki so z dejanji državljanske nepokorščine, zlasti s protestnimi in simboličnimi neposrednimi akcijami, izzvali korporacijske gigante na področju biotehnologije - Cargill in Monsanto ter Pepsicov Kentucky Fried Chicken. S temi akcijami so preprečili njihovo začasno ali celo trajno

105 V delu se osredotočim samo na eno gibanje, ki so ga alternativni aktivistični mediji že večkrat predstavili, vendar pa s tem ne želim sklepati, da so vsa gibanja enaka. Vseeno pa lahko na take, resda omejenem »vzorcu«, preverimo hipotezo, ki je bila postavljena na začetku. Pri gibanju bom poskušal poiskati elemente, ki bi potrdili ali zavrnili postavljeno izhodišče. Za predstavitev gibanja Karnataka Rajya Raitha Sangha sem se odločil po ogledu dokumentarnega filma Indian Struggle for Dignity. Resistance against globalization and liberalization policy in India. Ta film je sicer nastal kot video projekt iniciative Ljudska globalna akcija, o kateri bom spregovoril kasneje. Dokumentarec nas seznanja z delovanjem več emancipacijskih gibanj v Indiji. Poleg gibanja KRRS lahko v njem spoznamo še iniciative kot Narmada Bachao Andolan, Chipco, zvezo Nacionalno združenje ljudskih gibanj, več gibanj kastno brezpravnih ljudi (Adivasis) in drugih. o.p.)

delovanje ter tako demonstrirali voljo politično delujočih ljudi, da naj se še naprej javno problematizira siceršnja vloga, predvsem pa odgovornost¹⁰⁶ trans državnih ekonomskih akterjev do globalnih državljanov v današnjem svetu. V tem smislu kaže videti političnost tega gibanja, v ugotavljanju odgovornosti teh sicer prav tako politično nelegitimiranih akterjev (že v tem, da so neizvoljeni o.p.) do človeškega dejavnika. KRRS je množično gibanje, ki zase trdi, da reprezentira kar 10 milijonov kmetov farmarjev, nad 1/10 prebivalcev zvezne pokrajine Karnataka, ki sicer šteje 60 milijonov ljudi¹⁰⁷.

S pregledom tega gibanja bom skušal orisati tudi izhodiščno hipotezo diplomske naloge, da se z vzpostavljanjem neoliberalnega konsenza v prid ekonomski sferi, spreminja tudi politično delovanje emancipacijskih gibanj, le-to prehaja iz državne na nad državno oziroma na globalno raven, kjer se ta konsenz tudi dejansko utemeljuje.

4.3.1 Regionalno gibanje »kmetov farmarjev«

Gibanje KRRS je le eno izmed mnogih regionalnih gibanj »kmetov farmarjev«, ki so se pojavila konec sedemdesetih in v začetku osemdesetih let v zveznih državah Uttar Pradesh, Tamil Nadu, Punjab in Karnataka kot odgovor blaginji Zelene revolucije (Udayagiri in Walton; 2002:12). Zelena revolucija je kot razvojni projekt izpostavila problem 'demokratične' politične legitimnosti, ker kmetom »ekonomski uspeh produkcije ni bil dovolj«. Zahtevali so »ustrezno politično reprezentacijo v razvojnih programih«, to kar sicer zadeva politično, so nekateri drugi družboslovci interpretirali predvsem skozi prizmo »konflikta med ruralnim in urbanim« (Lipton (1977) po Udayagiri in Walton ibid.). Ta problem ostaja prisoten tudi danes. Ob tem naj poudarim ugotovitev navedenih družboslovcev, da so regionalna gibanja kmetov v osemdesetih letih, med njimi tudi KRRS,

106 Tudi ta odgovornost je stvar političnega, kar se še vedno le redko problematizira, zlasti v »main stream« akademskih krogih. Ne gre pozabiti, da je na vprašanje politične odgovornosti opozoril čilski predsednik Salvador Allende v svojem govoru v OZN, v katerem je pojasnil »manevre in zarote ameriškega monopola ITT zoper Čile in vlado narodne enotnosti«, 4. decembra, leta 1972. Več o tem v reviji Teorija in praksa, let. 10, št. 11-12, Ljubljana 1973.

107 Te podatke navaja aktivistična mreža Corporate Watch, državljanska iniciativa, ki se sicer ukvarja s skrutinizacijo globalnih korporativnih praks na življenje ljudi. Podatke o KRRS predstavlja v članku Karnataka State Farmers Union –an inspiration to us all, na spletni strani <http://www.corporatewatch.org.uk/magazine/issue9/cw9cn6.html>. Te podatke sicer navaja tudi Darryl D'Monte v prispevku: Gandhi's Disputed heritage, v UNESCO-jevi publikaciji, v časopisu Unesco The Courier, str. 29-30, ki je na spletni strani: unesdoc.unesco.org/images/0011/001184/118482e.pdf

naslavljala svojo zahtevo za politično reprezentacijo »na državo«. Vse od zgodnjih devetdesetih let se simbolni protesti KRRS, »usmerjajo na spremembe, ki se kažejo na globalni ravni, najprej z GATT-ovimi predlogi, kasneje skozi WTO«, a tudi »zoper multinacionalne korporacije«. (glej v Udayagiri in Walton; 2002:14).

Če se vrnem k zahtevam za »ustrezno politično reprezentacijo« konec 70-ih in v začetku osemdesetih; slednje reflektirajo predvsem kontinuiteto v razpravi o protislovju med ekonomskim razvojem in resničnim človekovim razvojem, ki jo je začel Gandhi že v obdobju antikolonialnih prizadevanj, torej v povsem drugem zgodovinskem obdobju. Ta razprava se nadaljuje še danes, po skoraj šestdesetih letih neodvisnosti Indije; kakor bom skušal prikazati, v kontekstu upora ljudi proti aspiracijam globalnih korporacij v pričujočem primeru na področju t.i. »agri-biznisa«, prehrabene in farmacevtske industrije. V ospredju še vedno trajajoče diskusije je mogoče zaznati, da sedanji globalni kapital motivira zlasti težnja po prisvajanju naravnih virov, zlasti genskega bogastva, pa tudi intelektualne lastnine, ki je v Indiji prepoznana tudi kot skupna last (o tem več nekoliko kasneje). To prisvajanje skuša globalni kapital celo pravno legalizirati, da bi ga lahko najprej artificalno laboratorijsko »modificiral« ter nato spremenil v tržno blago, ki bi ga lahko produciral in prodajal na trgu, skratka komercialno razpolagal z njim, kakor bi on sam želel. Kritiki takšnega »razvoja« opozarjajo, da je od načina ravnanja z genskim bogastvom odvisno tudi osnovno preživetje ruralnega prebivalstva, zlasti malih kmetov. To je razprava, ki jo odpira KRRS delujoč kot organizacija za varstvo pravic indijskih kmetov, tudi z javno podporo kritičnih znanstvenikov in intelektualcev do GATT-ovega oziroma do sedanjega WTO-jevega patentnega režima. S to razpravo se konstituira t.i. 'Gibanje za ekološko suverenost'. Za politologijo je zanimiva, ker pokaže, kako je mogoče z različnimi strategijami globalnega 'grass-roots' delovanja posameznika in posameznice, oziroma z 'globalizacijo od spodaj' odpirati javni prostor, prostor političnega. Slednji naj bi bil v epohi neoliberalnega globalizma, kolonializiran predvsem s hegemonijo ekonomskega oziroma svobodnega trga.

Takšno ekonomistično razmišljanje, ki javno sfero reducira na ukvarjanje z ekonomsko dejavnostjo, katerega del je tudi spreminjanje ljudi v potrošnike, v nekakšne vsakdanje kapitalistične zombije, če se malo pošalim, ne v aktivno razmišljujoča in delujoča bitja, je podlaga za demokratični avtoritarizem.

4.3.2 Privatizacija, deregulacija in stabilizacija ter delovanje KRRS

Že takoj ob začetku uvajanja vladnih neoliberalnih tržnih reform strukturnega prilagajanja »privatizacije« in »deregulacije« julija leta 1991, ki jih je predlagal indijski vladi IMF kot pogoj za pridobivanje novih posojil, kmalu po državnih volitvah, ko so vladajoče politične elite tudi prvič javno razglasile dolžniško krizo, je prišlo tudi do silovitih odzivov v indijski družbi, »do protestov, demonstracij in stavk s strani sindikatov, a tudi s strani drugih družbenih gibanj iz osemdesetih let« (Udayagiri in Walton, 2001:9). Toda bolj kot »družbene proteste« je te dejavnosti mogoče videti s prizme političnega. V protestih, ki so se pojavili kot reakcija na IMF-ove stabilizacijske proračunske predloge leta 1991, so sodelovali tudi kmetje KRRS, ker je kmete prizadel vladni »varčevalni ukrep«; to je zmanjševanje subvencij za gnojila, in kot posledica »40 odstotno povečanje cen gnojil« (Jain 1993 cit v: Udayagiri in Walton, 2001:9). V tem kontekstu gre razumeti grožnjo, (ki jo je predstavljalo zavedanje posledic tržne regulacije cen gnojil zlasti za male kmete), kaj pomeni odvisnost malih kmetov od svobodnega trga, ki določa, po kakšni ceni lahko kupujejo gnojila, od koga naj jih kupujejo, ali naj jih sploh kupujejo, oziroma kakšno klavrno usodo jim je namenila tekma z globalnimi korporacijami, s t.i. »privatnim gospodarskim sektorjem«.

Kmetje so postali pozorni tudi na predloge, ki so se pojavljali med zadnjo urugvajsko rundo GATT-ovih trgovinskih pogajanj. Predmet kontroverzne javne razprave, so ob nadaljevanju »procesov ekonomske liberalizacije« Indije med leti 1991 in 1993, postali tudi tako imenovani Dunklovi predlogi¹⁰⁸. Kmetje so prepoznali nove GATT-ove trgovinske predpise predvsem kot instrumente »v rokah globalnih korporacij«. Zato so vseskozi opozarjali na implikacije sporazuma TRIPS, ki so ga dojeli kot mehanizem, s katerim lahko korporacije legitimirajo svoje nenehno poseganje v avtonomijo kmetov. Zgolj korporacije in ne več kmetje bi lahko odločale o tem, kako naj se ravna z naravnimi viri, ne le z vodo, zemljo, ampak celo z genskim bogastvom, četudi je slednje v Indiji določeno kot skupna in ne le kot zasebna last, torej je tudi last kmetov. Odtod zaskrbljenost kmetov KRRS za 'ekološko', 'semensko suverenost', a obenem tudi za 'suverenost hrane'. Gibanju za svobodno trgovino se zdaj zoperstavi proti-gibanje – 'Gibanje za ekološko suverenost', ki prakticira 'semensko satyagraho'. Kot najbolj opazen odziv na GATT-ov predlog so se izkazali KRRS-ovi

108 Tako se popularno imenuje sveženj osnutkov zakonodaje s področja regulacije svetovne trgovine, ki jih je za zadnja srečanja v Urugvaju pomagal urejati tudi generalni sekretar tedanjega GATT Arthur Dunkel.

množični protesti, oziroma tako imenovani »Dunklovi protesti«. KRRS je organiziral demonstracije - simbolično na rojstni dan Mahathme Gandhi, 2 oktobra 1991, ki so se končale naslednjega dne z vse državnim zborom kmetov-farmerjev.

Vse-državni shod kmetov farmerjev postane hkrati najbolj množična mobilizacija ljudi, državljanov Indije zoper GATT-ovo agendo liberalizacije, zapisano v Dunklovem osnutku Urugvajске runde. Na tem shodu se je zbralo kar 200.000 farmerjev, naslednje leto, v glavnem mestu Karnatake, v Bangalore-ju pa že kar čez pol milijona protestnikov, ki so prišli z namenom, da začno izvajati »semensko satjagraho«¹⁰⁹.

Na vse-državnih shodih je KRRS večkrat pozval indijsko vlado, da zavrne GATT-ov osnutek predloga za liberalizacijo, predvsem sporazum, ki ga velikokrat označuje kratica TRIPS.

GATT-ov trgovinski sporazum je zapleten sveženj sporazumov. Med njimi je tudi Sporazum o intelektualnih in lastninskih pravicah (TRIPS), ki so ga prav kot trgovinskega, oblikovale globalne korporacije. Kakor razlaga Jeremy Rifkin, pisec dela Stoletje biotehnologije: »Sporazum TRIPS naj bi ustvaril enoten okvir za varovanje lastnine, osnovala ga je skupina korporacij, ki si je nadela ime Odbor za intelektualno lastnino (Intellectual Property Committee). Med podjetji, ki so sodelovala pri nastanku sporazuma TRIPS so bile korporacije Bristol Myers, Merk, Pfizer, Monsanto in Dupont, ki veljajo za osrednje igralce na področju biotehnologije« (Rifkin; 2001:71).

Rifkin navaja tudi izjavo Jamesa Enyarta iz podjetja Monsanto, ki pojasnjuje, kakšno je bilo vodilo pri strategiji odbora: »Naša trilateralna skupina je iz zakonov najrazvitejših držav povzela temeljna načela za varovanje vseh oblik intelektualne lastnine ... Poleg tega, da smo za naše koncepte pridobivali ljudi doma, smo se odpravili tudi v Ženevo in tam [naš] dokument predstavili osebju v sekretariatu GATT. Izkoristili smo priložnost in dokument predstavili tudi predstavnikom velikega števila držav s sedežem v Ženevi. ... To, kar sem vam opisal, v GATT nima precedensov. Industrija je prepoznala velik problem za mednarodno

¹⁰⁹ Sporoča Annete Aurélie Desmarais, "The WTO . . . will meet somewhere, sometime. And we will be there!", pripravljen za razpravo: VOICES: »The Rise of Nongovernmental Voices in Multilateral Organization«, v okviru Inštituta Sever in Jug, Ottawa, Kanada, September 2003, na spletni strani http://www.nsi-ins.ca/ensi/pdf/Voices_WTO_Desmarais.pdf.

trgovino. Zanj je izdelala rešitev, jo strnila v konkreten predlog ter ga predložila naši in drugim vladam. ...« (v: Rifkin; 1998:71).

Sporazum o zaščiti intelektualnih pravic (gre sicer za izredno kompleksen sporazum) je bil v Indiji deležen velike pozornosti intelektualcev, predvsem njihovih kritik, ker poudarja zgolj zaščito privatnih lastninskih pravic. Shiva Vandana, direktorica indijske raziskovalne ustanove za znanost, tehnologijo in upravljanje z naravnimi viri (Research Foundation for Science, Technology and Natural Resource Policy) poudarja, da »so v pogodbi pravice do intelektualne lastnine priznane samo kot zasebne pravice« in da torej »izključujejo kakršnokoli znanje, zamisli in izume, ki so nastali v intelektualni skupni lasti.« – v vaseh med kmeti in v gozdovih med pripadniki plemen«. (Van Dana 1998, cit. po Rifkin; 1998:72).

Kako močno je v zavesti danes predstava o privatizaciji sicer nekoč zares skupnega znanja, prikazuje tudi trditev generalnega sekretarja Svetovne semenske banke: »Ni ... pravično, da naj bi kmet lahko uporabljal to seme in vzgajal iz njega komercialne poljščine, ne da bi zato plačal licenco«¹¹⁰. In komu naj bi kmet plačal to licenco? Lahko rečem kar naravnost – globalnim korporacijam.

Na zborih kmetov KRRS, tudi druga gibanja odpirajo javni prostor, razpravo o vsebini GATT-ove, oziroma današnje WTO-jeve »vgrajene agende« v trgovinskih sporazumih.

»TRIPS je povzročal veliko zaskrbljenost, ker je predstavljal grožnjo, da bi se z njim prenesla lastnina in nadzor nad semeni stran od kmetov k transnacionalnim korporacijam. V interesu ohranjanja avtonomije kmetov je KRRS zato artikuliral naslednje zahteve, med drugimi: odločitve, ki zadevajo Dunklov osnutek sporazuma ne smejo biti sprejete brez javne razprave, vključno s posvetovanjem organizacij farmerjev in pripravo vseh državnih zakonov; farmerji imajo pravico, da proizvajajo, varujejo in prodajajo semena; vlade morajo nasprotovati patentiranju intelektualnih lastninskih pravic za žive organizme, in transnacionalnim semenskim družbam ne sme biti dovoljen vstop v Indijo«¹¹¹.

110 Nanjo naletimo v že omenjeni novici Indians Attack Cargill v on line časopisu Earth Island Journal, ki se sklicuje na pisanje revije The Ecologist. Ta revija ni navedla imena sekretarja Svetovne semenske banke.

111 (Assadi 1995, p.194); avtor, citiran v že navedenem prispevku Annette Aurélie Desmarais, "The WTO . . . will meet somewhere, sometime. And we will be there!", pripravljen za razpravo: VOICES: »The Rise of Nongovernmental Voices in Multilateral Organization«, v okviru Inštituta Sever in Jug, Ottawa, Kanada, September 2003, na spletni strani http://www.nsi-ins.ca/ensi/pdf/Voices_WTO_Desmarais.pdf.

Toda indijska vlada se ni odzivala na opozorila kmetov in se ni umaknila z GATT-ovih trgovinskih pogajanj. Ker zaradi uveljavljanja GATT-ovega režima ekonomske liberalizacije na državni ravni naenkrat ne bi bilo mogoče več zagotavljati avtonomije majhnim proizvajalcem hrane, so se kmetje odločili, da bodo začeli izvajati dejanja državljanske nepokorščine, oziroma prakticirati tako imenovano semensko satjagraho.

Kmetje KRRS so se odločili, da bodo začeli izvajati neposredne akcije zoper globalne korporacije. V tej odločitvi lahko vidimo demonstracijo demokratičnega primanjkljaja. Za indijske kmete je bila to edina možnost, da zavarujejo svojo »semensko suverenost«, in z njo tudi »suverenosti hrane«. Kampanja zoper multinacionalke predstavlja konkretno strategijo boja zoper Dunklove predloge.

Korporacija Cargill, ki sicer velja za enega, ekonomsko najmogočnejših predstavnikov agribiznisa, postane prva tarča KRRS že v začetnem obdobju liberalizacije indijskega gospodarstva. Kmetje so izvedli svojo prvo akcijo 29. decembra 1992; 1000 aktivistov KRRS je zavzelo Cargillove pisarne na ulici St. Mark's Road, ki je bila takrat v prometnem središču Bangalore, v glavnem mestu zvezne države Karnataka. Zažgali so skoraj celotno raziskovalno opremo in vse semenske vzorce v Cargillovem raziskovalnem laboratoriju¹¹².

Aktivisti skupine Karnataka Rajya Raitha Sangha so potrdili, kakor navaja njihovo izjavo Earth Island Journal, da »pravice proizvajati, modificirati in prodajati semena, pripadajo kmetom«. Zopet so izpostavili vprašanje demokratičnosti. Njihov naskok na poslopje korporacije Cargill bi lahko razumeli kot neposreden odziv ljudi na globalne spremembe. Kmetje so se zavedali, kaj se jim utegne zgoditi v novem trgovinskem režimu. Earth Island Journal, časopis, ki se osredotoča na ekološke in družbene teme, pojasnjuje posledice uresničevanja vsebine tega sporazuma v praksi: »S sporazumom GATT bi družbe, kot je Cargill lahko patentirale pravico do uporabe kateregakoli semena v Indiji, ali v katerikoli drugi državi na svetu. Cargill, ki že zdaj nadzoruje 60 odstotkov svetovne trgovine v žitaricah, je imel največji vpliv na formuliranje GATT-ovih predpisov«.

112 Indians Attack Cargil, Earth Island Journal,
http://www.earthisland.org/eijournal/new_articles.cfm?articleID=795&journalID=72

Predstavnik KRRS Nanjundaswamy je kmalu po drugem napadu na Cargill poudaril, da bi se s sprejetjem GATTovih tržnih pravil, kmetom v Indiji onemogočilo razpolaganje s semeni na tradicionalen način¹¹³.

Akcijo aktivistov KRRS, protestni požig Cargillovih semen bi bilo mogoče zato interpretirati kot demonstracijo volje ljudi, ki so bili pripravljeni delovati za zaščito skupnega znanja, da bi slednje ostalo še naprej dostopno vsem. Kmetje so se zavedali, da so tudi sami nosilci tega znanja, poleg njih tudi pripadniki plemen, skratka cele skupnosti ljudi, ne zgolj ekonomski individuumi, globalne korporacije. Zakaj naj ne bi bila ta pravica še naprej dostopna vsem?

Kmetje KRRS so drugo akcijo zoper korporacijo Cargill opravičili s sklicevanjem na Indijski patentni akt iz leta 1970. Navajali so ga kot instrument zaščite svojih pravic, konkretno do vzgoje in uporabe semen¹¹⁴. To je bil primer političnega delovanja, s katerim so dosegli umik te korporacije iz njihove države.

4.3.3 Politični program

Gibanje KRRS ima tudi svoj program, ki se ne omejuje le na »zastopanje pravic« malih kmetov, zastavljen je mnogo širše. Njegova agenda se navezuje na dimenzijo političnega, na vprašanje demokratičnega odločanja. Zato je mogoče reči, da je ta program političen. Ukvarja se z vprašanjem, kako razviti demokratično alternativo celotnemu WTO-jevemu sistemu.

Osrednje točke programa KRRS, ki bi jih lahko razumeli tudi kot platformo za delovanje¹¹⁵:

113 V pogovoru s predstavnikom Nacionalnega Inštituta za znanost, tehnologijo in razvoj Usha Meenom, navedenem v: News Summaries, Indian Farmers Launch Campaign For Seed Rights, Biotechnology News Bulletin, vol. 2, nr.7, July 28, 1993, <http://www.rz.uni-frankfurt.de/~ecstein/gen/env/64>.

114 Ta akcija se je zgodila v mestu Bellary 12. julija leta 1993. V njej je sodelovalo 100 kmetov KRRS, ki so vstopili v tovarno v lasti Cargill-a ter delno demonstrativno poškodovali njene oddelke, še preden je tovarna sploh začela s proizvodnjo. Aktivisti so zahtevali bojkot multinacionalk v semenskem sektorju, popolno zavrnitev GATT-ovih predlogov ter ohranjanje statusa quo glede Indijskega patentnega akta iz leta 1970, ki izključuje patente za vse oblike življenja, kakor obvešča v novici Indian Farmers Attack Cargill Seed Plant, internetni časopis Multinational Monitor, na spletni strani <http://multinationalmonitor.org/hyper/mm0993.html>.

115 S tem programom gibanje KRRS zares deluje. Demonstriralo ga je v kampanjah semenske satjagrahe. Sprejela ga je tudi tako imenovana Nacionalna Indijska koordinacija farmerjev, ki je bila ustanovljena v istem letu. Aktivistični komunikacije [Pga_europe_process] Help requested for LARC je mogoče dobiti na spletni strani https://squat.net/pipermail/pga_europe_process/2005/001070.html Nanj se je sklicevalo več združenj različnih regionalnih gibanj kmetov na državni ravni, med njimi tudi Ljudska globalna akcija (People's Global Action). PGA naj bi ta program uporabila tudi za organiziranje vse državnega zbora emancipacijskih gibanj v Indiji 17. februarja 2005, dva dni pred zasedanjem indijske vlade v Hong Kongu, na katerem naj bi le-ta predstavila svoja najnovejša stališča do kmetijstva.

1. Zavrnitev neoliberalnih politik, ki silijo države v proizvodnjo komercialnih kmetijskih pridelkov za izvoz na škodo domače proizvodnje hrane.
2. Ukinitev WTO, ker je nemogoče verjeti, da bi bila lahko izpeljana temeljita reforma te organizacije. Ni zagotovila, da bi le-ta lahko varovala pravice in potrebe ljudi. Kmetijstvo naj se umakne iz WTO, ali bolje, WTO naj se umakne iz kmetijstva.
3. Vzpostaviti je treba močno zvezo mednarodnih in nacionalnih gibanj, z namenom, da se nadaljuje boj zoper neoliberalne politike ter da se omogoči alternative. Alternative WTO in neo-liberalnemu ekonomskemu sistemu so: skupno skladišče semen za farmerje, vzpostavitev genskega skladišča, razširitev vzdržljivega organskega kmetovanja brez pesticidov in kemičnih gnojil; ohranitev in razvoj gibanja semenske satjagrahe zoper patentiranje živih bitij (ljudska akcija upora zoper nepravilnost ali zlo), nadaljevanje boja za ohranjanje bio-različnosti, in vpeljanega sistema pravic do bio-različnosti ter agrobiorazličnosti za kmete in staroselska ljudstva, ki stoletja skrbijo za okolje in to okolje ni zasebna lastnina multinacionalnih korporacij. KRRS naj še naprej deluje kot Gibanje za vaško republiko.

Prva točka programa se navezuje na neoliberalizem, na neoliberalni model razvoja, o čemer sem že podrobneje pisal v poglavju o neoliberalizmu. Druga točka se osredotoča na WTO-jev način odločanja. Prikazuje zaskrbljenost za demokracijo, ki je značilna za emancipacijska gibanja. Tretja točka govori o globalizaciji, oziroma o deteritorializaciji političnega delovanja, če uporabim Scholtejevo razumevanje besede globalizacija (Glej poglavje o globalizaciji).

Predsednik gibanja KRRS, M. D. Nanjudaswamy je podrobneje pojasnil usmeritve KRRS: »Osnovni program KRRS je razviti alternative WTO-jevemu sistemu, ko gre za vprašanja varovanja semenske svobode farmerjev in semenske suverenosti; za vprašanje farmerjeve suverenosti nad semeni, za upoštevanje koncepta suverenosti pri hrani in naravnih virih ter za vprašanje ohranjanja in zavarovanja popolne suverene moči odločanja in uravnoteženja odločanja. To ne zadeva samo tehnologije, ki jo uporabljajo pri kmetovanju, ampak tudi za

tehnologijo, povezano z vaškim življenjem ter s konceptom popolne svobode posameznika in Gandhijeve vaške demokracije»¹¹⁶.

Program nasprotuje korporativnemu nadzorovanju naravnih virov, ker meni, da je to predvsem pravica kmetov. Program KRRS zato predvideva, drugačen, zares demokratičen način odločanja, ki izhaja neposredno iz življenjskega okolja in potreb ljudi. V okviru lokalne skupnosti naj ljudje avtonomno odločajo o zadevah kot sta raba naravnih virov in tehnologije. V tem smislu se uresničuje načelo gibanja Lok Swaray, ki vpeljuje »formo participativne in transparentne demokracije. Ta demokracija se ne sklada z vladavino oddaljenih strokovnjakov, bodisi, da so to biologi, bodisi ekonomisti«. (Herring; 2003:10 cit po Noronha 1999).¹¹⁷ Uveljavlja se lok swaray - pogled, ki kritizira nelegalne vladne testne postopke, ki jih ljudem na podeželju, (ki ničesar ne sumijo) vsiljujejo tehnokratske elite in njihovi tuji zavezniki. (ibid).

KRRS tako postaja predvsem gibanje za demokracijo, njegov program je emancipacijski. Razširja polja človekove svobode in demokracije, kot bi politološko opredelil vsebino njegovega delovanja. (Glej poglavje o emancipacijskih gibanjih)

Politično delovanje je mogoče od 'spodaj', na ravni skupnosti, kjer ljudje, v mojem primeru so to kmetje, zares lahko »suvereno« neposredno odločajo o rabi naravnih virov kot je gensko bogastvo.

Program KRRS se zato izvaja najprej na vasi. V KRRS je organiziranih več kot 15.000 vasi z več milijoni kmetov, ki prakticirajo Gandhijev koncept vaške demokracije. Tukaj se najprej sprejemajo tudi vse odločitve, ki zadevajo organizacijo protestov, bodisi da gre za izvedbo direktnih akcij, množičnih mobilizacij, v okviru satjagraha kampanj. V vaseh se izvaja tudi izobraževanje, politična socializacija, razpravlja se o ustroju institucij kot je WTO. Novinarka

116 Vprašanje suverenega odločanja kmetov je nastopalo v zahtevah regionalnih gibanj farmerjev po politični reprezentaciji kmetov v razvojnih programih od Zelene revolucije do današnjega genskega inženiringa.

117 Lok Swaray (ljudsko samovladanje) poudarja »uveljavljanje suverenosti ljudi v odločanju o virih, ki vplivajo na njihova življenja in na njihovo življenjsko okolje ... da bi se obvarovalo državo, ki jo ropa nova forma kolonializma«, kakor ga pojasnjuje družboslovec Ronald J. Herring, v svoji razpravi *Underground Seeds: Lessons of India's Bt Cotton Episode for Representations of the Poor, Property Claims and Biosafety Regimes*, <http://www.einaudi.cornell.edu/conf/2003/gmopovertv/pdf/herring.pdf>. 'Look Swaray' se navezuje na različne vidike suverenega odločanja kmetov kot državljanov (o.p.) o stvareh, ki zadevajo hrano (anna swaray), zemljo (bhu swaray), vodo (jal swaray), gozd, toda obče v smislu skupno (van swaray) (ibid). Herring analizira diskurz, naracijo ter delovanje več gibanj semenske satjagrage, med katerimi se posveča tudi KRRS. Prikazuje, kako sedanja gibanja, ki trdijo, da zavestno prakticirajo Gandhijeve koncepte, skušajo slednje interpretirati tudi v sedanjem kontekstu. Gandhijevo delo Hind Swaray, ki bi ga lahko brali tudi kot politični program za antikolonialno emancipacijo, se posveča zlasti elaboriranju koncepta Swaray. Ta Gandhijev koncept je referenčna točka današnjih Satjagraha gibanj.

The Guardian, Catherine Ainger zato pove, da »nepisemeni kmetje farmerji v nekaterih regijah vedo več o WTO-ju kot povprečni Britanci«¹¹⁸.

Gibanje KRRS deluje v skladu s svojim programom. Njegovi protesti zoper odprtje restavracije Kentucky Fried Chicken ter Kampanja 'Kremirajmo Monsanto' se vsebinsko navezujejo na WTO-jev režim, ki ustvarja razmere za demokratični primanjkljaj na državni ravni¹¹⁹.

Z dosedanjim opisom delovanja regionalnega gibanja kmetov farmerjev iz Karnatake sem skušal prikazati, kako lahko misli Arendtove pripomorejo k razumevanju tega in drugih emancipacijskih gibanj v epohi neoliberalnega globalizma. Prakticiranje tako imenovane semenske satjagrahe, ki je vključevalo izvedbo direktnih akcij, s katerimi so kmetje začasno preprečili operacije korporacij na področju biotehnologije - Cargill in Monsanto, sta bila dva načina političnega delovanja, dva mehanizma afirmacije in realizacije političnega, kakor ta pojem razume H. Arendt. Šele ta dejanja so omogočila odpiranje javnega političnega prostora za širšo javno razpravo o naravi WTO-jevega liberaliziranega trgovinskega sistema. Delovanje gibanja malih kmetov KRRS je opozorilo na vzpostavljanje pravno legaliziranih mehanizmov, ki omogočajo artikuliranje in predvsem krepitev moči globalnih ekonomskih akterjev, kakor opozarja tudi Noam Chomsky. Chomsky pravi, da se »najbolje omejuje demokracijo s prenašanjem oblikovanja odločitev z javne arene kot je parlament (sfera politične participacije posameznikov v sprejemanju odločitev, ki vključuje celotno družbo) k neodgovornim institucijam: h kraljem, princem, vojaškim huntam, strankarskim oligarhičnim strukturam, ali k modernim korporacijam« (Chomsky; 1999:132-133). Chomsky ugotavlja, da so prav sporazumi o svobodni trgovini mehanizmi, ki ogrožajo demokracijo. »Izoblikovani so tako, da prenašajo odločanje o življenju ljudi in njihovih želja v roke zasebnih tiranij, ki delujejo tajno in brez javnega nadzora« (ibid).

118 V svojem prispevku *The meek fight for their inheritance*, Wednesday February 17, 1999, na spletni strani <http://www.guardian.co.uk/Archive/Article/0,4273,3823374,00.html>

119 Protesti KRRS sploh niso usmerjeni na to raven. Zgodilo se je, da so tudi politične elite, ki sicer le sprejemajo zakonodajo, »predlagano« s strani WTO, včasih podprle akcije KRRS. Sodelovale so na primer na velikem shodu, ki ga je organiziralo gibanje KRRS. Ti dogodki so bili odzivi ljudi na sprejem zakonodaje v parlamentu, (torej na državni ravni). Ta zakonodaja je bila sprejeta brez predhodne razprave, skoraj povsem avtomatsko, kot da bi bili poslanci zgolj birokratski administratorji in ne tudi politiki, ki razpravljajo o vsebini predloga določenega zakona. To je znak demokratičnega primanjkljaja, sprejemanje tako imenovanih »fast track« odločitev, ki očitno spremlja »neoliberalno demokracijo«. Sprejete so odločitve, brez razprave, kot da bi šlo pri vsem tem za nekakšen 'demokratični tehnokratizem'

Gibanje KRRS je z neposrednimi akcijami zoper Cargill in Monsanto artikuliralo javno razpravo o implikacijah genskega inženiringa za človeka in biološko različnost. Med številnimi dokazi v empiričnih študijah, ki elaborajo posledice neoliberalnega tržnega razvojnega modela za antropološki dejavnik, bi na tem mestu izpostavil njegovo povezanost z biotehnologijo in s samomori kmetov v Indiji¹²⁰. Protesti malih kmetov zoper to tehnologijo so spodbudili širšo razpravo o vprašanju ali človek zares lahko odloča o razvoju. Ali je razvoj sploh demokratičen, če naj bi o njem odločale samo korporacije, od katerih naj bi bili odvisni mali kmetje v čisto preživetvenem smislu, čeprav posedujejo tradicionalno znanje o vzgoji poljščin.

Ponovno bi se lahko navezali tudi na Polanyijevo tezo o dvojnem gibanju. Zdi se, da je še vedno zelo aktualna, predvsem za pojasnevanje in razumevanje sedanjega globalnega družbenega, ekonomskega, političnega in antropološkega konteksta. Novodobno dvojno gibanje bi lahko videl kot 'dvojno globalizacijsko gibanje', ki ga določajo gibanja za globalni svobodni trg in emancipacijska gibanja kot odgovor nanj. Zelo splošno gledano se prvo gibanje kristalizira predvsem z evolucijo institucij in mehanizmov svobodne trgovine (WTO, NAFTA, GATS, TRIPS, FTAA, a tudi IMF in WTO). Kot spontan odgovor temu gibanju, spontan odziv, ki ni le družbene narave, kot bi dejal Polanyi, ampak je tudi političen, kot sem skušal pojasniti malo pred tem, se pojavlja gibanje za ohranitev človeka, torej za afirmacijo antropološkega dejavnika pred rušilnim delovanjem svobodnega trga, kar zopet prikazuje boj regionalnega gibanja malih kmetov KRRS.

Na tem mestu se bom osredotočil na preverjanje hipoteze z uvoda. Gibanje KRRS s svojim načinom delovanja, s katerim dejansko tudi potrjuje svoja programska izhodišča, hkrati prikazuje, kako se lahko utemeljuje praksa, ki načrtuje tudi poteze paradigme političnega delovanja emancipacijskih gibanj v epohi neoliberalnega globalizma¹²¹. Kmetje KRRS so si vseskozi prizadevali, da bi »internacionalizirali« svoj problem, da le-ta ne bi ostal omejen zgolj na lokalno, regionalno, državno raven. Z vprašanjem, kako ohraniti avtonomijo v odločanju o načinu kmetovanja, proizvodnji hrane ter razpologanju z naravnimi viri nasproti globalnim korporacijam, so hoteli seznaniti tudi druga gibanja malih kmetov, ki so se drugod

¹²⁰ O njih govori tudi prispevek Shiv Visanathan in Chandrika Parmar: A Biotechnology Story: Notes From India. Centre for the Study of Developing Societies, Delhi May 2001, ki si ga je mogoče prebrati na spletni strani www.ids.ac.uk/ids/env/PDFs/shiv&chandrikaEPW.pdf

¹²¹ In s tem tudi paradigmo političnega delovanja v tej isti sednji epohi nasploh.

po svetu soočala z enakim problemom. Od vsega začetka so se kmetje KRRS zavedali, da je treba delovati izven državnih meja, torej globalno, kar poudarja tudi točka njihovega programa, ki pravi, da je »treba vzpostaviti močno zvezo mednarodnih in nacionalnih gibanj, z namenom, da se nadaljuje boj zoper neoliberalne politike z oblikovanjem alternative WTO-jevemu neo-liberalnemu ekonomskemu sistemu ...«.

4.3.4 Via Campesina

Via Campesina, trans-teritorialna koordinacija gibanj malih kmetov in proizvajalcev hrane iz različnih delov sveta, je bila morda prva takšna zveza, ki je že nastala na tak način. Zato je tudi oznanila dobo globalnega političnega delovanja, tako imenovano »globalizacijo od spodaj«. To globalno združenje je zaživel kot odgovor vseh, ki niso bili vključeni v zadnji GATT-ov urugvajski krog trgovinskih pogajanj. Kot posebna agenda je na »zadnjih« GATT-ovih pogajanjih (pred kreacijo današnje WTO o.p.) nastopilo tudi kmetijstvo, ki sicer nikoli prej ni bilo del institucije GATT¹²². Na teh pogajanjih za razliko od globalnih korporacij, niso sodelovali: »ženske s podeželja, mali kmetje, ter majhni in srednje veliki farmarji«. Zavedali so se posledic sprememb multilateralnega trgovinskega sistema. Te bi jih lahko zelo prizadele. »Nezastopani« so se odločili, da bodo delovali politično v odgovor spremembam, ki so poudarjale zgolj tržno regulacijo kmetijstva. V belgijskem mestu Mons maja leta 1993, torej eno leto pred koncem zadnje Urugvajske runde GATT-ovih trgovinskih pogajanj, so se zbrale organizacije kmetov, malih in srednje velikih farmarjev, žensk s podeželja, delavcev na farmah ter staroselskih skupnosti, torej ljudje iz celega sveta, iz različnih kontinentov, iz Azije, južne in severne Amerike, ter z zahodne in nekdanje vzhodne Evrope¹²³. Ustanovile so zvezo Via Campesina, z namenom, da se organizira tako, da bo s svojim delovanjem nenehno spodbujala kmete k boju za njihovo avtonomijo. Zveza se sestane vsake tri leta in je tudi mednarodno zelo dejavna.¹²⁴

122 Postopno vključevanje kmetijstva v GATT-ov multilateralni trgovinski sistem sicer zelo natančno analizira R. Sharma, Commodities and Trade Division, v svojem prispevku Agriculture in the GATT: A Historical Account, ki se nahaja na spletni strani Organizacije za hrano in kmetijstvo Združenih narodov (Food and Agriculture Organization of The United Nations), Rim, 2000, <http://www.fao.org/docrep/003/x7352e/X7352E00.htm#TopOfPage>

123 Začetki vzpostavljanja Via Campesine sicer segajo v april leta 1992, ko je več gibanj iz srednje in severne Amerike ter iz Evrope skupaj odšlo v Managvo, v Nikaragvo na kongres Nacionalne unije farmarjev in lastnikov živine, kakor zvezo v predstavitvi, na spletni strani Via Campesine, http://www.viacampesina.org/art_english.php?id_article=45

124 Kakor še izvemo v predstavitvi te globalne aktivistične mreže, ibid.

V ospredju Via Campesine nastopa »politika ustvarjanja zvez z drugimi družbenimi, ekonomskimi in političnimi silami na mednarodni ravni, za skupni boj zoper neoliberalizem in za razvijanje alternativnih predlogov, da bi večina ljudi postala relevantni dejavnik«¹²⁵.

Via Campesini so se pridružili tudi kmetje KRRS, ki so z direktnimi akcijami zoper korporacije že aktivno uresničevali to vodilo trans-državne zveze, ki poudarja »boj zoper neoliberalizem« in se zavzema »za avtonomijo kmetov«. Že prej opisane akcije KRRS je naenkrat mogoče videti tudi v globalnem kontekstu.

KRRS ova kampanija zoper globalne korporacije, ki poudarja, da naj akterji globalnega kapitalizma zapustijo Indijo, kar je razglašalo nekoč Gandhijevo gibanje »Zapustite Indijo«, je postala tudi trans-kontinentalna. Ni se omejevala na eno državo azijskega kontinenta, marveč se nadaljevala tudi v Evropi.

Gibanje KRRS si je skupaj z še nekaterimi 'ljudskimi gibanji' prizadevalo za ustanovitev še ene trans-teritorialne zveze globalnih emancipacijskih gibanj, sicer bolj akcijsko usmerjene od Via Campesine - Ljudske globalne akcije (Peoples Global Action, v nadaljevanju PGA)¹²⁶.

V platformi PGA zasledimo opredelitev, da je to "svetovna koordinacija upora zoper globalni trg", "nova zveza bojev in ustvarjanja skupne podpore zoper svobodno trgovino in Svetovno trgovinsko organizacijo". PGA postavlja v ospredje politično delovanje, ki naj temelji na »konfrontacijskem vedenju« in od tod sledi »klic k direktni akciji ter k državljanski nepokorščini«¹²⁷. PGA »spodbuja« izvajanje direktnih akcij, ki jih razume kot edini resnični mehanizem, s katerim je mogoče dejansko omogočiti avtonomijo ljudi, oziroma je »sredstvo, s katerim skupnosti zahtevajo nazaj nadzor nad njihovimi življenji«¹²⁸. Za razliko od Via Campesine globalna mreža PGA torej eksplicitno navaja, da je mogoče dosežati avtonomijo

125 Kakor zveemo v predstavitvi Via Campesine, na njeni spletni strani http://www.viacampesina.org/art_english.php3?id_article=45

126 Ideja za ustanovitev Ljudske globalne akcije se je porodila aktivistom gibanj kmetov brez zemlje, že omenjenih Zapatistov (iz mehiške pokrajine Chiapas), Movimiento Sem Terra (iz Brazilije), ter aktivistom KRRS, na Mednarodnem srečanju za humanost in zoper neoliberalizem v Španiji zadnji teden v juliju in v prvem tednu avgusta leta 1997. Še več dejstev o zgodovinski genezi Globalne ljudske akcije si je mogoče ogledati v enem od dokumentov tega globalnega združenja: The Accelerating history of PGA, [PGA Bulletin #5](http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/free/pga/history.htm), ki ga je mogoče dobiti na spletni strani <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/free/pga/history.htm>

127 PGA se eksplicitno opredeljuje do rabe teh dveh strategij delovanja, ki sta bili sicer metodi anti-kolonialnega boja v Indiji. Glej v: Hallmarks of Peoples' Global Action, dokument iz tretje konference PGA, ki je bila v mestu Cochabamba, v Boliviji med 16. in 23. septembrom leta 2001, na spletni strani <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/cocha/index.htm>

128 Ibid.

človeka nasproti institucionalizaciji svobodnega trga le z njegovo konkretno akcijo, torej z državljansko nepokorščino.

V sklopu PGA je potekala spontana koordinacija mednarodnih dogodkov pod imenom »Globalni dnevi akcij zoper svobodno trgovino«. Šlo je za izvajanje manifestacij (kot so bili pohodi, demonstracije, poulične zabave, umetniški performansi, a tudi dejanja državljanske nepokorščine in direktne akcije) ob drugi ministrski konferenci WTO, ki je bila med drugim posvečena tudi proslavi petdesete obletnice delovanja GATT-ovega multilateralnega trgovinskega sistema, v Ženevi med 18. in 20. majem leta 1998. Zadnji dan konference WTO je PGA pozvala k izvajanju državljanske nepokorščine¹²⁹. Poročilo Action Populaire Contre la Mondialization (APCM) takole predstavi dogodek: »V sredo opoldne se je zgodil zadnji demo. Nekaj sto ljudi se je zbralo pred pregradami in pred mrežami in na stotine izjemno močno opremljenih policistov pred stavbo Združenih narodov. Sklicatelji PGA so imeli ravno zadnjo tiskovno konferenco, ko smo mi oznanili našo namero, da ne-nasilno prodremo v palačo Združenih narodov (kjer je sicer potekala konferenca WTO o.p.) in zaustavimo konferenco. Seveda si ni nihče predstavljal, da bomo to srečno prestali. Ideja je bila, da dokažemo našo odločnost s tem, da prisilimo policijo, da nas vse aretira. Toda policija se je hotela maščevati za izgrede. Policisti so divje uplinjali in nabijali kazni. Deset ljudi so aretirali in jih mučili v zaporu (lomili so jim prste, rebra in nosove, potem ko so jih že vklenili) Demonstranti so bili pogumni, popustili so, toda niso dopustili, da bi bili pregnani. Končno je policija spustila vse pridržane in sprejela našo navzočnost. Kasneje smo spoznali, da je bila ta zadnja demonstracija pravzaprav najbolj učinkovita prekinitev (disruption): policija je vzpostavila tako močne varnostne ukrepe na vsakem koraku, da so številni delegati na konferenci WTO zamudili svoje polete domov«¹³⁰.

»Nepokorni« so zadržali ujete predstavnike držav in vlad v Palači Združenih narodov, kjer naj bi normalno potekala druga konferenca WTO, preprosto in zgolj tako, da so stali na kraju, kjer je oklepljena policija toliko časa porabila za njihovo aretacijo in legitimiranje, da elite naenkrat niso mogle iz zgradbe. Tako so demonstranti vnovič prikazali, da je mogoče z

129 Kakor zasledimo v poročilu: Peoples' Global Action against "Free" Trade and the WTO, Part II: May Actions in Europe, druga številka PGA Bulletin, ki je bila objavljena 2. Junija leta 1998, na spletni strani <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/en/pgainfos/bulletin2/m16europe.htm>

130 Action Populaire Contre le Mondalisation - Switzerland: PGA in the belly of the beast, Restructuring And Resistance, Diverse voices of struggle in Western Europe, edited by Kolya Abramsky, March 2001, str. 471-472

državljanstvo nepokorščino vzpostaviti avtonomijo ljudi nasproti političnim elitam, ki brez njihovega soglasja odločajo o procesih, na katere naj ne bi imeli nikakršnega vpliva. Protestniki so s to akcijo dokazali obstoj demokratičnega primanjkljaja WTO, o čemer pričajo kasnejša poročila, ki prikazujejo razpoloženje političnih elit s tega srečanja. Tedanji predsednik ZDA Bill Clinton je govoril, da je mogoče uresničiti potrebo po zagotovitvi odprtosti in odgovornost operacij WTO¹³¹. Generalni direktor WTO Renato Ruggiero je dejal: »Znaten del svojega časa po tej konferenci bom namenil boljšemu informiranju in dialogu s civilno družbo«¹³².

V Ženevi je bilo mogoče sicer slišati tudi »glas predsednika Kube Fidela Castra, ki je WTO označil kot bojno polje, na katerem je vedno zmagal Washington. Njegovo zaskrbljenost je delilo 5000 ljudi, ki je konec tedna korakalo skozi Ženevo in WTO označilo kot orodje multinacionalnih korporacij za izkoriščanje revnega svetovnega prebivalstva«, je poročala medijska hiša, britanski BBC¹³³.

Toda bolj kot v poročilih svetovnih medijskih hiš, lahko šele v poročilih aktivistov opazimo, da so bili »protesti«, ki jih je koordinirala PGA, v resnici globalni dogodki. »Globalni dnevi akcij zoper svobodno trgovino« se niso odvijali le v enem evropskem mestu; ne le v Ženevi, med 18. in 20. majem 1998, hkrati so se zgodili tudi v drugih evropskih mestih¹³⁴, lahko bi torej rekel, da ni šlo za nek lokalni dogodek, kakor bi sodil po poročilu BBC. Šlo je tudi za

131 Izvemo v poročilu, pripravljenem za Inštitut za kmetijsko in trgovinsko politiko: WTO ministerial meeting judged disappointing, WTO News - Vol. 1, Number 4 June 23, 1998. »Veliko govora o potrebi po večji transparentnosti in odgovornosti WTO (Clinton, Santer) je bilo delno kot reakcija na ulične demonstracije in proteste v Ženevi zopet WTO. Da da se večina vladnih definicij transparentnosti močno razlikuje od definicij nevladnih organizacij« izvemo tudi v poročilih: Reports From Geneva WTO conferences, Trade and the WTO (15-17 May 1998) and the Second WTO Ministerial Conference (18-20 May 1998) by [Penny Fowler, CIIR](#) 27 May 1998, <http://www.ukabc.org/wto.htm#d>

132 Address by the Director-General Mr. Renato Ruggiero, Geneva WTO Ministerial 1998: Statement, http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min98_e/anniv_e/dg_e.htm

133 V novici: Clinton urges free-trade, objavljeni na spletni strani BBC NEWS, v ponedeljek, 18. maja, 1998, na spletni strani <http://news.bbc.co.uk/1/hi/business/95771.stm>, 11:14 GMT 12:14 UK

134 V kar 25-ih evropskih mestih: Dunaj (Avstr.) Leuven (Belgija), Praga (Češka republ.) Tallin (Estonija), Helsinki (Finska), Turku, Lyon (Francija), Berlin (Nemčija), Haag in Utrecht (Nizozemska), Voronez (Rusija), Ljubljana (Slovenija), Avilés, Asturias (Španija), Barcelona (Katalonija), Iruña (Pamplona), Nafarroa, Lugo – Galiza, Sevilla, Andalucia, València, País Valencià, Stockholm (Švedska), Birmingham, York (Velika Britanija), kakor jih navajajo poročila aktivistov iz krajev akcij, v svojih poročilih z akcij PGA, Peoples' Global Action against "Free" Trade and the WTO, Part II: May Actions in Europe, v drugi številki PGA Bulletin, ki je bila objavljena 2. Junija leta 1998, na spletni strani <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/en/pgainfos/bulletin2/m16europe.htm>

trans-evropsko akcijo. Prav tako se niso dogajali le na evropskem kontinentu, ampak tudi v mestih na južnem in severno ameriškem kontinentu, v Aziji, na Pacifiku, v tem smislu so bili to zares »globalni dnevi akcij«. Zaradi globalnosti akcij je bilo število ljudi, ki so protestirali, mnogo večje, kot so poročali mediji. Tudi KRRS je v Ženevo poslal svojega predstavnika.

PGA je potrdila možnost vzpostavljanja trans-teritorialnih zvez in kooperacij med aktivisti z različnih kontinentov, kar bi lahko razumel kot ustrezno paradigmo političnega delovanja v epohi neoliberalnega globalizma. Aktivisti KRRS so jo demonstrirali z akcijo 'Kremirajmo Monsanto', ki so jo izvedli v obliki kooperacije s svojimi evropskimi kolegi, sicer le nekaj mesecev po začetku delovanja PGA.

V Karnatiki je izbruhnil škandal zaradi odkritja polja, na katerem je indijski kmet Basana, ne da bi to sam sploh vedel, uporabljal gensko modificirana semena, ki jih je razvijal Monsanto. Ko je predstavnik KRRS Nanjundaswamy za to izvedel, je prišel z dvema aktivistoma iz Španije in Nemčije in »smo skupaj zažgali polje«, je razložil za Unescovo publikacijo *The Courier kmet*, sicer prav tako aktivist KRRS¹³⁵.

4.3.5 Uresničevanje deteritorializacije

Direktna akcija zoper nelegalno Monsantoovo izvajanje poskusov na poljih, prav tako prikazuje, da se lahko praktično nemoteno uresničuje deteritorializacija, 'globalizacija od spodaj' tudi na področju političnega. Hkrati se lahko dogaja v različnih krajih, mestih, državah in kontinentih.. Delovati globalno politično, iz enega kontinenta kaže na težnjo po skupnem delovanju emancipacijskih gibanj v epohi neoliberalnega globalizma, za katerega je značilna deteritorializacija, oziroma preseganje teritorialnih omejitev. To dokazuje tudi »Interkontinentalna karavana za solidarnost«, projekt ki so ga osnovali aktivisti KRRS in je potekal v sklopu PGA leta 1999.

Naj bo to dovolj za prikaz načina političnega boja. Lahko bi jih naštel še veliko več, toda bolj pomembno kot to, se mi zdi način, kako gibanja komunicirajo, razpravljajo in se koordinirajo,

¹³⁵ Gre za prispevek Darryl D'Monte: *Gandhi's Disputed heritage*, v UNESCO-jevi publikaciji, v časopisu *Unesco The Courier*, str. 29-30, ki se nahaja na spletni strani: unesdoc.unesco.org/images/0011/001184/118482e.pdf

kajti svetovni splet se v tem kontekstu kaže kot imenitno sredstvo političnega boja. Morda bi tvegal celo tezo, da je to področje, v katerem se resnično oblikuje 'digitalna demokracija'.

“Tehnologije informacijske dobe”; komunikacijska sredstva kot osebni računalniki, celični telefoni, faksi, posebno izoblikovane spletne strani, chat sobe so hkrati instrumenti za koordiniranje demokratičnih bojev (Burbach; 2001:80-81). Posebno internet služi kot sredstvo za komunikacijo med aktivisti, za informiranje o trans-teritorialnih dogodkih, ki jih organizirajo posamezna gibanja, iniciative, svetovne koordinacije gibanj kot sta Via Campesina in Ljudska globalna akcija. Ne gre spregledati, da je morda ravno internet prispeval k vedno večji udeležbi ljudi, k njihovi, sicer spontani »mobilizaciji« za politično delovanje ob srečanjih mednarodnih finančnih institucij. 70.000 ljudi se je udeležilo paralelnih dogodkov ob zasedanju WTO v Seattlu leta 1999, 80.000 jih je demonstriralo ob vrhu za svobodno trgovino obeh Amerik - FTAA v Quebecu aprila leta 2001, 300.000 ljudi je sodelovalo na manifestacijah Mreže za globalne pravice (Network For Global Rights) ob vrhu G-8 v Genovi julija leta 2001¹³⁶.

Prek svetovnega spleta se je mogoče seznaniti s komunikeji gibanj, s programskimi usmeritvami novih političnih subjektov, na primer s programi gibanja KRRS ali že omenjenih globalnih aktivističnih mrež. Internet lahko tudi sam nastopa kot mesto politične akcije, katere namen je, da odpre relevantno javno, torej politično razpravo. Na svetovnem spletu aktivisti dnevno objavljajo dokumente, ki morda nikoli ne bi prišli v javnost, kakor se je zgodilo v primeru osnutka multilateralne sporazuma o investicijah, oziroma na kratko MAI. Za tega je javnost izvedela prek objave na internetu. Aktivisti so s spletno kampanijo zoper MAI opozorili, da je ta sporazum pravzaprav še en mehanizem za koncentracijo ekonomske moči. Problematičen je zato, ker vpeljuje nejasen sistem odločanja s stališča odgovornosti do državljanov¹³⁷. Ta sporazum govori zgolj o odgovornosti do ekonomskih akterjev – do »investitorjev«, oziroma do globalnih korporacij, na kar sem že večkrat opozoril.

136 Podatke navajam iz zbornika *Anti Capitalism, A guide to the Movement*, ki sta ga uredila Emma Birchman in John Charlton, Bookmarks Publications, str. 338-339.

137 »S tem sporazumom bi zopet pridobile transnacionalne korporacije, z vzpostavitvijo neodgovornega globalnega sodišča, z izobčenjem lokalnega nadzora, s pravili za globalno poslovno okolje...«, zveemo v komunikeju aktivistov gibanj zoper MAI: Why should we stop the M.A.I.?, na spletni strani: <http://www.flora.org/flora/archive/mai-not/>

Objava sporazuma MAI na spletu je omogočila tudi kasnejšo razpravo o njegovi vsebini, povzročila je, da se je vlada Francije umaknila iz pogajanj za mednarodno ratifikacijo MAI pozno leta 1998. To je onemogočilo sprejem sporazuma. Svetovni splet je postal prostor virtualnega političnega delovanja samih gibanj. Predvsem se je izkazal kot zelo učinkovito sredstvo za obveščanje širše javnosti o vzpostavljanju novih instrumentov oblasti. Omogočil je odpiranje relevantnih političnih tem in vsebin, ki jih ne zasledimo v dominantnem političnem govoru, toda neposredno vplivajo na eksistenco mnogih ljudi. Internet služi kot prostor za izmenjavo mnenj, političnih stališč in komentarjev. Na spletu jih lahko prispeva kdorkoli to želi, tudi politično delujoči posamezniki in posameznice.¹³⁸ Svetovni splet v tem smislu združuje politično-izobraževalno in informativno dimenzijo. V tem pogledu je tudi politično socializacijsko sredstvo. Z izkustvom interaktivnosti, ki ga je mogoče nenehno generirati na spletu, se internet zbližuje z usmeritvijo gibanj. V tehničnem smislu svetovni splet omogoča širjenje polja komunikacije, s tem tudi širjenje javnega političnega prostora, kar je pogoj za izražanje demokratičnih impulzov. Internet odpira kot komunikacijski medij nove možnosti in razsežnosti za izražanje smiselne politične participacije, ki je nad konvencionalno politološko predstavo o tem pojmu. Lahko bi rekel, da gre pri tem za prakticiranje dejansko »žive« demokracije. Zato lahko omogoča širjenje demokracije nasploh. Internet bi lahko videl kot 'emancipacijsko tehnologijo'.

4.3.6 Metode političnega boja

Glede na izhodiščno hipotezo bi lahko dejal, da uporabljajo današnja emancipacijska gibanja v odgovor neoliberalnemu ožanju demokratičnega prostora na državni ravni naslednje metode političnega boja: izvajajo dejanja državljanske nepokorščine; med njimi tudi direktne akcije, ki jih usmerjajo zoper osrednje akterje neoliberalnega konsenza, zoper globalne korporacije ter zoper trans državne strukture, ki v imenu »spodbujanja mednarodne trgovine«, kot ugotavljajo aktivisti teh gibanj ter nekateri politologi, vzpostavljajo mehanizme z dejansko vprašljivim in nejasnim, netransparentnim sistemom odgovornosti. Navesti bi kazalo tudi komentarje, da so mehanizmi, ki se jih legitimira kot legalne akte za vzpostavljanje področij svobodne trgovine in zaščite intelektualnih lastninskih pravic, pravzaprav mehanizmi

138 Nekaj spletnih naslovov, na katerih lahko spremljamo in sooblikujemo te debate: http://www.zmag.org/intro_to_znet.htm, <http://www.tni.org/>, <http://www.globalissues.org/>

podeljevanja ne le ekonomske, ampak tudi politične moči nad-državnim akterjem. Zaradi demokratičnega primanjkljaja na državni ravni, ki onemogoča, da bi se začela razprava o naravi vzpostavljaljočega se globalnega reda, se ljudje odločajo za delovanje na trans-državni ravni. Na tej ravni izmenjujejo medsebojne izkušnje, kako dejansko ohranjati in razvijati avtonomijo nasproti globalnim korporacijam, ki jim je avtonomija pogosto podarjena z že omenjenimi sporazumi TRIPS in MAI. Gibanja zato »izumljajo« zelo razvejanje in domiselne oblike kooperacije, globalne koordinacije in solidarnostne mreže bojev kot so: supra- in trans-teritorialne povezave Via Campesina, Ljudska globalna akcija in Svetovni socialni forum. Pri tej koordinaciji, mobilizaciji ljudi, kakor sem že izpostavil, igra osrednjo vlogo tudi internet, ki ga gibanja uporabljajo kot dodatno metodo političnega boja, kot sredstvo za informiranje o bodočih dogodkih, o globalnih protestih in drugih akcijah. Toda najpomembnejše gibalno je pogum, ki ga v emancipacijskem boju izkazujejo množice ljudi, ozaveščeni posamezniki in posameznice.

Vsi ti primeri potrjujejo mojo izhodiščno hipotezo, da je zaradi demokratičnega primanjkljaja na ravni držav, potrebno delovati politično na nad-državni ravni. Na tej ravni se vzpostavljajo ključna politična razmerja, ki neposredno vplivajo na življenje ljudi, kjerkoli že so. Vse kar se manifestira na lokalni ravni ima tudi globalni pomen.

Prek svetovnega spleta lahko emancipacijska gibanja vzpostavljajo tudi lastne avtonomne medijske strukture. Kot primera naj navedem aktivistično medijsko mrežo Indy Media¹³⁹ ter Undercurrents. Tudi avtonomni mediji, ki jih ta gibanja in politično delujoči posamezniki in posameznice ustanavljajo, predstavljajo emancipacijsko medijsko tehnologijo. Podajajo lahko alternativne informacije, ki jih ni mogoče dobiti prek medijev dominantnega diskurza.

139 »Indymedia je kolektiv neodvisnih medijskih organizacij in več sto novinarjev, ki ponujajo grass roots, nekorporativno poročanje. Indymedia je demokratična medijska hiša za ustvarjanje radikalnih, natančnih in strastnih, resničnih poročil«. Iz vsebine uvodne predstavitve globalnega neodvisnega medija na spletni strani <http://www.indymedia.org/en/index.shtml>

5 ZAKLJUČEK

»Oni imajo moč in lahko zaslužijo ljudi - vendar pa družbenih procesov ni mogoče obvladovati niti z zločinom niti z močjo. Zgodovina je na naši strani. Zgodovino delajo ljudstva«.
Salvador Allende, nekdanji predsednik Čila

V svojem diplomskem delu sem se ukvarjal z vprašanjem, kako naj ljudje, globalni posamezniki in posameznice, delujejo politično v epohi neoliberalnega globalizma. Kot sem že poudaril je neoliberalni globalizem naziranje, ideološko prepričanje v odrešilno vlogo svobodnega trga, ki gradi na spoznanju o nadvladi ekonomskega nad političnim, med katerima danes naj ne bi bilo več nobene razlike. Kakor se vse bolj izkazuje, naj bi bila ta ideologija sprejeta kot obča človekova stvarnost. Svobodni trg naj bi izpodrinil ali celo nadomestil politično delovanje. »Nacionalna država« bi v tem modelu igrala zgolj vlogo zaščitnice elit, ki utemeljujejo svojo politiko na tej doktrini.

Tezo, da neoliberalni družbeni inženiring zapostavlja antropološki dejavnik v razvoju sem potrdil v tej diplomski nalogi z več primeri. V prid tej trditvi govori spoznanje, da ekonomisti, ki so se v zadnjem desetletju dvajsetega stoletja vdajali tržnemu fundamentalizmu, verjetno še zdaj ne razumejo, zakaj so njihovi razvojni recepti povzročili družbene, ekonomske in politične katastrofe, »globalno okužbo«, ki se je širila iz Azije, v Latinsko Ameriko, Afriko tudi v Evropo in prizadela predvsem večinsko revno prebivalstvo, medtem ko so investitorji iz teh »kriznih« regij »pobegnili« v - za njihove investicije - »bolj varna in donosna območja«. Mnogi ekonomisti nočeje ali ne morejo razumeti, da v institucijah kot so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Svetovna trgovinska organizacija ne nastopajo več v vlogi znanstvenikov, ampak v vlogi tehnologov družbenega inženiringa, zgolj rešiteljev kapitalističnega gospodarstva. Več kot očitno je spoznanje, da večina tovrstnih »strokovnjakov« svoje resnične vloge ni sposobna reflektirati. Zato je razumljivo, da tudi vsi njihovi »razvojni nasveti« za določeno državo zasledujejo zgolj en cilj: povečevanje kapitalističnega profita na račun življenja množic ljudi.

Ta trend se bo kot kaže še nadaljeval. Če ne vojne, bodo ekološke katastrofe prisilile človeka, da bo začel vsaj premišljevati o tem, ali bo še naprej vztrajal pri načrtanem razvojnem receptu. Neoliberalni model razvoja je pokazal svoje omejitve, saj njegovi zagovorniki nimajo izdelanih rešitev za primere naravnih katastrof tako velikih razsežnosti kot so orkani in cunamiji, ki so opustošili cela mesta. Svobodni trg tukaj ne prispeva ničesar. Nasprotno tudi sam povzroča ekonomske cunamije. Selitve kapitala zaradi še večjih dobičkov puščajo za seboj onesnaženo in degradirano okolje in obubožano prebivalstvo. Ta razvojni model je že po svoji naravi slep za ekološke probleme. Prevelika odvisnost človeka od kapitalistične neoliberalne, energetske potratne ekonomije, bo še povečala njegovo ranljivost. To so morda največje omejitve neoliberalne ideologije razvoja, ki jih njeni tvorcji in zagovorniki nočejo priznati.

Za utemeljevanje razvoja na globalni ravni bi sicer bilo potrebno začeti bolj pozorno preučevati naravo razmerja med svobodnim trgom in človekom, o čemer je razpravljal Polanyi pred več kot šestdesetimi leti. Neoliberalna teza, ki v ospredje postavlja ekonomizem, je primerno izhodišče za to razpravo. Ta teza je problematična, ker še zlasti povečuje nepolitičnost človeka, njegovo apatijo za kakršenkoli kritičen, zatorej tudi političen angažma kar je vsekakor ugodna podlaga za vzpostavljanje novih avtoritarnosti.

»Tržna demokracija« se sprevrne v svoje avtoritarno nasprotje predvsem in zlasti v sferi kapitalističnega gospodarstva, kjer se lahko radikalno zapostavlja kakršnokoli demokratičnost. V tej sferi lahko menadžerji kršijo pravice ljudi kot »fleksibilne delovne sile«, v imenu dobičkov lahko ljudem popolnoma zanikajo tudi vso človeškost. Najbolj grozljivo se zapostavlja antropološki dejavnik v »založenih tovarnah« (discarded factories) na območjih svobodnega trga, v Indoneziji, na Kitajskem, v Vietnamu, na Filipinih. »Mezde, ki jih zaslužijo delavci v teh tovarnah so tako nizke, da se z njimi znajdejo v začaranem krogu odplačevanja stroškov za skupna nočišča ter za najbolj elementarno prehrano kot so rezanci in ocvrt riž. Filipinska vlada vse to zanika, rekoč, da naj bi bili delavcem zagotovljeni v teh obratih enaki delavski standardi kot v drugih delih filipinske družbe, toda v resnici delavske pogoje v izvoznih tovarnah vidi ta vlada kot temo, ki je del zunanje politike in ne človekovih pravic, kakor opisuje razmere aktivistična novinarka Naomi Klein¹⁴⁰ v svojem delu No Logo (Klein;2000: 202).¹⁴¹. Disciplina v teh tovarnah je vojaška, »delavcem je dovoljeno, da lahko odidejo v WC-je le v odmorih, medtem pa vodilni odštevajo njihov »neproduktivni čas«. V šivalnicah oblačil znamk GAP, Guess in Old Navy morajo delavci urinirati v plastične vrečke pod njihovimi šivalnimi stroji...« (ibid).

»Ne poslušajte agitatorjev in ustvarjalcev težav« se glasi napis v angleščini. Čeprav so sindikati tehnično legalni v Filipinih je obče razumljeno, če ne nenapisano, nobenih sindikatov, nobenih stavk znotraj območij svobodne trgovine«. (Klein; 2000:210-213).

140 Kleinova si je ogledala obrat Cavite, oziroma tako imenovano »procesno območje za izvoz«, ki je sicer največje območje svobodne trgovine v Filipinih, posejano s kar 207 tovarnami. Vse proizvajajo blago izključno za izvozni trg, torej v skladu z neoliberalnim modelom razvoja. Za vrati tovarn delavci sestavljajo končne proizvode, ki predstavljajo svet znamk: Nike-ove športne copate, GAP-ove pižame, IBM-ove računalniške zaslone, ipd.

141 Torej popolnoma v skladu z usmeritvami WTO. WTO-jevi sporazumi se ne ukvarjajo z vprašanjem delavskih standardov. Toda nekatere industrijske države članice WTO menijo, da bi ta tema morala biti preštudirana v WTO ter da bi morali delavski standardi priti pod okrilje organizacije. WTO-jeva pravila in disciplina, kakor pravijo, bi pomenila ogromno spodbudo državam članicam, da bi izboljšale delovne pogoje, izvemo na http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/bey5_e.htm.

Najbolj je torej kršena pravica do sindikalnega organiziranja delavcev in tukaj nastopi problem demokratičnosti v gospodarski sferi. Povedano lahko relativizira pojmovanje, ki enači kapitalizem z demokracijo in nastopa kot osrednja usmeritev programa neoliberalnega Washingtonskega konsenza, ki razglasa: »Za demokratični kapitalizem povsod po svetu«, češ, da je to edina mogoča izbira¹⁴².

V tem smislu govori tudi ekonomist Milton Friedman, ki v svojem delu Kapitalizem in svoboda¹⁴³ v ospredje postavlja tezo, da je kapitalizem nujen pogoj za politično svobodo, a tudi nezadosten predpogoj za njeno generiranje. To tezo gradi na izhodišču, da je »gospodarska svoboda nujno sredstvo, ki je potrebno za ustvarjanje politične svobode« (Friedman; 1991:19). Nato nadaljuje, da je »kompetitivni kapitalizem oblika ekonomske organizacije, ki zagotavlja neposredno izražanje gospodarske svobode, slednja zato omogoča tudi izražanje politične svobode, ker odvaja ekonomsko moč od politične in tako omogoča, da ena in druga postaneta protiutež druga drugi« (Friedman; 1991:21). Od tod dalje Friedman skorajda kot da bi pisal politični manifest zagovarja trdo stališče à propos svobodnemu trgu in kapitalizmu. Svobodni trg in laissez faire kapitalizem sta zanj nujna, četudi ne zadostna dejavnika za zagotavljanje posameznikov in posamezničine politične in osebne svobode (ibid.). Friedman v skladu s takšno zastavitvijo prav tako trdi, da privatni sektor lahko omejuje moč državnega sektorja in prispeva k zaščiti svobode govora, veroizpovedi in mišljenja« (Friedman, 1992:14). Toda politično delovanje, ki šele lahko omogoči delovanje demokracije se, kot smo videli, danes onemogoča zlasti v tovarnah na območjih svobodne

142 Zadnja trditev v obrambo »demokratičnem kapitalizmu« lahko nastopa tudi v smislu znane Schmittove nocije o prijatelju in sovražniku, ene izmed osrednjih predstav znotraj dominantnega liberalno demokratskega tipa politike, torej absolutna »kdorkoli ni z nami je proti nam«, kakor bi izhajalo iz oznanila Lawrence Summersa, nekdanjega ameriškega sekretarja državne zakladnice, ki je dejal, da je »globalistična ekonomska politika obramba najglobljega ameriškega varnostnega interesa« ter še: »kdorkoli je kritik Bretton Woodskega Washingtonskega konsenza je separatist«. Glej v: What is the Globalism Project?, Original Research Proposal, May 2000, <http://www.ualberta.ca/GLOBALISM/about.html>

143Friedmanovo delo Kapitalizem in svoboda bi lahko danes videli predvsem kot ideološko podlago širjenju sedanje politične agende programa Washingtonskega konsenza, oziroma širjenju vrednot kapitalizma in (liberalne) demokracije, demokratičnega kapitalizma povsod po svetu, torej globalizaciji kapitalizma. Pri tem gre seveda za zunanjo politiko ZDA, za katero si ZDA prizdajajo po drugi svetovni vojni, »za blaginjo kapitalističnega sistema«, vendar tega kot nas poduči Negri ne bi mogli videti kot imperializem, ampak kot proces kreacije imperija (Negri 2000). Konec koncev tisti, ki zgolj »skrbi« za nekaj, sam še ne more biti hegemon, ker je zgolj upravljalca, torej nekdo, ki je v dokaj nezavidiljivem položaju. Kot nekdo, ki mora skrbeti, mora delovati predvsem kot operater, ta pa je hkrati tudi v precej submisivnem, neavtonomnem položaju. Hegemonizem ZDA je zgolj v službi imperija. Friedman v tem delu, ki ga je mogoče brati predvsem kot politični program tako za gospodarsko kot tudi za zunanjo politiko ZDA razpravlja o »vlogi konkurenčnega kapitalizma«. Medtem ko je bil napisan v razmerah hladno vojne détente, bi ga danes lahko videli tudi kot utemeljitev politike neoliberalnega Washingtonskega konsenza. Toda naj se medtem vrnem k Friedmanu, ki pravi, da je temeljna značilnost tega gospodarskega sistema, da organizira največji del gospodarske aktivnosti preko privatnega podjetništva, ki deluje na svobodnem trgu – kot sestavina ekonomske svobode, ki je nujen pogoj politične svobode. (Friedman; 1992:15). Friedman se odtod postavlja v bran kapitalizmu, ki ga vidi kot edinega zaščitnika ekonomske in politične svobode posameznika in posameznice v nasprotju s »socializmom«.

trgovine, torej v objektih, v katere je privatni sektor preselil svojo proizvodnjo. Zaradi doseganja optimalnih gospodarskih rezultatov je na teh območjih lahko negirana vsakršna človeškost.

5.1 Podrejenost človeka ekonomski organizaciji

Posameznik ali posameznica nista nujno podrejena volji in odločitvam države o svoji usodi, lahko sta popolnoma podrejena tudi volji »svobodne« ekonomske organizacije, ki deluje v pogojih globalnega svobodnega trga. Če na območjih svobodne trgovine, kamor globalne korporacije »prenesejo« proizvodnjo izdelkov svojih znamk, pogodbeni delavci začnejo delovati politično za svoje pravice, tako, da na primer ustanovijo sindikat za upoštevanje elementarnih »delovnih standardov«, so lahko soočeni s takojšnjo represijo tega delovanja. To dokazujejo na primer ravnanja korporacij kot sta Shell ali Coca Cola. Znani so pritiski korporacije Coca Cola na politično delujoče delavce iz Coca Colinih polnilnic te svetovno popularne pijače v Kolumbiji¹⁴⁴. »Privatni sektor« torej lahko deluje skrajno avtoritarno zoper zaposlene, management lahko najame paravojaške enote in z njimi preganja tako imenovane »trouble-maker«-je. Pri svojih početjih skorajda nikoli ni sankcioniran. Vsaj trenutno ga lahko zaustavijo mednarodne aktivistične kampanije zoper diskriminatorne prakse nad ljudmi, torej zopet konkreten »angažma« ljudi, politično delovanje posameznikov in posameznic, ki ustvari javni pritisk na korporacije.

Tukaj se torej zastavlja vprašanje demokratičnosti, ki ga je izpostavil tudi profesor Južnič, že v začetku devetdesetih let. Najavijo ga razmere »neimenovanega«, po razpadu nekdanjih sistemov realnega socializma in po zmagi kapitalizma, ko nastopijo »povsem razvidne nejasnosti v trasiranju razvoja« (Južnič;1990:55). Južnič je takrat dejal da »bi bilo preuranjeno trditi, da bo neoliberalizem tržnega gospodarstva zavrgel in odstranil vse druge in drugačne

144 Coca Cola je vsaj med leti 1989 in 2003 najemala kolumbijske paravojaške enote, eskadroni smrti, pogosto poučevane v vojaški šoli Fort Benning v Združenih državah Amerike, ki so nato tesno sodelovali z managementom ter izvajali usmrtitve, preganjanja, ugrabljanja, ali nezakonite odvzeme prostosti sindikalnim voditeljem in organizatorjem Nacionalnega sindikata delavcev prehranske industrije SINALTRAINAL, vpletenih v dnevne boje za življenje delavcev v Coca Colinih polnilnicah v Kolumbiji. Več o mednarodni kampaniji za zaustavitev pobojev delavcev na spletni strani <http://killercoke.org/who.htm>

oblike gospodarjenja« in da se bodo tudi »vnele razprave o tem, kakšen političen sistem je najboljši, najbolj demokratičen in človeku najbolj po meri. Klasični večstrankarski pluralizem se izkazuje kot evidentno nepopoln način političnega odločanja« (ibid). Profesor Južnič je že takrat opozarjal, da je zlasti »nedorečena njegova vloga v urejevanju vseh zapletenih medčloveških in medskupinskih odnosov. Težko bi rekli, da rešuje polnovredno sodelovanje vsega v javnih zadevah« (ibid). Takšna razprava, ki zadeva vprašanje demokratičnosti, kakor sem obrobno nakazal, postane relevantna, ko človek vstopi v sfero gospodarstva, v kateri naj bi bil prepoznan le kot »delovna sila na fleksibilnem trgu dela«.

Takšno razpravo o vprašanju resnične demokracije, ki zadevajo številne vidike njenega razmerja z antropološkim dejavnikom, odpirajo današnja globalna emancipacijska gibanja, ki jih je svetovna javnost začela spoznavati šele z manifestacijami ob zasedanju WTO v Seattlu konec novembra leta 1999. Na to opozarjajo tudi avtorji iniciative Mednarodni forum o globalizaciji v svojem poročilu *Alternatives to Economic Globalization*, ki ga je mogoče razumeti kot manifest Gibanja za globalno pravičnost. Kakor trdijo, so opazili že med svojim *teach in-om* ob vrhu WTO v Seattlu, nato pa še po skrbni analizi vsebin zelo obsežnega aktivističnega materiala (letakov, transparentov, manifestov, publikacij) zelo raznovrstnih skupin, da se je v tem materialu navečkrat pojavljala beseda demokracija, ki so ji aktivisti dodali različne pridevnike, kot so: »živa demokracija, participativna demokracija, nova demokracija, ljudska demokracija«. (glej v ur.: Cavanagh et al; 2002: 55). S tem so želeli na simbolni ravni poudariti globlji pomen pojma demokracija.

5.2 Protiteza neoliberalizmu

Neoliberalna ekonomistična teza se srečuje s svojo protitezo v emancipacijskih gibanjih, ki s svojim delovanjem poudarjajo, da se zavzemajo za širjanje polja demokracije. Medtem ko neoliberalna teza zagovarja svobodni trg kot nadomestek za politično delovanje in se s tem zavzema tudi za nepolitičnost, emancipacijska gibanja afirmirajo zahtevo po izražanju političnega, s tem, da delujejo. Soočeni smo torej, če lahko uporabim koncept ekonomskega

antropologa Karla Polanyi-ja, z delovanjem novega dvojnega gibanja.¹⁴⁵ Na eni strani deluje gibanje neoliberalnega globalizma, ki trdi v skladu s svojim poslanstvom, da naj bomo zaradi svobodnega trga, ki nam zagotavlja našo individualno ekonomsko in politično svobodo nepolitični, oziroma anti-politični, rekoč, da globalizacija ni artifično spodbujen proces: »Globalizacija in tehnološka revolucija nista politični izbiri, sta dejstvo¹⁴⁶«. To je dissimulacija, na kar opozarja tudi sociolog Beck, rekoč, da je »neoliberalni globalizem izrazito politično gibanje, ki pa se izdaja za popolnoma nepolitično. Njegova ideologija se glasi takole: Mi ne delujemo po lastnih nagibih, temveč le izvajamo zakone svobodnega trga, ki nas – na žalost silijo k temu, da moramo minimizirati (socialno) državo in demokracijo« (Beck;1997: 159). Dominantni politični diskurz o globalizaciji, kakor ga odslikava zgornja trditev nekdanjega predsednika Billa Clintona, izraža torej miselne konture ideologije, ki ji Beck pravi neoliberalni globalizem. Gibanje neoliberalnega globalizma, ki izpostavlja svobodni trg nad demokracijo, skuša v skladu s svojim poslanstvom zato vse spremeniti v tržno blago. Sporazume o svobodni trgovini (NAFTA, FTAA), o intelektualnih lastninskih pravicah (TRIPS), o trgovini in storitvah (GATS), je zato, naj se sliši še tako neverjetno, mogoče videti predvsem kot instrumente za nadaljevanje procesov ublagovljenja, za komodifikacijo človeka, izobrazbe, vode, zemeljskega plina, zapisov človekovega genoma, računalniške tehnologije, naravnih genskih virov, ...

Proces komodifikacije človeka se v svoji najbolj čisti obliki nadaljuje v tovarnah na območjih svobodne trgovine, ki nas lahko spomnijo na razmere deprivacije in dehumanizacije v sredini 19. stoletja, o katerih je govoril Polanyi; tako kot takrat so jim tudi danes izpostavljeni predvsem ženske in otroci. S takšnimi razmerami nas seznanja na primer Naomi Klein. Kleinova opisuje razmere dehumanizacije v tako imenovanih »sweatshops«. Toda v nasprotju s sedanjim, neoliberalnim gibanjem za svobodni trg, ki želi vse spremeniti v ekonomsko, tržno blago, se oglašča kot odgovor gibanje za ohranitev človeka, ki poudarja afirmacijo

145 O globalizacijskem dvojnem gibanju je spregovoril sicer družboslovec Juan José Palacios iz Univerze Guadalajara, v prispevku Globalisation's double movement: Societal responses to market expansion in the 21st century, pripravljenem za osmo mednarodno konferenco »Gospodarstvo in demokracija«, ki je bila organizirana na avtonomni univerzi (Universidad Nacional Autónoma de México) v Mexico City, med 14. in 16. novembrom leta 2001. Podobna verzija članka je bila predstavljena tudi v okviru projekta o globalizmu na konferenci: Challenging Neo-liberal Globalism in the Semi-periphery Mexico City, 19-21 February 2002] <http://artsandscience.concordia.ca/polanyi/conf/pdf/Palacios.pdf> Konferenca je bila posvečena razpravi o razmerju med ekonomijo in demokracijo s stališča Polanyieve teze o dvojnem gibanju, ki sem jo predstavil v poglavju o razmerju med ekonomskim in antropološkim dejavnikom.

146 Kakor je dejal ameriški predsednik Bill Clinton v svojem govoru na drugi konferenci WTO, ob proslavi petdesete obletnice GATT, v Palači Združenih narodov, v Ženevi 18. maja 1998. Zasledimo ga tudi v filmu Indian Struggle For Dignity.

antropološkega dejavnika in postavlja v ospredje zavzemanje za demokracijo. V diplomskem delu sem se lotil bežnega opisa enega izmed številnih emancipacijskih gibanj, Karnataka Raygha Sangha, ki se bori za ohranitev človeškega dostojanstva in je udarna ost boja za 'pravice' malih indijskih kmetov, hkrati pa del Gibanja za globalno pravičnost.

Vsekakor kaže v luči delovanja teh gibanj problematizirati Friedmanov zagovor ideje o »ekonomski svobodi«. Ob tem se moram vprašati, za svobodo katerih »posameznikov« gre? Odgovor nam predstavita analitika ekonomskih procesov Gabel in Bruner, ko pravita: »Ne obstaja nikakršna mednarodna ali globalna struktura ali zakon, ki bi nadzoroval vedenje multinacionalne korporacije, niti ne obstoji globalni terjatveni ali sodni sistem, ki bi se ukvarjal s kršilci zakonov in bi odločal o krivdi ali nedolžnosti. Prav tako tudi mednarodno pravo ne izpostavlja dovolj ustrezno problema zlorabljanja človekovih pravic ali ekološkega kriminala, ki ga zagrešijo multinacionalne korporacije«. (Gabel in Bruner 2003: 136, 138). Najbolj svoboden je kapital, ki ne odgovarja nikomur, razen vse večjemu profitu.

5.3 Naznanitev refleksije

S tem diplomskim delom sem poskušal naznaniti, da bi bilo za družboslovje, zlasti za politologijo pomembno, da bi se v prihodnosti bolj pogumno lotilo problematiziranja in reflektiranja političnih in ekonomskih idej, posebno tistih, ki lahko vplivajo na ustvarjanje dominantnih ideoloških predstav. Te predstave, kot kaže, pomembno vplivajo tudi na kreacijo življenjskih praks v določenem zgodovinskem času. V nalogi sem se teh vprašanj lotil bežno, vsekakor so dela družboslovnih klasikov kot je Velika Preobrazba ekonomskega antropologa Karla Polanyi-ja v pomoč pri razumevanju današnjega časa.

Ekonomska antropologija je ustrezen pristop, s katerim bi bilo mogoče začeti problematizirati tudi sedanji neoliberalni ekonomistični dogmatizem. Preučiti kaže prevladujočo idejo o »motivom pridobivanja«. Vprašati bi se veljalo, ali je ta motiv resnično gibalno človekove konstitucije. Polanyi dokazuje, da ne. Enako trdijo tudi drugi ekonomski zgodovinarji in antropologi, denimo R.C. Thurnwald, B. Malinowski, C. Brinkmann in M. Weber. Ekonomistični dogmatizem je dokaj razširjen med današnjimi socialnimi inženirji, med politiki in znanstveniki. Preprečuje, da bi doumeli protislovje med ekonomskim in

antropološkim dejavnikom v razvoju. Zato tudi ne morejo razumeti, zakaj se ljudje vztrajno upirajo tehnologijam neoliberalnega socialnega inženiringa.

Zavedam se, da je moja diplomska naloga nepopolna, predvsem glede globlje obravnave novih horizontalnih tipov in oblik politične participacije. Temu bi se kazalo posvetiti kasneje, morda v kakšnem drugem delu. Bolj ko sem skozi družboslovni miselni aparat spoznaval temo, ki sem jo izbral, bolj se mi je v nekem smislu izmikala. Za vsako ugotovitvijo se mi je odprlo novo področje. Težko sem krmaril po reki podatkov in literature, in si vseskozi prizadeval, da ne bi zašel v kakšen mrtev rokav. Lahko bi se še bolj poglobil v prvi, teoretični del. Med možnimi paradigami, ki jih tukaj nisem mogel v celoti zajeti, čeprav sem se jih dotaknil prek nekaterih avtorjev, je marksistična misel, ki je v sodobnem svetu nedvomno aktualna. Prav tako manjka ekološka paradigma. Naloga bi bila še bolj bogata, če bi imel možnost opraviti terensko delo.

6 LITERATURA

ALLENDE, Salvador (1973): »Cilji, ki jih hočemo doseči«. Iz nastopnega govora na nacionalnem stadionu v Santiagu de Chile 5.11. 1970. V: Misli Salvadorja Allendeja. Teorija in praksa št. 11-12, Ljubljana, str. 1153-1158.

ALMOND, A. Gabriel, G. Bingham Powell, JR (1996): Comparative politics today A world Wiew, Sixth edition. Harper Collins College Publishers.

ARENDT, Hannah (1997): "Svoboda in politika". V: Bibič, Adolf (ur.) Kaj je politika?: kompendij sodobnih teorij politike, str. 295-306. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

ARENDT, Hannah (1958, 1996): Vita Activa. Knjižna zbirka Krt 73, Ljubljana: Ministrstvo za kulturo RS.

BECK, Ulrich (1997,2003): Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt Krt 124.

BIRCHAM, Emma, CHARLTON, John (2001): Anti Capitalism. A Guide To The Movement. Bookmark Publications, London, Sydney.

BRAUDEL, Fernand (1979,1990): Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem XV.-XVIII. stoletje I, II, ŠKUC, Filozofska fakulteta.

BROWN Malloch, Mark (2000): Human Development Report. United Nations Development Programme, Oxford University Press, Inc., New York.

BOURDIUE, Pierre, LOIČ, Wasquant (2001): "Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgati". V: Kramberger, Anton, Boštjan Šaver, Monika Kalin, Janez Jug (ur.) Družboslovne razprave, številka 43, str. 57-65. Ljubljana: Družboslovne razprave, Fakulteta za družbene vede.

BUGARIČ, Bojan (1996): Kritika neoliberalizma v vzhodnji in srednji Evropi. V: Borak, Neven, Metka Cotič, Gorazd Drevenšek, Boštjan Horvat, Ivan Kosovel, Edvard Kovač, Denis Poniž (ur.), številka 92, str. 80-92. Društvo 2000, Ljubljana, Križevniška 16 (Breg 22) ...

BURBACH, Roger (2001): Globalization and postmodern politics. From Zapatistas to high-Tech Robber Barons, Pluto Press, London Sterling, Virginia.

BURDIJE, Pjer (1999): Signalna svetla Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji. Zavod za udžbenike I nastavna sredstva Beograd.

CAVANAGH, John, MANDER, Jerry (ur.) (2002): Alternatives to Economic Globalization. A better World Is Possible. A Report of the International Forum On Globalization, Berret-Koehler Publishers inc., San Francisco

CHOMSKY, Noam (1996): World Orders. Old and New. Pluto Press, London.

CHOMSKY, Noam (1999): The New Military Humanism, Lessons from Kosovo. Pluto Press, London.

CHOMSKY, Noam (1999): Profit Over People. Neoliberalism and Global Order. Seven Stories Press, New York, Toronto, London.

CHOMSKY, Noam (2000): Latin America. From Colonization to Globalization. Naom Chomsky in conversation with Heinz Dietrich. Ocean Press, Melbourne, New York.

CHOMSKY, Noam (2001): Why The World Social Forum. http://www.forumsocialmundial.org.br/dinamic.php?pagina=biblioteca_2001_ing (20.06.2005).

CHOSSUDOVSKEY, Michel (1996): Dismantling Former Yugoslavia, Recolonising Bosnia. <http://www.ess.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-controversies4.html> , Ottawa.

CHOSSUDOVSKEY, Michel (1998): Global Poverty in the Late 20th Century. Journal of International Affairs, Vol. 52, no. <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/chossu.htm>

CHOSSUDOVSKEY, Michel (2000): The IMF & The World Bank - Two of Several Instruments of National Destruction - Part I. www.tenc.net [emperors-clothes]

COLLINGSWORTH, Terry: Child Labour in the Global Economy. International Labor Rights Fund from Foreign Policy In Focus. Vol 2, No. 46 <http://www.hartford-hwp.com/archives/28/053.html>

Critical Voices on the World Bank and IMF, Bretton Woods Project (2003): The Rise And Fall of Washington Consensus, <http://www.brettonwoodsproject.org/topic/knowledgebank/newleaf/newleaf1.html>

DHAOUADI, Mahmoud (1994): "Capitalism, Global Human Development and the other Underdevelopment" V: ur. Leslie Sklair, Capitalism and Development, str. 141, Routledge, London.

- D'MONTE, Darryl (2000): »Gandhi's disputed heritage« UNESCO, The Courier, str. 29-30 www.unesco.org/courier/2000_01/uk/dossier/txt07.htm (1.1. 2000)
- DUNN, John, Hawthorn Geoffrey (2001): Gandhi. Hind Swaraj And Other Writings. Cambridge University Press, Cambridge.
- ELLINGTON, John K.: "It's the system, stupid!" (<http://www.opendemocracy.net/>).
- FAIRCLOUGH, Norman (1999): Neo-liberalism as a focus for critical research on language. <http://bank.rug.ac.be/global/programme2.html> (26.10.1999).
- FATOMATA, Jawara, KWA, Aileen (2003): Behind the scenes at the WTO, The real world of international trade negotiations. Zed Books & Focus on the Global South, London, New York, Bangkok.
- FRANK, Andre Gunder, BARRY, Wills (1996): The World System : Five Hundred Years or Five Thousand?. Routledge, London, New York.
- FRIEDMAN, Milton (1962,1982,1992): Kapitalizam i sloboda. Nacionalna I sveučilišna biblioteka, Zagreb.
- FUKUYAMA, Francis (1989): The End of History ? The National Interest. <http://www.wesjones.com/eoh.htm> (2003).
- GANDHI (1997, 2001): Hind Swaraj and other writings. Cambridge university press
- GABEL, Medard, BRUNER, Henry (2003): Global Inc. An Atlas of the multinational Corporation. The New Press, New York.
- GEORGE, Suzan (1999): A Short history of neo-liberalism, Conference on economic sovereignty in a globalising world, Bangkok, 24-26 march 1999. <http://www.millennium-round.org/>
- GILL, Stephen (2000): The Constitution of global capitalism. Paper presented to a Panel: The Capitalist World, Past and Present at the International Studies. Association Annual Convention, Los Angeles. www.theglobalsite.ac.uk.
- GRAY, John (1998): False Dawn The Delusions of Global Capitalism. Granta Books, London.
- GUNDER, Andre Frank (1976): Second open letter to Arnold Harberger and Milton Friedman www.rrojasdatabank.org/genoc2.pdf

HARDT, Michael, Negri Antonio (2000): Empire. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.

HARDT, Michael, Negri Antonio (2001): "What the Protesters in Genoa Want". New York Times, 20. julija 2001, <http://www.commondreams.org/views01/0720-10.htm> ter v: On Fire, : The Battle of Genoa and the anticapitalist movement, One-Off Press, AK Press and Active Distribution.

HAYEK, F.A. (1991): Pot v hlapčevstvo. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.

HUNTINGTON, P. Samuel, WATNUKI, Joji (2002): Notes on Samuel P. Huntington, Chapter III: "The United States" <http://darkwing.uoregon.edu/~jboland/hntngton.html>

JUŽNIČ, Stane (1968): Latinska Amerika Društvena struktura i politički sistemi. Institut za međunarudnu politiku i privredu. Beograd

JUŽNIČ, Stane (1976): Novejša zgodovina: z zgodovino delavskega gibanja. Izbrana poglavja. Partizanska knjiga, Ljubljana.

JUŽNIČ, Stane (1978): Kolonializem in dekolonializacija. Sociološka in politološka Knjižnica 12, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.

JUŽNIČ, Stane (1978): Socialna in politična antropologija. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.

JUŽNIČ, Stane (1980): »Pogovor z avtorjem. Kolonializem in dekolonializacija«. Teorija in praksa, 17, 4, str. 425-435, Ljubljana.

JUŽNIČ, Stane (1985): Politična zgodovina 20. stoletja. Državna založbe Slovenija, Ljubljana.

JUŽNIČ, Stane (1990): Svet in Evropa. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana.

JUŽNIČ, Stane (1991): "Ideologija razvoja". Teorija in praksa, 28, 10-11, str. 1186-1200.

JUŽNIČ Stane (1993): Identiteta. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.

KELLNER, Douglas (1979): Critical theory, Democracy and Human Rights, New Political Science, Letn. 1, št. 1, str. 12-18.

KLEIN, Naomi (2001): No Space, No Choice, No Jobs, No Logo. Flamingo, London.

- KLEIN, Naomi (2001): "Reclaiming the Commons". New Left Review, <http://www.newleftreview.net/NLR24305.shtml> (9. 5. - 6. 6. 2001)
- KULIŠER, dr. Josif (1959): Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka. Državna založba Slovenija, Ljubljana.
- LENT, Adam: Washington Consensus. <http://www.fabianglobalforum.net/knowledge/article023.html> (May 2003)
- LEVITAS, Ruth (1986): The Ideology of the New Right. Polity Press, Oxford.
- MALIK, Kennan (1996): The Meaning of Race: Race, History and Culture in Western society. Macmillan, London
- MARCUSE, Herbert (1964, 1991): One-Dimensional Man. Beacon Press, Boston.
- MARCUSE, Herbert (1978): Kraj utopije Esej o oslobodenju, Stvarnost Zagreb.
- MARCUSE, Herbert (1998): Technology, War, Fascism. Routledge, London and New York.
- MARTIN PETER-HANS, Schumann Harald (1997): Pasti globalizacije Napad na demokracijo in blaginjo. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana.
- NACE, Ted (2003): Gangs of America The Rise Of Corporate Power and the Disabling of Democracy. Oxford Street, Berkley, CA 94707 tednace@attbi.com
www.gangsofamerica.com/gangsofamerica.pdf
- PICKEL, Andreas (2001): »Between Social Science and Social Technology Towards Philosophical Foundation for Post communist Transformation Studies«. V: Philosophy of the Social Sciences, Vol. 31, No.3, str. 459-487 www.trentu.ca/tipec/pickel3.pdf.
- POLANYI, Karl (1944, 2001): The Great Transformation. Beacon Press, Boston.
- PRESTON, Peter Wallace (1996): Development Theory. Blackwell Publishers Ltd, Oxford UK, Cambridge, Massachusetts, USA.
- PRPIĆ, Ivan, Puhovski Žarko, Uzelac Maja (1990): Leksikon temeljnih pojmova politike abeceda politike. Školska knjiga, Zagreb.
- QUIGGIN, John (1999): Globalisation, neoliberalism and inequality in Australia. The Economic and Labour Relations Review 10(2), str. 240—59, <http://econ.jcu.edu.au/jcq:jq.html>

RIFKIN, Jeremy (2001): Stoletje biotehnologije Kako bo trgovina z geni spremenila svet. Knjižna zbirka KRT 120. Ljubljana.

ROJAS, Robinson (1996): Notes on Smith, Ricardo and Marx. <http://www.rrojasdatabank.org/dev0049.htm>.

RÓJAS, Robinson (1996): Modernization Theory And The Laws Of Social Change. <http://www.rrojasdatabank.org/dev0049.htm>.

RÓJAS, Robinson (1997): Notes on Structural Adjustment Programmes. <http://www.rrojasdatabank.org/dev0049.htm>.

ROSSANVALLON, Pierre (1979,1998): Ekonomski liberalizem. Zgodovina ideje o trgu. Studia Humanitatis, Ljubljana.

SAMPSON, Anthony (1976): ITT država v državi Opis politične in ekonomske vloge multinacionalnega koncerna v sodobnem svetu. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

SARTRE, Jean-Paul (2001): Colonialism and Neocolonialism. Routledge, London, New York.

SCHOLTE, Jan Aart (1997): Global Capitalism and the state. International Affairs, v73 n3, pp.427-52 <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/scholte.htm>

STIGLITZ, Joseph (2002): Globalization and its discontents. The Penguin Press, London.

UDAYAGIRI, Mridula, WALTON, John (2002) : Global Transformation and Local Counter Movements:

The Prospects for Democracy Under Neoliberalism. Presentation for the conference on “The Next Great Transformation? Karl Polanyi and the Critique of Globalization”, University of California, Davis, April 12-13, 2002. http://sociology.ucdavis.edu/jtwalton/Walton/pdf/Polanyi_Conf.pdf

WALLERSTEIN, Immanuel (1999): "Globalization or The Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System" <http://fbc.binghamton.edu/iwtrajws.htm>

WATERS, Malcolm (1995): The Globalization. Routledge, London, New York.

WEE, Alvin (2002): Herbert Spencer. University Scholars Programme, National University Of Singapore, <http://www.victorianweb.org/philosophy/spencer.html>

RIGGS, Fred W.(1998): Key Concepts: COCTA panel on globalization, World Sociology Congress Montreal, July 1998. <http://www2.hawaii.edu/~fredr/glocon.htm>

YUEN, Eddie, KATSIAFICAS, George, BURTON, Rose Daniel (2002): The New Challenge To Capitalist Globalization. The Battle Of Seattle, Soft Skull Press, inc., New York

Drugi viri

Action Populaire Contre le Mondialisation - Switzerland: PGA in the belly of the beast. V: Kolya Abramsky et all (2001): Restructuring and Resistance. Diverse voices of struggle in Western Europe. resresrev@yahoo.com, str. 471-472

Address by the Director-General Mr. Renato Ruggiero, Geneva WTO Ministerial 1998: Statement. http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min98_e/anniv_e/dg_e.htm

The Accelerating history of PGA, [PGA Bulletin #5](http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/free/pga/history.htm), <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/free/pga/history.htm>

Argentina After The Menem Decade, Canadian Foundation For Americas, <http://www.focal.ca/pdf/argentina.pdf> (3.12.1999)

BLOY, Marjie: The Principle of Eligibility, <http://www.victorianweb.org/history/poorlaw/eligible.html>

BUCKLEY, Coady: "Neoliberal Governance and Social Resistance: A Chronology of Events". The Commoner, N.7, Spring/Summer 2003. <http://www.thecommoner.org>

CODY, David: Child Labour, <http://www.victorianweb.org/history/hist8.html>

DARRYL, D'Monte (2000): »Gandhi's Disputed Heritage«. Unesco The Courier, vol 53, 1, str. 29-30. unesdoc.unesco.org/images/0011/001184/118482e.pdf

DESMARAIS, Annette Aurélie (2003): "The WTO . . . will meet somewhere, sometime. And we will be there!", pripravljen za razpravo: VOICES: »The Rise of Nongovernmental Voices in Multilateral Organization«, v okviru Inštituta Sever in Jug, Ottawa, Sept. 2003 Kanada. http://www.nsi-ins.ca/ensi/pdf/Voices_WTO_Desmarais.pdf

ELLIS, Mark-Jones (2002): »States of Unrest II Resistance to IMF and World Bank policies in poor countries«. World Development Movement. <http://www.wdm.org.uk/resources/briefings/chrono.htm>

ELLIS, Mark-Jones (2003): States of Unrest III Resistance to IMF and World Bank policies in poor countries. World Development Movement.

<http://www.wdm.org.uk/resources/briefings/chrono.htm>

EZLN Declaration of War <http://flag.blackened.net/revolt/mexico/ezln/ezlnwa.html> .

Enciklopedijski riječnik marksističkih pojmova, Veselin Masleša – Sarajevo, 1974.

FOWLER, Penny: Reports From Geneva WTO conferences, Trade and the WTO (15-17 May 1998) and the Second WTO Ministerial Conference (18-20 May 1998).

<http://www.ukabc.org/wto.htm#d> (27. 5. 1998)

Hallmarks of Peoples' Global Action, Third Conference PGA, Cochabamba, Bolivia (16. - 23. 9. 2001) <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/cocha/index.htm>

HAYDEN, Tom: The Battle in Seattle What Was That All About?, Washington Post, 5. december 1999, <http://www.globalpolicy.org/globaliz/cultural/seattle.htm>

HENDERSON, Hazel (2005): L'imposture. »Building a Win-Win World«, Le Monde Diplomatique, št. 611, februar, str 28.

HERRING, J. Ronald: Underground Seeds: Lessons of India's Bt Cotton Episode for Representations of the Poor, Property Claims and Biosafety Regimes, <http://www.einaudi.cornell.edu/conf/2003/gmopoverty/pdf/herring.pdf>.

Indians Attack Cargill (novica) na: spletnem časopisu Earth Island Journal, vol. 8, Nr. 3. poletje 1993

http://www.earthisland.org/eijournal/new_articles.cfm?articleID=795&journalID=72

Indian Farmers Attack Cargill Seed Plant. (poročilo) V: Multinational Monitor, Third World Network Features <http://multinationalmonitor.org/hyper/mm0993.html>. (12.7.1993)

Indian Farmers Launch Campaign for seed rights (novica) V: Biotechnology News Bulletin, Volume 2, Number 7, July 28, 1993 <http://www.rz.uni-frankfurt.de/~ecstein/gen/env/64>

Indian Struggle for Dignity Resistance against globalization and liberalization policy in India. People's Global Action - A provisional version of the Video No.1, Play Fair Europe, Medienpädagogikzentrum D-20357 Hamburg (dokumentarni video film)

Karnataka State Farmers Union –an inspiration to us all... (članek) V: Corporate Watch Magazine Issue 9 - Autumn 1999 Campaign News
<http://www.corporatewatch.org.uk/magazine/issue9/cw9cn6.html>

AIGNER, Katharine Inez (1999): In India, peasants are burning crops, mocking their leaders - and dying. Here's why... The guardian.
<http://www.guardian.co.uk/guardiansociety/story/0,3605,322601,00.html> (27.1 1999)

AINGER, Katharine Inez (1999): The meek fight for their inheritance, Guardian, 17. februar 1999, <http://www.guardian.co.uk/Archive/Article/0,4273,3823374,00.html>

GAUS Günter (28.9.1964): »The Portable Hannah Arendt What Remains? A Conversation with Günter Gaus
print.google.com/print?id=Zm_f8NCE9UC&lpg=PA443&dq=hannah+arendt+freedom+and+politics&prev=http://www.google.com/search%3Fclient%3Dfirefox-a%26rls%3Dorg.mozilla%253AenUS%253Aofficial_s%26hl%3Den%26q%3Dhannah%2Barendt%2Bfreedom%2Band%2Bpolitics%26b

KRŽIŠNIK, Medard: Globalizirajte upor o neoliberalizmu, Genoa Tapes (julij 2001)

KRŽIŠNIK, Medard (2003): Antonio Negri. Radijski intervju za oddajo Črna Luknja, Radio Študent 25.10. 2003.

KRŽIŠNIK, Medard (2004): Pohod za ženske. Novica, Črna Luknja Radio Študent, 13.4. 2004. March For Women <http://www.marchforwomen.org/>.

LEGNAME, Juliete: »Day of Rage« protests (video prispevek novinarke BBC), Izjava udeleženca protestov zoper politike IMF v Argentini
http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/americas/country_profiles/1196005. (julij 2002)

Peoples' Global Action against "Free" Trade and the WTO, Part II: May Actions in Europe. (Poročilo), PGA Bulletin 2, 2. 7. 1998
<http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/en/pgainfos/bulletin2/m16europe.htm>

President Bill Clinton speaks on Kosovo, govor 28. april 1999.
<http://www.cnn.com/ALLPOLITICS/stories/1999/04/28/kosovo/transcript.html>

Program gibanja KRRS, http://squat.net/pipermail/pga_europe_process/2005/001070.html
(2.2.2005)

SHAH, Anup: Public Protests Around The World.
<http://www.globalissues.org/TradeRelated/FreeTrade/Protests.asp>

SHARMA R.(2000): Agriculture in GATT A Historical Account. Food and Agriculture Organization of The United Nations, Rome.
<http://www.fao.org/docrep/003/x7352e/X7352E00.htm#TopOfPage>

SMITH, Jim: Labor eyewitness to the battle of Seattle. L.A. Labor News
http://www.lalabor.org/Battle_of_Seattle.html

Social Watch (2003): Argentina, In The Hands of the Oligopoly of Foreign Capital (poročilo), str.82-83.
http://www.socwatch.org.uy/en/informeImpreso/pdfs/argentina2003_eng.pdf

SUTER, Keith: Fair Warning? The Club of Rome Revisited.
<http://www.abc.net.au/science/slab/rome/default.htm>

Ustanovni dokument Svetovne trgovinske organizacije:
http://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm .

VALENČIČ, Erik, Medard Kržišnik: Radijski interju z Michaelom Hardtom za oddajo Zeitgeist Radio Študent, 18. septembra 2003.

Via Campesina - Presentation http://www.viacampesina.org/art_english.php3?id_article=45

Vrh o trajnostnem razvoju v Johannesburg-u. <http://www.johannesburgsummit.org/> (26.8.-4.9.2002).

VISANATHAN, Shiv, Chandrika Parmar (2001): A Biotechnology Story: Notes From India. Centre for the Study of Developing Societies, Delhi May 2001,
www.ids.ac.uk/ids/env/PDFs/shiv&chandrikaEPW.pdf

WENDY-O Matik (2003): »Redefining our relationships«. (Intervju) V: Profane Existence, Anarcho-punk Resource Magazine, str. 8 (jesen-zima 2003).

WOODROFFE, Jessica, ELLIS-JONES, Mark (2000): States of Unrest: Resistance to IMF Policies in Poor Countries [World Development Movement Report.](http://www.globalpolicy.org/soecon/bwi-wto/imf/2000/protest.htm)
<http://www.globalpolicy.org/soecon/bwi-wto/imf/2000/protest.htm>

YERGIN, Stanislaw (2003): Commanding Heights The Battle For The World Economy, The New Rules of the Game. (dokumentarni film) Heights Productions.

